2 – 3 / 2009

Antropowebzin

AntropoWEBZIN
Číslo 2–3/2009
ISSN 1801-8807
Vychází třikrát ročně.

V Plzni vydává AntropoWeb při Katedře Antropologických a historických věd při FF, ZČU v Plzni

AntropoWebzin 2–3/2009 je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni pro rok 2009

Úprava a sazba: Petr Tůma
Cover: David Švanda

AntropoWeb
Katedra antropologických a historických věd
Sedláčkova 15 301 25 Plzeň
www.antropologie.zcu.cz
e-mail: redakce@antropoweb.cz, p.tuma@antropoweb.cz

©AntropoWeb 2009

Publikováno pod Creative Commons 3.0 Unported License
http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/deed.en_GB

Obsah

Editorial 2

Studie

Imigrace Bulharů do Čech
Lucie Avramová 3
„Nové diaspory“ – diaspora jako transnacionální moment
Lukáš Hanus 13
„Nelegálně v USA“
Adriana Kábová 19
Příbuzenství tádžických Pamírců „včera a dnes“
Zuzana Konášová / Tomáš Retka 25
Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců
Laco Toušek 35
Transnacionálne sietě a diskruzy v participatívnej ochrane morských korytnačiek na Komorách
Marek Mikuš 43

Recenze

Ibn Ishák: Muhammad – život Alláhova proroka
Petra Písařová 53
Prokopius, V., Šulista, P.: Tvořivá síla strachu
Jana Vitvarová 54
Jones, T., Ereira, A.: Barbaři
Pavel Vaverka 55

Table of Contents

Opening 2

Papers

Immigration of Bulgarians to the Czech Republic
Lucie Avramová 3
”New Diasporas” – diaspora as a transnational momentum
Lukáš Hanus 13
”Illegaly in the United States of America”
Adriana Kábová 19
Kinship of Tajik Pamirs ”Yesterday and Today”
Zuzana Konášová / Tomáš Retka 25
The Issue of Relation Data Creating: An example of social networks analysis of homeless
Laco Toušek 35
Transnational Networks and Dicourses in Participatory Marine Turtle Conservation in the Comoros
Marek Mikuš 43

Reviews

Ibn Ishaq: The Life of Muhammad
Petra Písařová 53
Prokopius, V., Šulista, P.: Tvořivá síla strachu
Jana Vitvarová 54
Jones, T., Ereira, A.: Barbarians: An Alternative Roman History
Pavel Vaverka 55

EDITORIAL

Vážení čtenáři,

v tomto dvojčísle AntropoWebzinu Vám představujeme příspěvky, které zazněly na mezinárodní studentské konferenci AntropoWebu SÍTĚ V ANTROPOLOGICKÉ PERSPEKTVIVĚ: „ELEKTRONICKÉ SOCIÁLNÍ SÍTĚ – GENEALOGIE – TRANSNACIONALISMUS“.

Konference proběhla 12. Listopadu 2009 na Katedře antropologických a historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni a byla určena pro studenty bakalářských, magisterských a doktorských oborů sociálněvědních disciplín. Na konferenci tak mohli studenti nejen prezentovat výsledky svého dosavadního bádání, zapojit se do diskuze nad v současnosti zkoumanými tématy, ale také navázat nové kontakty a poznat kolegy z jiných akademických pracovišť.

Jak již bylo zmíněno, tématem konference byly „sociální sítě“ v nejširším smyslu slova. Jedním z důvodů volby tohoto tématu bylo jeho opomíjení v rámci našeho - nejen antropologického bádání. Přitom každý z nás je aktérem v mnoha sociálních sítích, a vědomě nebo nevědomě jich využívá jak v soukromé tak profesní sféře bytí. Zabývat se sociálními sítěmi a problematikou výzkumu souvisejících témat, které spojují principy kontaktů a spojování či organizace osob, považujeme za nanejvýš potřebné a domníváme se, že právě mladí sociální a humanitní vědci mají k těmto otázkám co říci.

První takovou oblastí je internet a zejména elektronické sociální sítě (např. MySpace, Twitter nebo v poslední době aktuální FaceBook), které na něm fungují. Tento fenomén představuje nejen pro antropologii, ale obecně společenské vědy nový prostor studia, ve kterém je možné sledovat a studovat vývoj „tradičních“ sociálních vztahů nebo vznik úplně nových forem sociální interakce a souvisejících fenoménů.

Druhým dílčím tématem konference byla genealogie a příbuzenství - problematika již mnohokrát zkoumaná, ale přesto poskytující možnost pro nové metody a přístupy k výkladu. Záměrem tohoto bloku bylo mj. nahlédnout na příbuzenství v kontextu moderní globalizované společnosti a zamyslet se nad tím, jak se do tradičních forem příbuzenství promítají fenomény jako migrace a transnacionální sociální sítě.

A právě trancnacionalismus byl poslední oblastí, které byla na konferenci věnována pozornost. Cílem bylo představit specifický diskurz transnacionalismu v kontextu sociálních sítí a polí, jenž popisuje, jak tradice, kultura a chování nejsou omezeny pouze prostorem národních států. Autoři příspěvků se zároveň snažili konceptualizovat transnacionalismus jako takový, analyzovat jak se vyvíjí a jak je teoreticky pojímán a studován, rozebírali transnacionalismus v kontextu paradigmat multikulturalismu a asimilacionismu či právě kontextu sociálních sítí - jak se formují transnacionální vztahy a jak se vytváří pojetí identity migrantů.

Na konferenci nakonec odeznělo celkem 8 příspěvků různého obsahového a teoretického zaměření. Pět z nich bylo následně vybráno, autory dopracováno a tvoří obsah tohoto dvojčísla. V prvním textu se Lucie Avramová zaměřila na imigraci Bulharů do Čech v průběhu 20. století. Autorka zkoumá historii vztahů těchto dvou národů a vývoj migrace Bulharů do Čech a to převážně prostřednictvím rozhovorů s vlastními migranty. Následující příspěvek Lukáše Hanuse, je ukázkou současných kritických přístupů ke studiu diaspor vycházejících z akceptace teorií sociálního konstruktivismu a transnacionalismu a aplikace těchto teorií přístupů na českou diasporickou transnacionální síť „krajanů“ z českého Banátu z Rumunska. Autor opět staví na dlouhodobých antropologických terénních výzkumech v Čechách a Rumunsku a doplňuje je navíc o teoretické reflexe užívaných pojmů a metod. Studie Zuzany Konášové a Tomáše Retky zabývající se problematikou příbuzenských systémů pamírských etnik v Tádžikistánu vychází z jejich terénních výzkumů, jež proběhly v letech 2006 a 2008 a byly zaměřeny na studium změn tradičních příbuzenských vazeb a jejich vnímání ve střední Asii. Poté následuje studie Adriany Kábové o nelegální migraci Čechů do USA, která představuje klientský systém jako jednu z forem sociální sítě. Součásti studie jsou i části rozhovorů s českými migranty, které autorka získala během jejího pobytu v USA. Dále následuje metodologická studie Laca Touška o problematice vytváření relačních dat a příklad využití genarátorů jmen při výzkumu mezi bezdomovci. Poslední prezentovanou studií je text Marka Mikuše, vycházející z autorova pobytu na Komorských ostrovech. Autor v ní pozoruhodným způsobem aplikuje teorii aktérských sítí v kontextu globálních „narativů“ environmentálních hnutí při ochraně biodiverzity na Komorách.

Součástí dvojčísla jsou také recenze knih „Muhammad – život Alláhova proroka (2009)“ od Petry Písařové, „Barbaři (2007)“ od Pavla Vaverky a „Tvořivá síla strachu (2007)“ od Jany Vitvarové.

Redakce AntropoWebzinu doufá, že stejně jako tomu bylo na konferenci i písemná verze příspěvků vzbudí zájem antropologů a dalších vědců, kteří se problematikou sociálních sítí zaobírají. Studentům mohou prezentované texty jejich jen o málo starších kolegů pomoci při vlastních výzkumech a zvýšit motivaci pro další odbornou profilaci, již etablovaným badatelům - antropologům, sociologům, historikům a dalším pak otevírají zajímavý pohled do inspirativní „kuchyně“ mladých adeptů těchto oborů. Jsme rádi, že AntropoWeb resp. AntropoWebzin je pro toto vzájemné obohacování stále významnější platformou.

Redakce AtropoWebzinu, Plzeň, prosinec 2009

Imigrace Bulharů do Čech

Lucie Avramová

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, luuthien@seznam.cz

Immigration of Bulgarians to the Czech Republic

***Abstract*—The question of immigration of foreigners to the Czech territory is repeatedly opened topic of all generations of the 20th and 21st century. No matter whether the immigration is caused by economical, political or any other situation, it always has significant impact not only on the life of the immigrant himself but also on the life of the society which accepts him. In the text I further discuss the immigration of the Bulgarians. All the findings interpreted in this text are based on my own bachelor thesis in which I focused mainly on motives leading to immigration, integration of Bulgarians into the Czech society and the impact the process of migration has on the family relationships of the migrating individuals.**

***Key Words*—migration, Bulgarians, Czechs, integration, history, relations**

OTÁZKA migrace cizinců na české území je neustále se otevírající téma všech generací především dvacátého a jednadvacátého století. Ať už je migrace zapříčiněna hospodářskou, politickou či jinou situací, vždy má značný dopad nejen na život samotného migranta, ale také na život společnosti, která ho přijímá mezi sebe. Český stát se díky své pestré novodobé historii často stával jak zemí vysílající migranty do zahraničí, tak zemí hostitelskou. Tyto pohyby obyvatel byly spontánního charakteru, nebo řízené shora. Asi nejtypičtějším příkladem migrace řízené státem byly odsuny Němců z pohraničních oblastí po druhé světové válce nebo v následujících letech výměny obyvatelstva na základě smluv o spolupráci se zeměmi východního bloku. Mezi takové země patřilo i Bulharsko, kterému se blíže věnuji v mé práci.

Česká republika sice s Bulharskem nesousedí, ale i přesto se mezi těmito dvěma státy už od středověku začaly rýsovat první vztahy. Ty se postupně rozvíjely a podle momentální politické situace v té které zemi ochladaly, nebo se naopak zintenzivňovaly. Důsledkem těchto vztahů se stává migrace obyvatelstva mezi oběma státy. V mé práci se blíže věnuji migraci Bulharů na české území a to z jednoho prostého důvodu. Ač moji předci pocházejí právě z Bulharska, v naší rodině se o Bulharsku nikdy příliš nehovořilo. Sepsání této práce jsem proto vzala jako výzvu dozvědět se víc o vlastních kořenech.

Původně jsem zamýšlela věnovat se pouze přistěhovalecké vlně ze čtyřicátých let dvacátého století, se kterou se do Čech dostal můj dědeček. Ovšem během sbírání dat a informací jsem došla k závěru, že na bulharskou migraci nelze nahlížet takto jednostranně. Celý problém přistěhovalectví se během psaní mé práce začal ukazovat jako komplexní. Bylo třeba pochopit politické a hospodářské kontexty Česka a Bulharska, protože, jak už jsem napsala výš, podle nich se problém migrace odvíjel a odvíjí. Z těchto důvodů nelze pochopit problém migrace Bulharů do Čech, pokud jej vytrhneme z kontextu, a proto jsem do práce zahrnula i souhrn novodobého politického dění v Bulharsku v porovnání s novodobým politickým děním v Česku.

Práci jsem postavila na komparaci informací získaných z literatury či výzkumů zabývajících se alespoň částečně problematikou migrace Bulharů s informacemi získanými rozhovory s bulharskými přistěhovalci a jejich potomky. Mezi dotazovanými jsem vybírala nejprve bulharské přistěhovalce ze čtyřicátých let, kteří se v naší zemi usadili natrvalo. Postupně během toho, jak se práce vyvíjela, jsem do analýzy zahrnula i výpovědi přistěhovalců z dalších let a to ze dvou důvodů. Zaprvé většina migrantů příchozích na české území ve čtyřicátých letech již dnes nežije, možnost získat autentické informace týkající se přistěhovalectví ve čtyřicátých letech byla tedy velice omezená. A zadruhé, jak jsem již napsala výše, během psaní této práce jsem došla k názoru, že problém migrace Bulharů do Čech je komplexní. Jednou vlnou celé přistěhovalectví neskončilo. Často například později docházelo k dalším migracím rodiny za příbuzným, který se v Česku již usadil. Přesto jsem ale dbala na to, aby mezi dotazovanými byli jen ti, kteří se na našem území usadili natrvalo. Rozhovory byly vedeny polostrukturovaně, ve většině případech se nakonec transformovaly ve vzpomínková vyprávění.

K výsledkům práce jsem dospěla pomocí kvalitativního výzkumu. Hlavním mým cílem bylo na základě výpovědí dotazovaných zjistit, jakým způsobem a s jakým efektem se integrovali do českého prostředí. Zabývala jsem se jejich osobními příběhy, pohnutkami, které je vedly k tomu, aby se přestěhovali. Zajímaly mě jejich výchozí sociální a pracovní podmínky. Dále jsem se potom zajímala, jakým způsobem navazovali kontakty s autochtonní populací, jak se s ní sžívali, jak ji ovlivnili po kulturní stránce, popřípadě jestli se u ní setkávali s jakýmkoliv druhem diskriminace. Dotazovaných jsem se také ptala, jak s odstupem času hodnotí své rozhodnutí emigrovat a jestli nezvažují návrat do vlasti. U potomků těchto migrantů jsem potom zjišťovala především případné změny v jejich postavení v české společnosti, nebo také to, jestli ovládají bulharštinu a jestli sami dodržují bulhar-

ské zvyky. Mezi generacemi jsem porovnávala zkušenosti jednotlivých členů těchto generací s českou společností a to, jak vnímají případné narážky na svůj původ.

K tomu, abychom porozuměli celému problému migrace a vůbec vztahům mezi Bulharskem a Českem, je třeba podívat se nejdříve blíže na novodobé dějiny obou zemí. Novodobými dějinami mám na mysli především dvacáté století, kterému se budu věnovat v následujících řádcích. Česko s Bulharskem sice po toto období neměly společné hranice, ale i tak v novodobých dějinách těchto zemí snadno rozeznáváme některé společné styčné body, především potom v druhé polovině dvacátého století, kdy byly tehdejší Československo i Bulharsko součástí východního bloku.

V krátkém nástinu historie obou zemí pokládám za důležité začít už meziválečným obdobím. V tomto období totiž začíná mnohé, co nadále silně ovlivnilo vývoj jak Česka, tak Bulharska a co vývoj těchto zemí ovlivňuje v některých směrech dodnes. Těmito směry mám na mysli například hospodářskou situaci v dnešním Bulharsku, ale také právě česko-bulharské vztahy, kterým se budu věnovat později.

Po první světové válce stály obě země, obrazně řečeno, každá na jiné straně barikády. Bulharsko coby spojenec Německa a Rakouska-Uherska bylo na straně poražených, což s sebou neslo řadu pro Bulharsko katastrofických opatření. Neuilleská mírová smlouva znamenala nejen placení válečných reparací, ale hlavně také ztrátu velké části území (např. bulharské části Makedonie, Dobrudži nebo egejského pobřeží, čímž přišlo Bulharsko o přístup k Egejskému moři). Naproti tomu české země po válce získaly. Vznikl samostatný Československý stát zabírající rozsáhlá území. Československá republika se stala spojencem Francie a poté i spojencem Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Spojenectví s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců později výrazně ovlivňovalo česko-bulharské vztahy. Bulharsko se totiž snažilo o přiblížení k Francii a tato cesta měla vést přes Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. K tomuto spojenectví mělo napomáhat právě Československo.

Další výrazný rozdíl mezi Československem a Bulharskem nalézáme bezpochyby také v hospodářské situaci těchto zemí. České země platily už za Rakouska-Uherska za velice průmyslově vyspělé území. Naopak Bulharsko bylo převážně zemědělským státem a průmysl zde výrazně zaostával. Situaci nezlepšila ani poválečná hospodářská krize spojená se zastavením válečné výroby. Tato krize se ovšem dotkla i Československa.

S poválečným obdobím v obou zemích souvisí rovněž nestabilita vlády a pouliční nepokoje posílené především na přelomu dvacátých a třicátých let světovou hospodářskou krizí. Roku 1923 je v Bulharsku tento nepokojný stav vystupňován vojenským převratem, kdy se do čela vlády dostává pravicově orientovaný Alexandar Cankov. Celkové smýšlení lidu je ovšem spíše levicové, což v bulharské společnosti zapříčiňuje hluboký sociální rozkol, který je znatelný i v dnešní době. Vláda v Bulharsku si pomalu začíná brát za vzor pravicově směrované Německo, kdežto u většiny lidu převládají rusofilské tendence.

Zatímco začátek druhé světové války znamená pro české země nejprve ztrátu velké části území a poté i vlastní státnosti, pro Bulharsko je toto období plné nadějí a příležitostí na získání území ztraceného na konci první světové války. Německo nutně potřebuje průchod územím, kterým by mohla táhnout jeho armáda na pomoc Itálii v ne příliš dobře se vyvíjející válce s Řeckem. Německo proto nabízí Bulharsku egejské pobřeží výměnou za volný vstup na bulharské území. Stejnou nabídku ovšem Bulharsku udělá i Rusko, které tak činí za účelem získání vlastního přístupu k Egejskému moři. Bulharsko nakonec ruskou nabídku odmítá, protože má obavy z následné komunistické převahy v zemi, které by se jistě nevyhnulo. Naopak německou nabídku přijímá, čímž se stává fakticky německým spojencem, přičemž si vymiňuje neúčast na válečných akcích. Tímto krokem si ovšem uzavírá cestu k Velké Británii, která s Bulharskem ukončuje diplomatické styky.

Osudy Bulharska a Československa se v posledních letech druhé světové války značně podobají. V obou zemích nastává výrazný posun politického smýšlení doleva. Obě země se dostávají do vlivu sovětského Ruska, jen s tím rozdílem, že Československo je Ruskem osvobozeno, kdežto Bulharsko je jím okupováno. V obou zemích se nakonec dostávají k moci komunisté. Československo i Bulharsko se dostávají do mocenské sféry vlivu Sovětského svazu, z čehož pro obě země vyplývá „nutnost“ vzájemné spolupráce, která je navíc podpořena členstvím obou zemí v Radě vzájemné hospodářské pomoci (RVHP), ve Varšavském paktu a v OSN.

Hlavním cílem komunistického vedení Bulharska se stává přeměna země coby převážně zemědělského státu na stát plně industrializovaný. K tomuto účelu Bulharsko využívá pomoci průmyslově vyspělejších zemí Sovětského svazu a to především Československa. Toto snažení se v Bulharsku projevuje dvěma efekty. Roste životní úroveň a zároveň dochází ke stěhování lidí z venkova do měst. I přesto je však Bulharsko nadále charakterizováno vyšším počtem malých sídel.

V šedesátých letech dvacátého století dochází také k oživování cestovního ruchu. V této době vznikají i dnes velice oblíbená přímořská letoviska, ale také střediska zimních sportů v bulharských horách, kterých využívají mimo

I přes dvě vlny politického uvolnění (v letech 1956 a 1961) a přes neúspěšné snahy o zavedení tržního socialismu se Bulharská lidová republika vyznačuje nejkonzervativnějším režimem ve východním bloku. Roku 1968 se dokonce Bulharsko zapojuje do vojenské agrese vůči Československé socialistické republice, což má za následek zesílení protibulharských nálad v ČSSR.

Ovšem v osmdesátých letech dvacátého století se v bulharském, stejně jako v československém, režimu začínají objevovat trhliny, které vedou k politické a ekonomické krizi a nakonec i k pádu komunistického režimu v obou zemích.

Následující období v Bulharsku se vyznačuje častým

střídáním pravicových a levicových vlád, zapříčiněném hospodářskou krizí, která se v druhé polovině devadesátých let dvacátého století dále prohlubuje. Hospodářská krize je zapříčiněna hlavně stagnujícím průmyslem. Podniky vystavěné v období komunismu jsou zchátralé a jejich vybavení je zastaralé, a ač se je vláda pokouší prodat nově vznikající buržoazii či do zahraničí, nikdo o ně nemá zájem. Navíc dochází k přebytku pracovních sil na venkově, které stagnující průmysl nedokáže využít. V porovnání, v České republice životní úroveň ze začátku narůstá, ale v druhé polovině devadesátých let dvacátého století se vlivem neefektivních zásahů vlády do ekonomiky začíná propadat. Konec devadesátých let je tak v České republice stejně jako v Bulharsku charakterizován hospodářským a sociálním úpadkem. I přesto je však dnes v České republice životní úroveň znatelně vyšší než v Bulharsku, což je zapříčiněno především poměrně stabilní vládou v první polovině devadesátých let. (Rychlík 2000).

Z nástinu historie Bulharska v porovnání s historií Česka jasně vyplývá, že mezi oběma zeměmi se musely postupně vytvářet vztahy. Dvacáté století bylo pro Česko i Bulharsko velice bouřlivým obdobím plným změn a zvratů. Stejně jako události byly někdy bouřlivé i vztahy mezi těmito zeměmi. Naproti tomu také v dějinách nacházíme místa, kdy česko-bulharské vztahy byly úplně zmrazeny, jako například v období během druhé světové války. Česko-bulharské vztahy ovšem nejsou záležitostí pouze dvacátého století. Jejich historie sahá mnohem dál do minulosti.

První zmínky o vztazích mezi českými zeměmi a Bulharskem nalézáme již v období středověku. Roku 863 přicházejí na tehdejší území Velké Moravy věrozvěstové Cyril a Metoděj pocházející z území dnešního Bulharska. Činí tak na popud velkomoravského knížete Rastislava, který chce ve své zemi šířit křesťanství a to ve slovanském jazyce, proto se pro pomoc obrací na Byzantskou říši, která se z části rozkládala na území dnešního Bulharska. Tento akt dalekosáhle ovlivnil z hlediska náboženského vyznání další kulturní vývoj českých zemí. (Rychlík 2000).

V následujících letech se Bulharsko dostává do područí Turků, ve kterém setrvá téměř pět set let (1396 - 1878). Tím jsou vztahy Čechů a Bulharů naprosto přerušeny. České středověké kroniky se sice o Bulharech zmiňují, ale většinou se zápisky týkají konstatování dnes již historických faktů, jako je například bitva u Varny z roku 1444, které se zúčastnili i čeští bojovníci. (Manolová-Motejlová, Mandažieva, Hronková 2005).

Dalším obdobím, které se výrazně podepsalo na formování česko-bulharských vztahů, byla doba národního obrození. Tehdy české země a Bulharsko spojovaly dva fakty. Prvním byla touha obou zemí po vlastním samostatném státu. České země „trpěly“ pod nadvládou Rakouska, Bulharsko pod nadvládou Turků. Druhá věc, která obě země spojovala, byla idea slovanské vzájemnosti. České země proto podporovaly Bulharsko v jeho boji za nezávislost. Tato podpora se projevovala jednak prostřednictvím poskytování azylu bulharské inteligenci a jednak prostřednictvím psaní probulharsky laděné literatury. Oslavu bulharské kultury i Bulharska jako takového nalézáme v dílech našich předních obrozeneckých spisovatelů, jako je například Josef Dobrovský, František Ladislav Čelakovský, Pavel Josef Šafařík, Karel Jaromír Erben nebo Božena Němcová. V českých zemích o Bulharsku ale nepíší jen Češi, ale také bulharští obrozenci, kteří zde nalezli azyl. Vycházejí noviny věnované bulharské otázce, vznikají organizace a spolky. V Táboře je roku 1869 založena bulharská matice, která organizuje přednášky na témata týkající se Bulharska. Mezi spolky a organizacemi na podporu Bulharů vyniká především Pobratim nebo Kruh přátel bulharského jazyka fungující při Umělecké besedě, který vysílá do Bulharska české učitele. Bulharská problematika se tak stává denním chlebem českého národa. Dokonce se zdá, že Češi značnou část své energie věnují podpoře cizího národa, než boji za vlastní stát. Možná viděli v bulharském boji za samostatnost naději, že pokud se Bulharsku podaří osamostatnit se, podaří se to Čechům jednou také.

Osamostatněním Bulharska od turecké nadvlády v osmdesátých letech devatenáctého století ovšem zájem Čechů o Bulharsko nekončí. Bulharsko je sice nezávislé, ale nemá rozvinutou ekonomiku ani sociální strukturu. Toho české země okamžitě využívají a posílají Bulharsku pomoc v podobě nejrůznějších expertů. Tomuto období je někdy přezdíváno „Česká invaze do Bulharska“. Češi se v Bulharsku zasluhují o budování školství, moderního soudnictví, kulturních institucí nebo třeba o budování železnice. Z Čech tak odcházejí především umělci, inteligence, vysoce kvalifikovaní řemeslníci a průmyslníci, kteří v Bulharsku zakládají nové podniky (např. Bohdan Prošek zakládá v Sofii pivovar). Migraci do Bulharska podporuje navíc zákon z roku 1880 o přidělování pusté půdy přistěhovalcům.

Zatímco ze začátku byla česká pomoc Bulharsku motivována čistě vědomím slovanské sounáležitosti, postupně se do smýšlení Čechů začala zapojovat také politika. Češi pomocí Bulharsku začali vyjadřovat svůj vlastní protest proti Rakousku-Uhersku. Rakousko-Uhersko se ovšem do těchto záležitostí nijak nevměšovalo, ve snahách Čechů naopak vidělo vlastní prospěch v oslabení ruského vlivu na Bulharsko.

Politika začíná mít naplno vliv na česko-bulharské vztahy během druhé balkánské války. Zatímco během první balkánské války (1912-1913) stojí české země na straně Bulharska, během druhé balkánské války (1913) se od něj začíná odvracet, protože Bulharsko v této době nachází spojence v Německu a Rakousku. Během první světové války potom česko-bulharské vztahy zamrzají úplně. Bulharsko coby spojenec Německa a Rakouska se stává v očích českého národa zrádcem.

Po první světové válce jsou česko-bulharské vztahy postaveny do tíživé situace. Na jedné straně je Bulharsko, se kterým Československo nemá žádný konflikt a které Československo žádá o pomoc na poli mezinárodních vztahů, a na straně druhé je mírová smlouva a spojenectví s Jugoslávií. Mírová smlouva, která dala Československu vzniknout a zároveň omezuje bulharské zájmy, a spojenec-

tví s Jugoslávií, která vede spor s Bulharskem o území. Československo si samozřejmě nechce pošramotit vztahy ani na jedné straně, proto přijímá žádosti a prosby Bulharska, ale vyřizuje je jen částečně a tak, aby si nepokazilo mezinárodní reputaci.

V době druhé světové války do česko-bulharských vztahů zasahuje politika také. Bulharsko se znovu přidává na stranu Německa a vztahy s Českem opět padají pod bod mrazu. Diplomatické vztahy s Bulharskem jsou navázány až roku 1945 i přes neustávající pachuť zrady na jazyku Čechů. Roku 1948 Československo podepisuje s Bulharskem smlouvu o vzájemné výpomoci při napadení jednoho z nich Německem nebo jinou zemí, která by se s Německem jakkoliv spojila. Současně je podepsána smlouva o vzájemné hospodářské výpomoci, která zaručuje dodej českých strojů do Bulharska a zemědělské produkce do Československa. Z Bulharska přicházejí do Československa pracovníci na výpomoc do zemědělství, mezi nimiž jsou také reemigrující Češi. V padesátých letech jsou česko-bulharské vztahy dále na vzestupu, což zapříčiňuje především cestování Čechů do Bulharska za rekreací. Ovšem po roce 1968 opět na poli česko-bulharských vztahů dochází k útlumu kvůli vojenské intervenci na našem území, které se zúčastnilo i Bulharsko. (Rychlík 2000).

Po rozpadu východního bloku se cesty Bulharska a Česka na nějakou dobu rozcházejí. Obě země se musí přednostně vypořádat s vnitřními problémy. Česko ani Bulharsko k sobě nejsou vázány žádnými smlouvami o hospodářské výpomoci, proto ustávají organizované přesuny obyvatel z jednoho území na druhé. Přesto migrace mezi oběma státy existuje dál. Na české území se tak dostávají většinou bulharští přistěhovalci, kteří nejsou spokojeni s ekonomickou situací v Bulharsku. Naopak do Bulharska opět začínají cestovat čeští turisté, kteří znovu objevují kdysi tak oblíbená přímořská letoviska.

Je jasně zřetelné, že migrace mezi Českem a Bulharskem patřila a patří neodmyslitelně k běžným jevům doprovázejícím vztahy mezi těmito dvěmi zeměmi. Ač ale Bulhaři na české území přicházeli po celé dvacáté století, nikdy zde neexistovaly žádné podobné aktivity zakládání vlastních vesnic, které známe u Čechů migrujících do Bulharska. Pokud se Bulhaři nevrátili zpátky do vlasti nebo nepokračovali ve své migraci dál na západ, většinou se roztrousili po celém českém území a splynuli s původními obyvateli.

První bulharští migranti se na české území dostávají již na konci devatenáctého století. Z velké části se jedná o bulharské studenty, pro které bylo studium v českých zemích výhodnější hned z několika důvodů. České školy i přesto, že byly na vysoké úrovni, byly pro bulharské studenty dostupnější jak po stránce jazykové, tak po stránce finanční. České školy byly totiž v té době podstatně levnější než jiné školy v Evropě. Bulhaři tak studovali například v Praze, Táboře, Hradci Králové, Pardubicích nebo v Písku. O těchto studentech se více dozvídáme například z listu Pokrok, který v jednom ze svých vydání z roku 1876 oznamuje, že v rozmezí let 1869 až 1876 navštěvovalo školy v českých zemích asi 200 bulharských studentů. (Manolová-Motejlová, Mandažieva, Hronková, 2005). Po zakončení studií si bulharská vláda nárokovala návrat studentů do vlasti, ale často se stávalo, že Bulhaři v Česku zůstali, protože měli v úmyslu založit zde rodinu.

Výraznější vlna bulharského přistěhovalectví ale nastává ve dvacátých letech dvacátého století. Tehdy na naše území přicházeli takzvaní zahradníci. Byli to většinou zemědělci, kteří byli pro nedostatek půdy v okolí svého bydliště nuceni hledat si práci v jiných státech. Nejčastěji pocházeli ze severního Bulharska, asi nejpočetnější skupina přišla z Draganova na Gornoorjachovsku. (Penčev 2001). Do českých zemí se dostávali oklikou přes Maďarsko a Slovensko. Na českém území potom vykonávali zahradnické práce. Tyto práce byly sezónního charakteru, proto sem často přicházel pouze jeden člen rodiny, který se na podzim vracel zpátky do vlasti ke své rodině. Bulhaři na českém území postupně zůstávali stále častěji i mimo sezónu, až následně došlo k jejich trvalému usídlení. Bylo to zapříčiněno především špatnou ekonomickou situací v Bulharsku. Bulharská vláda si opět nárokovala návrat Bulharů zpátky do vlasti, ale ve většině případů se Bulharům podařilo na českém území zůstat ze stejných důvodů jako jejich předchůdcům.

V letech 1946 až 1948 existovala mezi Československem a Bulharskem smlouva o hospodářské výpomoci, která zapříčinila novou vlnu masové migrace. Jednalo se o obousměrnou výpomoc. Československo mělo tehdy spíše zemědělsky zaměřenému Bulharsku pomoci k vybudování rozvinutého průmyslu a Bulharsko naopak mělo Československu poskytnout pracovní síly, které by osídlili vyprázdněné pohraničí. Tímto na české území přicházeli tisíce Bulharů, kteří byli zaměstnáni v zemědělských družstvech. (Otčenášek 2002). Tito pracovníci měli často jinou kvalifikaci a migraci do Československa brali jako příležitost vymanit se ze špatné ekonomické situace. Po roce práce v zemědělských družstvech většinou začali vykonávat práci odpovídající jejich kvalifikaci, nebo začali studovat. Studium byl někdy hlavní důvod jejich příchodu na české území.

V následujících letech sice hromadné přesuny obyvatelstva ustávají, ale migrace jako taková pokračuje dál. Do Československa dál jednotlivě přiházejí bulharští přistěhovalci, tato migrace ovšem není tolik významná, co se týče poštu přistěhovalých. Určitá změna nastává po roce 1989. Po zhroucení režimu východního bloku do Česka začíná přicházet nová generace bulharských přistěhovalců. Tito migranti ovšem pobyt na území České republiky vnímají jen jako přechodný, často mají v úmyslu pokračovat dál na západ, a proto ani nepřijímají české občanství. Pokud se tu někteří Bulhaři usazují natrvalo, často zde začínají ať už legálně či nelegálně podnikat (Migraceonline 2009).

Problém migrace Bulharů na české území by se dal rozdělit na dvě části podle způsobu příchodu migrantů. Zaprvé, Bulhaři se na české území dostávají ve skupinách. V tomto případě se většinou jedná o organizované přesuny obyvatelstva na základě nějaké smlouvy (například na základě smlouvy o hospodářské výpomoci ze čtyřicátých

let dvacátého století). A zadruhé, Bulhaři na české území přicházejí jednotlivě. Jejich migrace potom není založena na žádné smlouvě, rozhodnutí migrovat je čistě osobní.

V prvním případě se jednalo především o migrační vlnu ve čtyřicátých letech dvacátého století. Nejsilnější motivací k migraci byl nedostatek pracovních míst, se kterým se Bulharsko v tomto období potýkalo. Smlouva, která přistěhovalci zaručovala práci a bydlení v hostitelské zemi, jeho migraci značně usnadnila. Bulhaři možnosti odejít do tehdejšího Československa využívali ale také z jiných důvodů. Dalším podnětem k přesídlení byla například touha studovat na kvalitní vysoké škole, kterých se Bulharsku v té době nedostávalo. I v tomto případě mladí migranti využili možnosti odejít do Československa na základě dohody o hospodářské výpomoci. V Československu si odpracovali jeden rok v zemědělském družstvu a poté se začali věnovat studiu.

U druhé skupiny přistěhovalců charakterizované individuální migrací se k pracovním a ekonomickým pohnutkám přidávají také osobní důvody, proč opustili svou vlast. Často se setkáváme s případy, kdy se Bulhar seznámil s Češkou, která odjela do Bulharska na rekreaci, a poté s ní odcestoval do Česka, kde spolu založili rodinu. Navíc po roce 1989 přichází v úvahu ještě jeden důvod migrace a to touha po poznání světa. Bulhaři, kteří vycestovali na základě této pohnutky, většinou počítají s návratem do vlasti, ale zároveň nevylučují, že by se mohli v Česku usídlit natrvalo.

Je zřejmé, že počet Bulharů na českém území neustále narůstal. Od příchodu prvních bulharských přistěhovalců uběhlo více než jedno století. Zatímco před sto lety bylo možno Bulhary počítat na desítky, dnes je musíme počítat na tisíce. A počet Bulharů trvale žijících na území České republiky se zvyšuje dál. Je sice možné očekávat celkový úbytek cizinců na území České republiky kvůli právě probíhající ekonomické krizi, ale tento trend zatím ještě nenastal.

Následující statistiky posledních let potvrzují tendenci narůstání počtu cizinců na českém území, kteří se hlásí k bulharské národnosti. Zatímco v roce 2004 žilo na území České republiky trvale celkem 2110 (Ministerstvo vnitra…2009a) Bulharů, v roce 2005 to bylo již 2322 (Ministerstvo vnitra…2009b) Bulharů. V následujícím roce, v roce 2006, Bulharů opět mírně přibylo. Statistiky odhadují celkový počet 2398 (Ministerstvo vnitra…2009c) Bulharů trvale žijících na českém území. V roce 2007 opět přichází značný nárůst Bulharů trvale žijících v České republice, tentokrát je to číslo 2822 (Ministerstvo vnitra…2009d). A v roce 2008 počet Bulharů s trvalým pobytem na českém území překročil hranici 3000, přesně 3032 (Ministerstvo vnitra…2009e). Zajímavý je také pohled na statistiky týkající se zastoupení mužů a žen v celkovém počtu bulharských imigrantů s trvalým pobytem na území České republiky. V roce 2004 trvale žilo na území České republiky 1369 mužů a 741 žen (Ministerstvo vnitra…2009a). Pro rok 2005 to bylo 1487 mužů a 835 žen, (Ministerstvo vnitra…2009b) pro rok 2007 potom 1772 mužů a 1050 žen (Ministerstvo vnitra…2009d). Proč je počet Bulharů žijících trvale v České republice skoro dvakrát vyšší než počet Bulharek? Odpověď je nasnadě. Tento stav je zapříčiněn především tím, že právě muž, coby člen bulharské rodiny, který se musí postarat o domácnost, nejčastěji emigruje za účelem získání lepšího zaměstnání, nebo nějakého zaměstnání vůbec. Zbytek rodiny často nechává v Bulharsku, kam jí posílá vydělané peníze. Z čísel je ale také evidentní, že počet Bulharek narůstá rychleji vůči počtu Bulharů trvale žijících v Česku. Toto je zase zapříčiněno tím, že většinou dochází k druhotné migraci, kdy zbytek rodiny, který muž zanechal v Bulharsku, se teď za mužem stěhuje. Jejich příchod na české území je usnadněn tím, že muž už zde vytvořil určité zázemí (Otčenášek 2002).

Zatímco ve čtyřicátých letech dvacátého století byli Bulhaři dosidlováni především do pohraničních oblastí do venkovského prostředí a později se přestěhovávali do měst, kde měli větší šanci najít zaměstnání v průmyslovém odvětví, dnes přicházejí bulharští přistěhovalci rovnou do větších sídlišť. Další rozdíl mezi migrací před rokem 1989 a migrací po roce 1989 nalézáme v přijímání českého občanství. Ti Bulhaři, kteří na naše území přišli před rokem 1989, mají dnes většinou občanství české. Neplatí to ale úplně u všech v té době sem migrujících Bulharů. I přesto ale potomci Bulharů, kteří si ponechali občanství bulharské, po narození získali občanství české. Na rozdíl od nich, Bulhaři, kteří přišli do Česka až po roce 1989, si většinou ponechávají občanství bulharské (Otčenášek 2002).

Ať už je migrace řízená státem, nebo se jedná o individuální počin jednotlivce, vždy tato skutečnost výrazně zasahuje do života jak migrujícího, tak do života společnosti, která ho přijímá. Aby integrace do majoritní společnosti proběhla úspěšně, je důležitá spolupráce obou stran – imigranta i té společnosti, do které imigrant přichází. Autochtonní společnost může napomáhat integraci cizinců několika způsoby. Velkou roli při tom hraje jak stát, tak samotní členové té společnosti. Důležitý je postoj jednotlivých členů společnosti k přistěhovalcům. Pokud se zaměříme na českou společnost, zjistíme, že pokud se cizinec chová v souladu se zákony, Češi jej do své společnosti většinou přijímají a rozhodně jej nijak nezatracují. Dalo by se říci, že v tomto směru byla problematika akceptace imigranta majoritní společností daleko jednodušší v období komunismu, kdy pokud přistěhovalce přijal stát, musel tak učinit každý ve společnosti (Uherek 2002).

Strategie, kterých Bulhaři využívají pro integraci do české společnosti, by se daly rozdělit do několika okruhů. Asi nejpodstatnější strategií je volba práce a s tím související volba bydliště. Mít zaměstnání znamená nejen možnost poplatit všechny výdaje, ale také to znamená příležitost k navázání vztahů s autochtonními členy společnosti. V některých případech můžeme jednotlivé migrační vlny Bulharů do Česka charakterizovat právě druhem zaměstnání, které zde imigranti vykonávají. Ve dvacátých letech dvacátého století mluvíme o příchodu zahradníků, protože Bulhaři, kteří na české území přišli v tomto období, vykonávali zahradnické práce. Ve čtyřicátých letech je to

potom zemědělská migrační vlna, protože bulharským přistěhovalcům byly přidělovány práce v zemědělství. A jak vypadá situace dnes? Dnes většinou bulharští přistěhovalci vykonávají nejrůznější dělnické práce, nebo se zabývají podnikáním. V oblasti podnikání potom využívají právě toho, že jsou cizinci. Často podnikají v cestovním ruchu, kde se zaměřují především na zprostředkování zájezdů do Bulharska. Styků s rodnou zemí využívají taktéž v oblasti importu a exportu (Uherek 2002).

Jak jsem již zmínila, se zaměstnáním souvisí také místo bydliště. Je snazší najít práci ve větším městě, které nabízí více příležitostí. Toho si jsou bulharští přistěhovalci vědomi, proto nejčastěji migrují právě do větších měst, jako je Praha, Brno, Plzeň nebo třeba Ústí nad Labem. Ovšem často jsou autochtonní populací vytlačováni na okraj (Uherek 2002). Speciálním příkladem toho bylo třeba cílené dosidlování pohraničí Bulhary po druhé světové válce.

Rodina a rodinné vztahy jako další hrají významnou roli v integraci cizince do majoritní společnosti. Tuto otázku můžeme nahlížet dvěma způsoby. Zaprvé, existuje možnost, že na českém území již žije například jeden člen rodiny, za kterým se nyní stěhují jeho příbuzní. Tento první migrant má v Česku zajištěnu práci i bydlení. A nejen to. Dále disponuje vědomostmi a zkušenostmi týkajících se českých zákonů a úřadů. A také zde již navázal kontakty s členy majoritní společnosti. Všechny tyto fakty značně zjednodušují integraci zbytku jeho rodiny.

Druhá možnost se týká svobodných migrantů. V tomto případě k integraci napomáhá založení smíšené rodiny. Tím, že si například Bulhar vezme za manželku Češku, se mu naskytne hned několik výhod. Díky nutnosti každodenní komunikace se bulharský imigrant rychleji naučí český jazyk, česká manželka ho snadno uvede do problematiky českých zákonů a také mu leckdy pomůže vyřešit otázku bydlení tím, že se k ní Bulhar jednoduše nastěhuje (Uherek 2002). Instituce manželství ovšem neslouží pouze jako pomocník při integraci. Často se stává, že založení smíšené rodiny funguje jako záchrana před nuceným vystěhováním ze země. Tato situace nastávala především v minulosti, kdy Bulhaři přišli do Česka například na základě smlouvy o hospodářské výpomoci a kdy po vypršení smlouvy si bulharská vláda nárokovala návrat Bulharů zpět do vlasti.

O několik řádek výše jsem se dotkla problému týkajícího se jazyka. Na tento fakt nesmíme zapomenout, protože ovládnutí českého jazyka patří mezi klíčové komponenty úspěšné integrace přistěhovalce do české společnosti. Ve smíšených manželstvích se k dorozumívání většinou používá pouze čeština, čeština se také stává rodným jazykem potomků vzešlých z těchto manželství. Ovšem bulharština není úplně zapomenuta, zvláště pokud je rodilým mluvčím žena, ta své děti potom většinou učí mluvit i bulharsky.

Dalším důležitým faktorem ovlivňujícím úspěšnost integrace Bulharů do českého prostředí jsou bezesporu nejrůznější organizace, kluby a občanská sdružení. Tyto spolky často přistěhovalci usnadňují zorientovat se v českých zákonech a v českém prostředí vůbec. Fungují rovněž jako pořadatelé nejrůznějších setkání bulharských imigrantů, čímž zároveň upevňují pocit sounáležitosti Bulharů. Kluby se starají o dodržování bulharských tradic, jako je například 1. března „Baba Marta“ (Jedná se o oslavu přicházejícího jara. Ženy si 1. března na oděv připínají tzv. „Marteničky“ – červené a bílé střapečky, jeden symbolizuje zdraví a druhý štěstí, které nosí po celý měsíc, dokud neuvidí kvést první strom. Na něj potom svou „Marteničku“ zavěšují, což jim má zajistit zdraví a mládí.), pravoslavné Velikonoce nebo pravoslavné Vánoce. (Vláda ČR 2009). Bulharské organizace nejsou ovšem zaměřeny pouze na vlastní členy. Většinou se také snaží české společnosti přiblížit bulharskou kulturu a tím jí dát najevo, že v této společnosti někdo takový, jako je Bulhar, vůbec žije. Pořádají se tak nejrůznější koncerty bulharských umělců seznamující širokou veřejnost s bulharskou tradiční hudbou, výstavy ukazující ať už bulharské umění, nebo pomocí tradičních předmětů bulharskou kulturu. Organizace mohou také vydávat publikace či časopisy týkající se života Bulharů na českém území.

Historie sdružování Bulharů sahá hluboko do minulosti. Už v roce 1862 je studenty české i bulharské národnosti na území Čech založen tajný spolek Pobratim, který si klade za cíl pomáhat bulharskému osvobozeneckému boji proti nadvládě Turků. Roku 1869 vzniká v Táboře bulharská matice (Postojanstvo) s podobným cílem jako spolek Pobratim. Prvním oficiálním česko-bulharským spolkem se stává Bulharská sedjanka založená roku 1880. S koncem druhé světové války se na území Čech ustanovují nejrůznější bulharské kluby, které se později sjednocují do Bulharské kulturně osvětové organizace (Vláda ČR 2009).

Dějiny ale sdružování Bulharů často nepřály. Například roku 1948 vchází v platnost Ústava Československé republiky, která fakticky popírá práva menšin žijících na československém území. Mimo jiné menšiny také pozbývají právo na vzdělání v mateřském jazyce nebo právo na udržování národních tradic. Situace se dál vyvíjí tak, že na začátku padesátých let jsou rozpuštěna všechna občanská sdružení, přičemž národnostní spolky jsou přímo zakázány. Během padesátých let se ale spolky začínají postupně obnovovat. Které národní spolky se mohou obnovit, záleží na vztazích mezi Československem a zemí, ze které členové spolku pocházejí. Menšinám jsou plná práva navrácena až roku 1968. (Nosková 2001).

V současnosti na území České republiky funguje několik klubů v rámci Bulharské kulturně osvětové organizace, která zde vydává časopis Roden Glas. Bulharské kulturně osvětové kluby existují například v Praze, Ostravě, Brně nebo také v Plzni. Bulharský kulturně osvětový klub v Praze se věnuje především organizaci folklórního festivalu Praha srdce národů nebo fotbalového turnaje národnostních menšin o pohár Senátu Parlamentu ČR. Některé Bulharské kulturně osvětové kluby postupně přerušily svou činnost, dnes jsou ovšem obnovovány. Jako příklad můžu uvést třeba Bulharský kulturně osvětový klub v Brně založený roku 1957, který po zániku svou

činnost obnovil v roce 2002 pod názvem Bulharské kulturně osvětové sdružení v Brně. Podobný osud postihl také Bulharský kulturně osvětový klub v Plzni, který vznikl ale až v roce 1983. Po revoluci ze strany Bulharů zájem o klub upadl. Na vlastní tradici navázal v roce 2005. Oba kluby se dnes starají především o národní uvědomění Bulharů, pořádají jejich srazy a organizují akce pro veřejnost za účelem dostat se do podvědomí české společnosti. (Vláda ČR 2009).

Mimo tyto kluby existují na území České republiky další organizace a spolky. Za všechny můžu jmenovat například Občanské sdružení Pirin zabývající se především bulharskými národními tanci, sdružení Bulharů a jejich přátel Zaedno, které pořádá především koncerty a výstavy. Dále potom občanské sdružení Vazraždane mimo jiné organizující sobotní školu „Čtu, píšu a mluvím bulharsky“ ve spolupráci s Bulharskou kulturně osvětovou organizací „Sv. Cyrila a Metoděje“ v Praze (Vláda ČR 2009). Nesmím zapomenout ani na Sdružení pro Bulharsko, které se především pomocí svých vlastních internetových stránek snaží Čechům přiblížit Bulharsko (Spolek…2009).

Co se týče rozhovorů, ty jsem vedla se zástupci téměř všech migračních vln, které přišly na naše území. To znamená, že jsem získala informace od přistěhovalců nebo jejich potomků, kteří přišli na naše území v letech dvacátých, čtyřicátých, šedesátých, sedmdesátých a devadesátých. Bohužel se mi nepovedlo realizovat rozhovory s přistěhovalci ze staršího období, to znamená z dvacátých a čtyřicátých let, protože tito již většinou nežijí. Informace o nich a o jejich životě v Čechách jsem tedy získala od jejich potomků. Mezi dotazovanými přistěhovalci početně dominovali muži, což podporuje statistiky, které uvádějí, že migranti mužského pohlaví silně převažují nad migranty pohlaví ženského. Výpovědi Bulharů a jejich potomků se v lecčems shodovaly, zároveň jsou ale mezi jednotlivými životními příběhy znatelné rozdíly zapříčiněné rozdílnou dobou příchodu na české území. Dotazovaní byli velice komunikativní, proto jsem bez nějakých větších obtíží mohla na následujících řádkách sepsat porovnání výpovědí.

Z rozhovorů vyplynulo, že hlavním důvodem migrace byla většinou špatná sociální a hospodářská úroveň Bulharska. Tento důvod migrace uváděla naprostá většina migrantů, kteří na naše území přišli ve dvacátých, čtyřicátých a devadesátých letech dvacátého století. V padesátých let navíc ještě přibývají nejrůznější osobní důvody. Například jeden dotazovaný uvedl, že do Čech přišel v šedesátých letech kvůli své české přítelkyni. S tou se seznámil na dovolené, kterou trávila v Bulharsku. V Čechách si ji potom vzal za ženu a založili spolu rodinu. Další dotazovaná přišla na české území taktéž kvůli českému partnerovi. Ovšem její cesta byla komplikovanější. Se svým současným manželem se seznámila v Rusku, kde oba studovali. Poté spolu odjeli do Bulharska, což byla podle slov dotazované „podmínka, aby si ho vzala“. Tam spolu žili několik let, než se kvůli problémům s bydlením rozhodli emigrovat do Čech. Z dalších podobných případů by se dalo usoudit, že muži se většinou stěhovali za ženami. To navíc podporuje již výše zmíněnou statistiku uvádějící početní převahu mužů nad ženami přistěhovalými do Česka.

Pokud byla důvodem migrace pracovní příležitost, stěhovali se Bulhaři většinou ve větším počtu. Ve čtyřicátých letech tak byly vypravovány celé vlaky, které přivážely bulharské pracovníky na naše území. Bulhaři se často už na cestě dostávali do situací střetu dvou kultur. Důvodem těchto střetů byly převážně rozdílné zvyky ve stravování, které zapříčiňovaly různé, někdy i humorné, situace. Jednu takovou situaci způsobila neznalost knedlíků. Bulharům bylo na cestě do Čech naservírováno české jídlo sestávající z masa, knedlíků a omáčky. Číšník ale zapomněl na příbor, proto Bulhaři vzali knedlíky do rukou a namáčeli je do omáčky tak, jak byli doma zvyklí namáčet pečivo. Většinou tyto situace ale nebyly příliš vážné, aby nějakým způsobem poškodily vztahy mezi Čechy a Bulhary.

Prvním důležitým krokem pro začlenění bulharských migrantů do české společnosti je jistě možnost mít kde bydlet a kde pracovat. Co se týče bydlení, situace se různí podle období, ve kterém bulharský přistěhovalec na naše území přichází. O bydlení Bulharů příchozích na naše území ve čtyřicátých letech na základě smlouvy o hospodářské výpomoci se staral stát, kdežto Bulhaři, kteří na naše území migrovali a migrují bez podpory jakékoliv smlouvy, musí otázku bydlení řešit sami. Z výpovědí přistěhovalců, kteří do České republiky přišli v devadesátých letech, vyplývá, že se většinou snažili kontaktovat jiného Bulhara, který v České republice již žil, aby jim pomohl otázku bydlení vyřešit. Situaci s bydlením měli také usnadněnou ti, kteří se do Čech stěhovali za svým partnerem. Většinou se nastěhovali přímo do domu jeho rodiny, nebo nové bydlení jinde zajistil jejich partner.

V pracovní oblasti opět hraje důležitou roli existence smlouvy o hospodářské výpomoci a také to, jestli sem Bulhar přichází už s určitým záměrem, jakou práci zde bude vykonávat. To se týká především přistěhovalců z dvacátých let, kteří sem přišli jako zahradníci s úmyslem vykonávat tu zahradnické práce. Na rozdíl od Bulharů příchozích na české území ve čtyřicátých letech, přistěhovalci z let dvacátých zde svou práci vykonávají celý život, nebo aspoň celou dobu jejich setrvávání na našem území (nebo dokud jim nebyl později pozemek znárodněn). Bulhaři, kteří přicházejí do Československa ve čtyřicátých letech na základě smlouvy o hospodářské výpomoci, často práci v zemědělství vykonávají jen po dobu nezbytně nutnou. Poté se nechávají zaměstnávat v takových oborech, ve kterých se vyučili. Toto je případ i mého dědečka, který byl vyučeným zedníkem. Po roce práce na statku, kde pracoval jako pomocný dělník, se vrátil k zednickému povolání.

Pro začlenění do cizí společnosti je důležitý ještě jeden komponent a to je zvládnutí jazyka dané společnosti. Dotazovaní Bulhaři většinou problém naučit se česky neměli. Schopnost zvládnout češtinu se ovšem případ od případu liší. Mezi dotazovanými byli tací, kterým čeština, ať už mluvená, nebo psaná, nečinila žádný problém. Ani

rodilý Čech by nepoznal, že se jedná o cizince. Další skupinu tvořili ti, kteří sice mluvili česky bez přízvuku, ale potýkali se s problémy se psaním. A nakonec byli mezi dotazovanými přistěhovalci, u kterých byl v řeči znát bulharský přízvuk. Všichni ale přiznali, že bez znalosti českého jazyka by v naší společnosti nemohli existovat. Jejich potomci na tom byli s dorozumíváním se v češtině podstatně lépe, což zapříčinilo především to, že se v Čechách narodili a navštěvovali českou školu. Těchto potomků jsem se potom ptala na jejich znalost bulharštiny. Z odpovědí vyplynulo, že pokud byli oba rodiče Bulhaři, naučili své děti mluvit i bulharsky. Bulharštinu aspoň částečně ovládali i potomci těch rodin, kde bulharskou složku zastupovala žena, která dbala na to, aby její děti bulharštinu znaly. V jiných případech a také v dalších generacích potomků znalost bulharštiny už úplně mizí.

Stejně jako postupně v dalších generacích mizí jazyk, mizí většinou i dodržování bulharských tradic. Opouštění od bulharských tradic ovšem začíná daleko dřív, někdy už samotným příchodem bulharského migranta na české území. Bulhaři často přejímají české svátky a české zvyky. Některé zvyky si ovšem ponechávají. Například pokud jsou věřící, dodržují pravoslavné Vánoce i Velikonoce. V poslední době se navíc zdá, že zásluhou činnosti bulharských klubů a občanských sdružení si „čeští“ Bulhaři opět hledají cestu ke své kultuře. Od čeho neradi ustupují, je tradiční bulharská kuchyně. V naprosté většině rodin, jejichž členů jsem se dotazovala, se vaří aspoň částečně bulharská jídla. Česká partnerka se většinou musí naučit bulharské recepty. Naopak bulharská partnerka vaří jen bulharskou kuchyni, nebo v některých případech obohacuje českou o bulharské prvky. Samotnou kapitolou je konzumace masa. V Bulharsku se během jara a léta jí převážně jehněčí maso, na podzim a v zimě potom drůbeží. Jeden respondent vyprávěl zkušenosti s českým řeznictvím. Původně pocházel z bulharského venkova, kde byli lidé zvyklí si všechno udělat sami, byli zvyklí spoléhat jen sami na sebe. Po příchodu do Čech se stal mezi Čechy velice oblíbeným, protože dokázal podle vlastních slov „*stáhnout králíka, nebo porazit jehně*“, a tak mohl být v tomto ohledu českým sousedům prospěšný, protože ti byli většinou zvyklí maso kupovat přímo od řezníka. Právě zmiňované jehněčí se začalo v české kuchyni objevovat častěji až po příchodu Bulharů.

Na dotaz, jestli se někdy v Česku setkali s diskriminací, ať už kladnou, nebo zápornou, většinou zprvu bulharští přistěhovalci odpovídali záporně. Postupně začali přiznávat, že se občas setkávají s narážkou na svůj původ typu: „Jo, to je ten Bulhar.“, ovšem podobná slova neberou nijak hanlivě. V některých případech se setkali s diskriminací v pracovní oblasti. Například když můj dědeček začal pracovat jako zedník, často dostával hůře placené práce v cihelně, ke stavbě ho nepustili. Naopak jiný informátor se setkal s diskriminací, kterou hodnotí jako pozitivní. Za komunismu byl nucen, aby vstoupil do strany, ale zjistilo se, že v té době ještě neměl české občanství, proto už potom po něm vstup do strany nebyl požadován. S diskriminací se ale někdy setkávají i potomci bulharských přistěhovalců. V konkrétním případě byla už ve školce diskriminována dívka, které rodiče dali bulharské jméno. Ostatní děti si její jméno nedokázaly zapamatovat, proto ji nepouštěly do svého kolektivu. S diskriminací se potom setkávala i na základní a na střední škole. Zajímavé ale je, že její bratr - dvojče, který dostal jméno české, diskriminován nebyl, ač se sestrou chodil do stejné třídy a ostatní věděli, že jsou sourozenci.

Z odpovědí na otázku, jestli se dotazovaný stýká s jinými Bulhary žijícími na českém území, vyšlo najevo, že pokud není dotazovaný členem nějakého klubu zřízeného za tímto účelem, potom nemá k setkávání se vůli. Pokud je ovšem dotazovaný členem nějakého takového klubu, schází se s ostatními Bulhary celkem pravidelně. Děje se tak na různých akcích, jako jsou výstavy, koncerty či přednášky týkající se Bulharska, které jsou otevřeny pro širokou veřejnost, nebo na akcích určených pouze pro členy klubu. Tyto akce - srazy pořádají bulharští přistěhovalci většinou za účelem oslavy nějakého svátku, jako je třeba 3. března státní svátek Bulharska, nebo prostě jen za účelem vidět se a popovídat si. Členství v klubech a akce s tím spojené se však většinou týkají jen přistěhovalců z dřívějších let (dvacátá až osmdesátá léta), méně potom už jejich potomků a migrantů z let devadesátých.

Kontakty s rodnou zemí udržují téměř všichni dotazovaní. Důvody pro udržování styku s Bulharskem se ovšem případ od případu liší. Někteří se do Bulharska vrací z pracovních nebo rodinných důvodů. Tito migranti většinou nechali zbytek rodiny v Bulharsku a do Česka jezdí jen kvůli práci. Jejich práce je potom často spojena s dovozem a vývozem, proto jsou pro ně kontakty s Bulharskem velice důležité. Další skupinu tvoří ti přistěhovalci, kteří do Bulharska sice jezdí, ale děje se tak pouze za účelem rekreace. To ovšem nevylučuje možnost navštívení ostatních příbuzných, kteří v Bulharsku žijí. Do třetí skupiny by se dali zařadit ti, kteří sice stálé kontakty s rodnou zemí neudržují, ale Bulharsko alespoň jednou ve svém životě navštívili. Toto je třeba případ jednoho dotazovaného potomka bulharského migranta, který vyprávěl, že v dětství jednou navštívil se svým bulharským otcem i českou matkou rodnou zemi svého otce. Tehdy (v padesátých letech) cestovali vlakem a v Bulharsku se setkali s příbuznými otce. Od té doby se tam ale nevrátili, pouze s příbuzenstvem udržovali písemný styk. Ten nakonec po smrti otce dotazovaného ustal, protože v české části rodiny nikdo jiný neovládal bulharský jazyk.

Názory na to, jestli rozhodnutí migrovat bylo správné, se těsně po příchodu Bulharů na české území různí. Ti, kteří sem přišli kvůli špatné ekonomické situaci v Bulharsku, ze začátku rozhodnutí migrovat hodnotili kladně. Přiznávali, že se zde sice setkávali s nejrůznějšími problémy týkajícími se především zvládnutí českého jazyka nebo problémy rodinnými, ale jinak se zde cítili spokojení. Jinak tomu bylo v případě těch přistěhovalců, kteří se do Česka přistěhovali za svým partnerem. Jelikož hlavní pohnutkou jejich odchodu nebyla ekonomická situace, ale jiný člověk, mohly se partnerské neshody snadno

stát důvodem pro reemigraci.

Dnes ovšem už většina těch, kdo ze začátku o správnosti svého rozhodnutí emigrovat pochybovali, přiznávají, že svého rozhodnutí v důsledku nelitují. Následně porovnávají ekonomickou situaci v Česku a v Bulharsku a zastávají názor, že v Bulharsku by nejspíš jejich životní úroveň byla nižší. Navíc dodávají, že pokud se chtějí do Bulharska podívat, mohou tak dnes učinit prakticky kdykoliv.

Z výpovědí trvale zde žijících bulharských přistěhovalců vyplývá, že se v nejbližší době nehodlají vrátit zpět do Bulharska. Toto stanovisko je navíc posíleno u těch, kteří zde již mají založenou rodinu. Podle jejich slov se jejich domovem stala Česká republika. Navíc většinou zde vychovávají nebo vychovávali děti, pro něž je Česko rodnou zemí. O návratu zpět do vlasti uvažovali spíš ze začátku po tom, co na naše území přišli. Důvodem tohoto rozhodování byly především partnerské vztahy, které se ocitly v krizi. Ve všech případech byla ale tato krize překonána a bulharští migranti na našem území nakonec zůstali.

Původním cílem mé práce bylo na základě rozhovorů s přistěhovalými Bulhary ze čtyřicátých let dvacátého století objasnit jejich integrační strategie do českého prostředí. Dále jsem také chtěla zjistit, jestli existují rozdíly v soužití bulharských přistěhovalců a české společnosti napříč generacemi. Postupně, jak se práce vyvíjela, začala jsem brát v úvahu také další migrační vlny.

Podle informací získaných rozhovory je jasně patrné, že existují rozdíly jak mezi generacemi jednotlivých rodin, tak i mezi jednotlivými přistěhovaleckými vlnami. Samotný imigrant si musí v autochtonní populaci vybudovat své stálé místo a nutně se tak musí setkávat s nejrůznějšími formami podpory či naopak nejrůznějšími formami překážek. Pokud se mu podaří usadit se a založit v nové společnosti rodinu, jeho potomci se už nemusí sami do společnosti integrovat. Tím mám na mysli, že jeho potomci se do hostitelské společnosti už rodí jako její součást. Nebo jinými slovy, na potomky bulharského migranta je od jejich narození nahlíženo českou společností jako na Čechy. Občas se mohou vyskytnout ze strany hostitelské společnosti reakce poukazující na pravý původ těchto jedinců, většinou na tyhle reakce ale není kladen přílišný důraz. Tyto reakce často souvisí například se jménem, které může být pro Čechy neobvyklé. S další generací narozenou na hostitelském území už všechny tyto reakce úplně mizí.

Rozdíly ve sžívání se s autochtonní populací jsou patrné také mezi různými vlnami migrace. Tyto rozdíly jsou potom dány především aktuální politickou situací v hostitelské zemi. Například, bulharský imigrant, který přišel na naše území ve čtyřicátých letech dvacátého století na základě smlouvy o hospodářské výpomoci, měl integraci usnadněnou tím, že stát se o něj musel postarat. To znamená, že mu musel najít bydlení a práci. Kdežto bulharský imigrant, který přišel do Čech v devadesátých letech bez podpory jakékoliv smlouvy, si musel práci i bydlení zajistit sám. Tento imigrant měl potom výchozí situaci nesrovnatelně složitější.

Úspěšnost samotné integrace přistěhovalých Bulharů do české společnosti potom závisí na strategii, kterou imigrant využije. Asi nejzákladnější strategií je zvládnutí českého jazyka. Jazyková bariéra se stává překážkou nejen mezi přistěhovalcem a lidmi žijícími v jeho sousedství, ale především mezi přistěhovalcem a úřady, které mohou přistěhovalci pomoct usadit se v hostitelském prostředí. Další významnou strategií je využití možností, které nabízejí nejrůznější organizace založené právě za účelem pomoci přistěhovalci integrovat se do nového prostředí. Tyto organizace napomáhají například k setkávání se s dalšími krajany, což má za následek, že se přistěhovalec necítí v cizí společnosti tolik izolovaný. Tento pocit může odbourávat také práce, kterou imigrant v nové zemi vykonává, nebo škola, kterou navštěvuje. V obou institucích je součástí kolektivu, se kterým musí komunikovat a spolupracovat.

Základem česko-bulharských vztahů se bezpochyby stává historie, která je leckdy oběma zemím společná. Během práce se ukázalo, jak důležité je znát historii obou zemí. Dějiny jsou totiž jako kořeny stromu, bez kterých strom nemůže dál růst. Stejně tak by se nemohly mezi Čechy a Bulhary rozvíjet vztahy vystavěné na několika společných historických základech. Myslím si, že v mé práci se mi podařilo shrnout celkovou problematiku česko-bulharských vztahů. Popsala a vyjasnila jsem problém integrace Bulharů do českého prostředí, což bylo jedním z hlavních cílů mé práce. Dalším cílem bylo proniknout do mentality bulharských přistěhovalců, seznámit se blíž s jejich kulturou. I tento cíl osobně považuji za splněný.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] MANOLOVÁ-MOTEJLOVÁ, M., MANDAŽIEVA, E., HRONKOVÁ, D. et al. 2005. *Kapitoly z minulosti česko-bulharských kulturních vztahů*, První část, Praha – Sofia: Avangard Prima.

[2] NOSKOVÁ, H. 2001. *Národnostní skladba obyvatelstva v Československu*, Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

[3] PENČEV, V. 2001. *Paralaks v ogledaloto, ili za migrantskite obštnosti v čuždoetnična sreda (čechi i slovaci v Balgaria, balgari v Čechija)*, Sofia.

[4] RYCHLÍK, J. 2000. *Dějiny Bulharska*, Praha: Lidové noviny.

[5] UHEREK, Z., HOŠKOVÁ, S., OTČENÁŠEK, J. 2002. *Úspěšné a neúspěšné strategie integrace cizinců*, Praha: Ministerstvo vnitra ČR / Akademie věd České republiky.

Internetové odkazy:

[6] Ministerstvo vnitra ČR. 2009a. (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/migrace/040630/pohlavi.html) (10. 4. 2009, 17:00).

[7] Ministerstvo vnitra ČR. 2009b. (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/migrace/050630/pohlavi.html) (10. 4. 2009, 17:00).

[8] Ministerstvo vnitra ČR. 2009c. (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/migrace/060331/pohlavi.html) (10. 4. 2009, 17:00).

[9] Ministerstvo vnitra ČR. 2009d. (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/migrace/2007/0131pohlavi.pdf) (10. 4. 2009, 17:00).

[10] Ministerstvo vnitra ČR. 2009e. (http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/statistiky/migrace/2008/0131pohlavi.pdf) (10. 4. 2009, 17:00).

[11] Vláda ČR. 2009. (http://web2006.vlada.cz/scripts/detail.php?id=16103) (14. 4. 2009, 19:00).

[12] Sdružení pro Bulharsko. 2009. (http://www.bgr.cz) (14. 4. 2009, 19:00).

[13] Migraceonline. 2009. (http://www.migraceonline.cz/e-knihovna/?x=1957568) (10. 4. 2009, 17:00).

Tento text je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni pro rok 2009

„Nové diaspory“ – diaspora jako transnacionální moment

Lukáš Hanus

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, lukas.hanus@gmail.com

”New Diasporas” – diaspora as a transnational momentum

***Abstract*—The present paper uses a transnational perspective of migration as an interpretation scheme for analysis of current migration flow of fellow countrymen from six Czech villages in Banat Mountain, Romania. This new reading of global people movement is an emancipated approach increasingly prominent in anthropology since the late 1980s. It is redefinition of perception of place, identities, belonging and space. I try to argue, that it is not useful to speak about migration of fellow countrymen as a reemigration, or remigration, because this reading of their return to homeland, does not show the cultural differences between the fellow countrymen and current Czech society. Is useless to refer them as a lost branch of Czech nation, because the living situation of fellow countrymen after return to homeland does not help comprehending of their ways how they dodge adaptation and integration in host society, mean Czech Republic. This essay is case study of the process entering of six Czech communities of small mountain villages in Romania to transnational space. The reason of transformation their identity from national belonging to deterritorialization form of belonging is because of trade interest in Etno-ruraltourism. The case of transnational tourism trade is an example, how they create hybrid, fluid identities, absorb cultural patterns from two or more location into transnational migration network, and how they use contemporary communication technologies as internet, mobile phones or accelerated transport among points of migration chain. This paper could be a discursive reflection of contemporary perception of conceptualization of the term diaspora. I comprehend this term in this paper subsequently. The word diaspora has crept into social-scientific and historical vocabulary in the untheorized or, at least undertheorized, way. It seems loosely now to refer to any communities in the Word living far from their native homelands. To that extent the diaspora is simply the outcome of the continental and international migration.**

***Key Words*—fellow countrymen, transnationalism, migration, Banat, diaspora, identity**

RÁD bych ve svém příspěvku představil některé současné kritické reflexe bádání na poli diaspor, shrnul možnosti některých přístupů k uchopení politických, ekonomických a sociálních strategií rozptýlených populací ze svého původního domova v současném globálním světě, a tyto koncepce aplikoval na případ migrace Čechů z šesti českých vesnic v rumunském pohoří Banát, mezi nimiž provádím dlouhodobý sociálně-antropologický výzkum. Rád bych také poukázal na situační charakter diasporického vědomí, jenž by měl v analýze respektovat především „emic“ perspektivu samotných aktérů zapojených do procesu migrace mimo svou původní lokalitu usídlení.

Pojem diaspora v původním významu značí negativní až katastrofický stav způsobený násilným odtržením jisté populace od jejího původního usídlení a její rozptýlení v prostorově vzdálených lokalitách. V tomto významu je termín nejvíce spojený s osudem židovského „národa“[1], uvaleným do babylonského vyhnanství. Později se termín diaspora začal používat zprvu v metaforické rovině i pro další skupiny obyvatel, které pod tlakem vnějších okolností musely opustit svou původní zemi. Jednalo se například o Armény po genocidě za vlády osmanského Sultána Hamida na počátku 20. století; obyvatele afrických zemí přivezených jako otroci do USA a Karibiku; či Iry prchající před bramborovým morem.

Od osmdesátých let ztrácí termín diaspora v akademických kruzích původní význam pouze násilného rozptýlení dané populace zapříčiněný vnějšími faktory, a začíná se hovořit ve smyslu diaspory o mnoha populacích, formujících se po migraci v hostitelských zemích na základě svého společného původu, a někdy (nikoliv nutně, viz (in Werbner 2001; Szaló 2007, pp. 131–132) jak upozorňuje Pnina Werbner, také na základě etnické příslušnosti. Jedná se o skupiny, jako jsou Mexičané v USA, Indové na Fidži, Turkové v Německu, a jiní.

William Safran v roce 1991 podal jednu z prvních reflexivních definic diaspory a dal tak „novému“ teoretizování o pojmu diaspora přijmutím postmodernistické techniky dekonstruktivistického čtení existujících pojmů vědecké kontury. Zaměřil se na základní pojmy diasporického diskursu, tedy „domovinu“ a „etno/náboženskou komunitu“ (Safran 1991).

Definuje diasporu jako: „vystěhované minoritní komunity“, které 1) jsou rozptýleny z původního „centra“ do minimálně dvou „periferních“ míst, 2) které udržují „paměť„ obraz a mýty o jejich původní domovině“, 3) věří, „že nejsou – a snad ani nemohou být“ – plně akceptování hostitelskou společností, 4) vidí zemi předků jako místo případného návratu, až bude správný čas, 5) zavázali se k udržení nebo obnově této domoviny a 6) jejich skupinové vědomí a solidarita jsou „výrazně definované“

[1] Uvozovky užívám, jelikož židovské obyvatelstvo oblasti Palestiny jen stěží může být považováno za národ v moderním slova smyslu. V takto metaforickém pojetí se často používá ještě v jednom matoucím označení „přírodních národů“, pro preliterární kultury mimoevropských společností.

tímto pokračujícím vztahem s „domovinou“ (Safran 1991, pp. 83–84).

Další badatel, jako například Steven Vertovec, považuje diasporu za „termín ... který popisuje prakticky jakoukoliv populaci považovanou za „deteritorializovanou“ nebo „transnacionální“. To znamená, že má původ v jiné zemi, než ve které je v současnosti usídlená, a jejíž sociální, ekonomické a politické sítě překračují hranice národních státu, nebo ... jsou rozprostřeny po celém světě“. Obnovení pojmu diaspora souvisí s akademickým užitím tohoto termínu k označení transnacionálních etnických skupin ... jenž se konstituovaly jako „hybridní kulturní a politické identity“ (Vertovec 1999, pp. xiv).

Emancipovanou optikou současných migračních teorií se dá hovořit o pracovních, obchodních, profesních, náboženských, kulturních, etno-nacionálních nebo uprchlických diasporách. „To, co je klíčovým rozdílem mezi diasporou a všeobecným používáním tohoto termínu pro široké spektrum migračních proudů je to, jak uvádí Robin Cohen, že v prvním uvedeném případě kulturní, jazykové, historické, náboženské a emoční vazby na zemi původu jsou stále velmi silné“ (Cohen 2001, p. 3643). Dochází k přeměně kolektivní i individuální identifikace společenství a jednotlivců z čistě geograficky-politického přináležení k jistému prostoru do širší roviny imaginativní, „myšlené“ identifikace se zastřešující společně konstruovanou kolektivitou vytvářející „transnacionální sociální pole“, jak ukazuje Arjun Appadurai ve svém konceptu (Appadurai 1996) v návaznosti na Benedicta Andersona. Aktuální fyzická poloha jednotlivce postrádá v kolektivní identifikaci důležitost, dokud neexistují objektivní překážky, které by mu zabránily pohybovat se po všech cílových bodech transnacionální sítě. Takže se ukazuje, že viděním diaspory jako společenství imigrantů „bez zpáteční jízdenky“ bychom se fatálně okradli o zkušenost mnoha „komunit“, jež vykazují jisté rysy „diasporického vědomí“, tedy i v případě v ČR usídlených krajanů z Banátu. Nicméně je nutno podotknout, že oba typy méně či více mobilních či méně či více recipročních „komunit“, mohou vykazovat diasporické rysy na základě svých partikulárních kulturních rysů, a že „diasporické vědomí“ se může utvářet stejně v transnacionálních komunitách jako i v poměrně izolovaných komunitách lidí např. z některých totalitních zemí. I když v současném světě bychom hledali takto izolovanou skupinu již jen velmi stěží.

Jednou z možných typologizací diaspor je dle několika současných teoretiků (William Safran, Robin Cohen, Paul Gilroy) rozdělení do čtyř polí:

- **„diaspora jako sociální forma“** – užívá především sociologickou perspektivu; zaměřená na udržování a rozvoj transnacionálních sociálních organizací a sítí, kolektivní identity, orientace na domovinu a užívání specifických forem ekonomických strategií;
- **„diaspora jako vědomí“** – optika, jenž se vymaňuje z esencialistického vidění diaspory, navazuje na linii kritické antropologie zabývající se kulturní konstitucí etnicity, upozorňuje na stav, kdy se tato sociální kategorie stává pružnou, hybridní a vyjednávanou identitou;
- **„diaspora jako způsob kulturní produkce“** – přístup využívaný sociální antropologií při poukázání na to, jak se sociální a kulturní formace, stejně jako kulturní objekty, obrazy a významy, přenáší z jejich původního prostředí domovské země do nového prostředí, diasporického okruhu v hostitelské zemi, a jakým způsobem překračují hranice jednotlivých států a kulturních okruhů;
- **„diaspora jako politická orientace“** – metoda využívaná politologickými vědami, poukazující na to, že důraz na význam „domoviny“ se může negativně či pozitivně promítat na všechny části zahrnuté do migračního řetězce (Cohen 2001, p. 3644).

Nástin mé analýzy v tomto příspěvku se bude týkat migrantů, či „reemigrantů“, nebo-li také transmigrantů z Banátu žijících v ČR. Zatímco u krajanů přímo v Banátu, před migrací, by nebylo těžké vysledovat rysy diasporického vědomí, ve smyslu české diaspory v Rumunsku, u „reemigrantů“, tedy u členů této zahraniční diaspory, kteří se „navrátili“ do původní domoviny, už je to těžší. Zato lze sledovat proces proměny identity v důrazu na kulturní atributy, jež jí konstituují. Banátští krajané v ČR takřka netvoří žádné politické celky, nebo zájmové skupiny. Existovalo zde několik skupin, dokonce krajanský časopis, ale tyto organizace postupně přerušili své aktivity, nebo jsem v útlumu. Tudíž se dá říci, že krajané svoje politické zájmy veřejně spíše neartikulují.

Pokud se chceme vyhnout esencialistickému přístupu, příliš nového nepřinese ani vidění diaspory jako sociální formy. Nejlépe se tato těžkost zjevuje při konceptualizaci termínu reemigrace. Robin Cohen tuto druhotnou migraci, ve slovníku starších prací označovanou jako „reemigraci“, označuje za „diasporu diaspory“, tzn. část již vytržené, přesídlené, odloučené populace z její původní domoviny, jenž „reemigruje“ zpět do své „původní domoviny“, nebo migruje dále do jiné hostitelské země [2] (Cohen 1992). Paul Gilroy tyto skupiny nazývá, v návaznosti na novohegeliánskou školu používající termín „dvojité vědomí“, jako „druhotné migranty“ [3] nebo „re-migranty“ [4]. Myslím si tedy, že mluvit o migraci české krajanské enklávy do ČR jako o „reemigraci“, je interpretace přesně v duchu nacionalistické diskursu, pouze dobře vypadající nálepkou, ale jen těžko vystihuje vnímání migrace samotnými migranty, kteří migrují ve světě „hybridních kulturních identit“ (Werbner 2001) a nepotýkají se tak po aktu migrace s konstrukcí oné jimi „představované komunity“/footnote „imagined communities“, jenž je artikulovaná v jejich mýtu o návratu.

Koncept reemigrace vyvěrá z nacionálního diskursu a pouze v něm dochází k jeho naplnění. Nicméně v současném postmoderním světě charakteristickém erozí národních státních celků a na ně navázaných identit je těžké

[2] Přičemž ale nutně musí platit, že část původní populace musí zůstat na prvním místě migrace. Jinak by nebylo možné další migrující část populace logicky nazývat druhotnou diasporou.

[3] „twice migrants“

[4] „re-migrants“

říct, k jakému identitárnímu celku se krajané navracejí. V prvé řadě je to ten celek, jenž je konceptualizovaný v jejich mýty o domovině naplněný očekáváním migrantů o povaze české společnosti, s nímž se potýkají těsně po migraci. Není třeba dodávat, že tento obrázek je často velmi idealizovaný. V druhé řadě dochází po reemigraci ke kolizi tohoto obrazu s realitou společenského segmetu, ve kterém se krajané adaptují a enkulturují. Stále častěji se tak krajané upínají ke své referenční skupině, kterou tvoří krajané v prvé řadě z jejich rodiny, v druhé řadě jejich sousedi z jejich vesnice. Zatím většina těchto vztahů nevykazuje transnacionální rysy. Sociální síť je spíše lokální. Ale jak se rozvíjí krajanský přeshraniční obchod, poskytování služeb v agroturistice, a dopravní služby zajišťované členy krajanských komunit, postupně se tyto sociální sítě začínají transnacionalizovat.

Právě postupný proces transnacionalizace zapříčiňuje to, že dochází po tzv. „reemigraci" k druhotné formaci kvalitativně odlišné formy diaspory od své původní. Původní diasporická identita byla vázaná nejprve na český původ, a teprve později, v letech jeho ustanovování, na český národní stát. Současná diasporická identita u reemigrujících krajanů v ČR se utváří v kontrastu nepochopení českou společností, která ve svém stále většinově xenofobním diskursu, klade důraz na rumunský krajanský původ, tedy dále replikuje nacionální diskurs, jenž je pro ambivalentní kategorii „krajana", „Čecho-Rumuna" příliš těsná. Hlavním symbolem tohoto procesu je špatná znalost českého jazyka migrujícími krajany. Je jenom otázkou míry vnějšího tlaku, a od ní odvozeného stupně sociální integrace krajanů do české společnosti, kdy krajané začnou upevňovat transnacionální vazby, které jim mohou dopomoci vyhnout se integraci v některých sociálních sférách. Nedá se hovořit o přímé diskriminaci krajanů, nicméně tento proces má dopad na efektivní integraci těchto lidí do české společnosti. Z tohoto důvodu, jak také poukazuje v James Clifford (1994, pp. 304–306) v kritice Safranovy definice, není praktické naplnění návratu do původní domoviny již nutným kritériem diasporičnosti, jelikož touha po návratu je důležitá především pro kulturní konstituci sdílené kolektivity.

Lokalita původního usídlení hraje, a pravděpodobně i bude do budoucna hrát, konstituční roli pro legitimitu některých aktivit členů diaspory. Nicméně vnitřní obsah imaginace tohoto místa se může v prostředí transnacionálních sociálních sítí, ale i lokálních komunit, kterými jsou diaspory tvořeny, dramaticky změnit. Výslednou formou bude skupina různých podmnožin lokalit v rámci jedné zastřešující sociálně konstruované lokality, jenž vůbec nemusí mít fyzickou povahu, ale bude myšlenou sférou rozptylu lidí tvořících jednu společnou kolektivitu, tedy např. „etnoscape" v pojetí Arjuna Appaduraie (1996, p. 34), nebo diasporu v transnacionálním momentu pojímanou Pninou Werbner jako „místo" (in Werbner 2001; Szaló 2007, pp. 131–132). Vztah k tomuto místu musí být živý a kolektivně udržovaný, jinak ztrácí funkci a mizí či se modifikuje. Pojmem „živý" mám na mysli, že musí vyvěrat z aktuální potřeby migranta, který se obrací k místu přináležení, aby vyřešil jistý emocionální tlak. Jak upozorňuje Roger Brubaker (2005, p. 6), diaspora nemusí být nutně homogenní sevřenou komunitou, držící pohromadě aktivní solidaritou, stejně jako nevyžaduje těsné vazby mezi jednotlivými členy diaspory; pocit diasporické vzájemnosti může členy diaspory, migranty i ne-migranty, spojovat do „transnacionální komunity", kladoucí důraz na vytváření představy vzájemné propojenosti skrze společné zájmy, podobnou zkušenost apod.

Pro krajany usídlené trvale v ČR je typické, že vládnou jistou formou diasporického vědomí, jenž je formováno střetáváním, kontrastu krajanských modů kulturní produkce s lokálními českými mody kulturní produkce, podle toho v jakém prostředí se migrující krajané nacházejí.

Robin Cohen kategorizuje tři hlavní koncepty, jež se vynořily ze sociálně konstruktivistických diskusí ohledně vztahu diaspory k domovině. Rozlišuje potřebu diaspory po domovině na:

1) **pevnou (solid)** – představa domoviny s expresivním nábojem, sentimentálním patosem, jako představu mateřské země, otčiny; spojenou s intenzivním spojováním domoviny s hledáním kořenů s velmi emocionálním nábojem; v rámci této potřeby se domovina stává i jistým politikem např. v rámci lobování diaspor v hostitelských zemích.
2) **liquidní (liquid)** – toto je oblast nejširší možné představy „domoviny" v metaforickém smyslu, v rámci postmodernistických diskusí o naplňování pojmu jednotlivými významy skrze aktéry. Ti jsou aktivními činiteli obsahu těchto významů; „deteritorializavaná diaspora" jako označení pro vykořeněné populace hledající místo ve světě i skrze virtuální domény, jenž se jim stávají místem identifikace a útočiště.
3) Ale především za **vláčnou (ductile)** – tato potřeba jak se domnívám nejcharakterističtější pro situaci krajanů po emigraci z Banátu do ČR v posledních dvou desítkách let (Cohen 2007).

Avtar Brah (Brah 1996) nabízí kritiku diskursu fixovaného původu, který bere v potaz „touhu po domově, která není ta samá věc jako touha po domovině". Touha po domově je spíše individuální záležitostí, těžko kulturologicky uchopitelnou entitou, jenž se týká spíše jednotlivce nebo velice úzké skupiny lidí kolem něho, nejčastěji existenčně závislých členů rodiny, nebo menší komunity s centrální autoritou a přímým vlivem. Robin Cohen (2007, p. 3) dodává, že domov je „matrix pro známé zkušenosti a intimní sociální vztahy…"

Touha po domovině je na druhou stranu součástí konstrukce kolektivní identity, jejíž potvrzování probíhá prostřednictvím více či méně formálních rituálů, kde se pomocí veřejných manifestací původu kulturně reifikuje jistým způsobem nedosažitelná domovina. Tento proces probíhá mezi některými skupinami českých krajanů z Rumunska v ČR, kdy důležitost odkazu k původní domovině, tady tedy k české komunitě vesnice v Rumunsku, roste s vnějším tlakem na komunitu migrantů. V současné době

tento mýtus mezi některými komunitami krajanů posiluje světová ekonomické krize, jež je tématem číslo jedna běžných hovorů jak v mezi krajany v ČR, tak i v Banátu. Je nutné zmínit, že krajané přicházející do ČR se poměrně dobře adaptují na nové kulturní podmínky. Následně proto nemají ve většině případů problém se zajištěním svých potřeb. Nicméně nelze hovořit o tom, že by krajané z jejich pohledu byli uspokojivě integrováni do české společnosti. Krajané se veřejně hlásí k česko-rumunskému původu, který se v obecném diskursu nezřídka zkracuje pouze na rumunský, a je potom zdrojem větší či menší exkluze těchto krajanů především na pracovišti, ale také u dětí ve školách, či na úřadech, (jelikož např. většina krajanů žijících v ČR má stále rumunské státní občanství, a i jejich jména jsou často porumunštělá – místo Josef „Iosif“, místo Václav „Venţel“ apod.)

Krajané se nechtějí zbavit své původní „krajanské“ rumunsko-české identity, v tomto případě ještě silně navázané na římsko-katolickou víru. Dle jejich vyjádření je znát, že si nepřejí rozpustit svou vazbu na sociální prostředí českých vesnic v Banátu v konzumní, sekulární české kultuře, což je živnou půdou pro rozvoj „diasporického vědomí“. Krajané, především ti usedlí, ve vesnickém prostředí, pravidelně navštěvují mši svatou v místních římsko-katolických kostelech, intenzivně žijí náboženským životem (který je zde těžké separovat od ostatní interakce), účastní se krajanských zábav, plesů a náboženských svátků; pokud ještě mají do Banátu ke komu jet, potom zde tráví skoro veškerou dovolenou. Tito lidé jen s vypjatým pochopením snáší některé útoky na církev, nebo i drobnosti jako porušování pracovního klidu v nedělní svátek.

Důležité je poznamenat, že společenství šesti českých vesnic v Rumunsku dohromady netvoří homogenní komunitu, jak je mnohde se samozřejmostí uváděno. Udržované vztahy v ČR se stále odehrávají podle residenčního klíče (rovenští s rovenskými, gerničtí s gernickými apod.). Imaginace banátské domoviny zůstává centrálním propojením toho, s čím se může jinak deteritorializovaná krajanská diaspora v Čechách identifikovat. Mnohé obchodní či sociální svazky jsou stále, v užší skupině krajanů kooperujících na jisté úrovni v ČR, odvozovány od sociální prestiže navázané na sociální či symbolický kapitál, jenž jednotliví krajané (nebo jejich rodiny) nabyli v sociálním prostředí českých vesnic v Rumunsku.

Dle Vertovce se „diasporické vědomí“ konstituuje buď jako „negativní zkušenost“ diskriminace a exkluze; a nebo pozitivně, jako identifikace s historickým dědictvím. Pokud bychom u současných „reemigrantů“, či spíše transmigrantů z Banátu do ČR, měli mluvit o pozitivní identifikaci sebe sama jakožto české diaspory v odloučení, dalo by se asi úspěšně konstatovat, že se týkala především dob od konstituování českého národního státu zhruba do dnešních dob. Do té doby pouze prostorově odloučená skupina česky hovořících vnitrostátních migrantů v rámci Rakousko-uherské monarchie z oblastí západních Čech, žijících v náročném životním prostředí neúrodného jihozápadního Rumunska, se dokázala, dle historických pramenů(Auerhan 1921; Karas 1937; Klíma 1899; Míčan 1931; Urban 1930; Schlögel 1925), poměrně rychle a ochotně identifikovat s přináležením s novou formou kolektivní identity, českým národním státem, jež byla výdobytkem soudobé modernity a slibovala možnosti pro české krajany v nehostinném odloučení.

Jiná situace je ale u současných krajanů, jež se rozhodli přemístit do ČR a dlouhodobě zde žít. V současné době migrovala, především do Čech, více než polovina etnicky českých obyvatel z každé z šesti českých vesnic. U vesnic jako Šumice a Rovensko to byli prakticky úplně všichni ekonomicky aktivní obyvatelé, zůstali jen velmi staří lidé tzv. „na dožití“. Nejčastějším mnou zaznamenaným scénářem při přesunu rodiny do ČR, je model, kdy střední generace migruje s dětmi (v menší míře bez dětí) jako první, a s pomocí přátel vytvoří podmínky k přesunu starších rodičů (a případně dětí). Přesto se mnoho starších lidí rozhodne zůstat v Rumunsku. Přesnou evidenci zatím nikdo nezpracoval. Přitom prvek lokální residence rodičů v Banátu je důležitým faktorem morální a identitární kontinuity pro členy rodiny, kteří migrovali mimo Rumunsko. Již jsem upozorňoval na výrazný religiózní ráz každé z šesti komunit šesti vesnic. V naprosté většině jsou vesnice římsko-katolické denominace s tím, že hodnoty náboženského života se reálně a silně promítají do každodenního života. S tím souvisí další důležitá charakteristika krajanů, a tou je důraz na rodinu. Podle vyjádření mnoha krajanů, se kterými jsem mohl mluvit, jim prostředí české společnosti nejčastěji nevyhovuje pro svůj ateismus, v některých případech z jejich pohledu až poměrně agresivní. Je to jeden z momentů, který migrantům jasně ukázal, že česká společnost není ta samá, jako z ústních vzkazek pamětníků a interpretací soudů turistů, kteří ho Banátu v posledních dvaceti letech hojně jezdí. Kolize těchto dvou hodnotových systémů zakládá v hovorech o Banátu jistý nostalgický tón, který je živnou půdou idealizace a mýtizace původního banátského domova, v současné době pro mnohé rodiny poměrně nedostupného. Nedostupného proto, že některým rodinám zůstal v jejich rodných vesnicích pouze málokdo, a důležitěji proto, že jednou z dominantních strategií přicházejících migrantů je usídlit se zde ve vlastním domě, nejlépe na venkově či v menších městech poblíž průmyslových a obchodních center, především v Západočeském kraji, k čemuž nezřídka využívají dlouhodobých úvěrů, hypoték a půjček, které je ekonomicky poutají k českým lokalitám a nedovolují jim se vrátit. K tomu je ještě nutno připočíst tržní segment, ve kterém se většina migrujících krajanů, z posledních deseti let pohybuje; tedy zemědělská, řemeslná nebo nekvalifikovaná práce, jež je citlivější ke kotrmelcům globální ekonomiky.

Lze tedy shrnout, že v životních podmínkách českých krajanů na území ČR se paradoxně v kolektivní imaginaci dostává jejich původní banátský domov na úroveň idealizované, nostalgické, chápající, odloučené domoviny. Tato potřeba vychází ze situačních potřeb a aktuálních podmínek, stejně jako z ekonomických rozhodnutí, které je dlouhodobě poutají k ČR, jelikož zde mají časté finanční

závazky ve formě úvěrů, a do původních českých vesnic do Rumunska by nebylo racionální (nebo ani možné) se vracet, jelikož tam prozatím nejsou dosažitelné pracovní příležitosti. Změnu ve vnímání „domoviny" umocňují nereciproční migrační toky krajanů, jelikož ti zatím jenom opatrně budují „transnacionální třetí sociální pole" (Bhabha 1994). Kulturní důraz se u některých komunit krajanů žijících v ČR navrací na atributy jejich rumunsko-české identity známé z českých vesnic v Banátu.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] APPADURAI, A., 1996. *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

[2] AUERHAN, J., 1921. *Čechoslováci V Jugoslavii, V Rumunsku, V Maďarsku a V Bulharsku*, Praha: Melantrich.

[3] BHABHA, H.K., 1994. *The Location of Culture* 1 ed., London: Routledge.

[4] BRAH, A., 1996. *Cartographies of diaspora: Contesting identities*, London: Routledge.

[5] BRUBAKER, R., 2005. The 'diaspora'diaspora. *Ethnic and Racial Studies*, 28(1), 1–19.

[6] CLIFFORD, J., 1994. Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302–338.

[7] COHEN, R., 2001. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral* N. J. Smelser & P. B. Baltes, eds., Amsterdam: Elsevier.

[8] COHEN, R., 2007. Solid, ductile and liquid: changing notions of homeland and home in diaspora studies. In Laboratorio di ricerche mediterranee di Marsala, Sicily. Available at: http://ideas.repec.org/p/qeh/qehwps/qehwps156.html.

[9] COHEN, R., 1992. The diaspora of a diaspora: the case of the Caribbean. *Social Science Information, 31(1)*, 159–169.

[10] KARAS, F., 1937. *Československá Větev, Zapomenutá Nebem I Zemí*, V Praze: Spolek Komenský.

[11] KLÍMA, S., 1899. České osady dolnouherské. *Český lid*, 8(22–25).

[12] MÍČAN, V., 1931. *Za Chlebem Vezdejším: Evangelisační Návštěva Československých Osad Evangelických V Rumunsku*, V Brně: Nákladem Čas. Světlo a pravda (Biblická jednota).

[13] SAFRAN, W., 1991. Diasporas in modern societies: myths of homeland and return. *Diaspora*, 1(1), 83–99.

[14] SCHLÖGEL, J., 1925. *Dějiny českch osad v rumunském Banátě 1–2*. Naše zahraničí, (6–7).

[15] SZALÓ, C., 2007. *Transnacionální Migrace: Proměny Identit, Hranic a Vědění O Nich 1* ed., Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury).

[16] URBAN, R., 1930. *Čechoslováci V Rumunsku, Bukurešť*: s.n.

[17] VERTOVEC, S., 1999. *Migration, Diasporas, and Transnationalism*, Cheltenham: Edward Elgar.

[18] WERBNER, P., 2001. The Limits of Cultural Hybridity: On Ritual Monsters, Poetic Licence and Contested Postcolonial Purifications. *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7(1), 133–152.

Tento text je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni pro rok 2009

„Nelegálně v USA“

Adriana Kábová

Ústav etnologie, FF UK, Praha, adrianakabova@seznam.cz

”Illegaly in the United States of America”

***Abstract*—Illegal migration is a topic discussed in Czech environment mostly in connection with immigrants heading into the Czech Republic. The topic of this report will be to point out the phenomenon of irregular migration from the Czech Republic into the United States and the way the vague legal status of a migrant affects his everydayness. The article describes the client system as a specific type of social network.**

***Key Words*—illegal migration, Czech immigrants, client system**

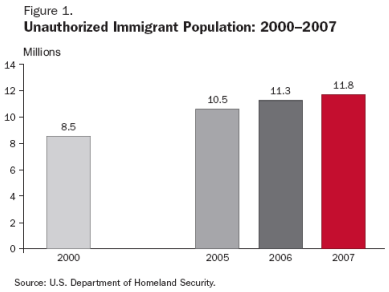

Obr. 1. Počet nezákonných imigrantů v letech 2000–2007. Zdroj: U.S. Citizenship and Immigration Services (Hoefer 2007).

NEREGULÉRNÍ migrace je jevem, který je v českém prostředí diskutován především v souvislosti s příchodem pracovních migrantů do České republiky. Mnohem menší pozornost je ale věnována českým migrantům, kteří v rozporu se zákonem žijí a pracují v zahraničí.

Migrace, a to i migrace neregulérní, z českých zemí do Severní Ameriky má již více než čtyřsetletou tradici. Tento příspěvek se zaměřuje na neregulérní migraci z ČR do USA po roce 1989. Cílem příspěvku je ukázat, jaký vliv má nevyjasněný právní statut migrantů na utváření sociálního pole v hostitelském prostředí, analyzovat funkci klientského systému a v neposlední řadě nechat nahlédnout fenomén neregulérní migrace z perspektivy jejích účastníků.

KVALITATIVNÍ ŠETŘENÍ

Cílem mého šetření, které probíhalo roku 2005 a 2006 v Atlantě, v Georgii, USA, bylo získat informace o zkušenostech českých migrantů se speciálním ohledem na jejich právně nezakotvený statut. „Otázka ilegální migrace je velmi citlivá,... migranti se cítí zranitelní...“(Massey 1979), a právě to byl jeden z důvodů, proč jsem dala přednost kvalitativním metodám výzkumu před kvantitativními. Dalším důvodem pak byla povaha cílových dat, která nepředpokládala jednoznačnou měřitelnost. Využita byla metoda zúčastněného pozorování, neformální rozhovor a rozhovor polostrukturovaný.

Metoda zúčastněného pozorování poskytovala prostor pro zapojení se do sociálních sítí účastníků a nepostradatelnou se stávala především v procesu získávání si důvěry nezbytné k dosažení relevantních informací od jednotlivých migrantů. V prostředí nelegálně pracujících byla shodná identita výzkumníka a pozorovaných nejen neocenitelnou výhodou, ale téměř nutností. Jelikož jsem se sama účastnila dění v sociální situaci a byla v osobním vztahu s pozorovanými, měla jsem možnost získávat informace i prostřednictvím častých neformálních rozhovorů, které mně umožňovaly spontánní kladení otázek v přirozeném průběhu interakce. Účastníci mně v rámci těchto rozhovorů vyjasňovali a zpřesňovali informace o jevech, které bych na základě samotného zúčastněného pozorování nebyla schopna analyzovat. Mým dílčím závěrům ze zúčastněného pozorování tak nevědomě poskytovali zpětnou vazbu.

Za účelem zisku relevantních dat jsem pak vedla polostrukturované „face to face“ rozhovory v trvání 20-180 minut, během nichž jsem pořizovala záznam formou poznámek. Rozhovorů se zúčastnilo celkem 12 osob, z toho 5 žen a 7 mužů. Zkoumaný vzorek je malý, šetření proto neaspiruje na vyvození obecných závěrů.

STATISTICKÉ ÚDAJE

Přesné statistické údaje o českých občanech pracujících v zahraničí nejsou shromažďovány žádnou institucí v ČR. Je proto dosti problematické byť jen odhadovat počty Čechů, kteří pracují v USA, a počty těch, kteří tam pracují nelegálně. Nabízí se ale odhady amerických imigračních úřadů v zastoupení U.S. Department of Homeland Security, v jejichž moci ale také není podávat přesná data. Graf č. 1 zobrazuje předpokládaný nárůst všech migrantů bez povolení k pobytu v USA v miliónech.

Druhý graf (Graf č. 2) poskytuje srovnání odhadů počtů těchto migrantů dle místa jejich původu v roce 2000 a v roce 2007. Odhady počtu českých migrantů bez oprávnění k pobytu v USA tu splývají s počtem evropské migrace.

Strategií většiny neregulérních migrantů z ČR je vycestovat za účelem turismu, při vstupu do USA získat povolení k dočasnému pobytu (Nonimmigrant Admissions

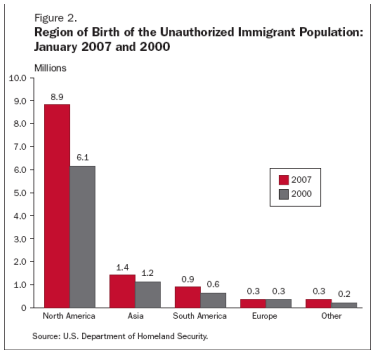

Obr. 2. Místo původu nezákonných imigrantů v letech 2000–2007. Zdroj: U.S. Citizenship and Immigration Services (Hoefer 2007).

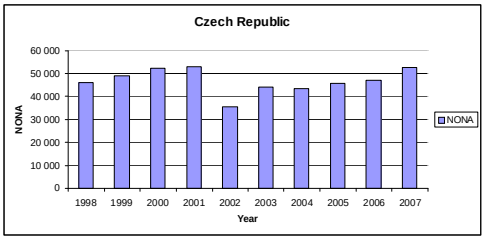

Obr. 3. Počet občanů ČR, kteří vycestovali do USA na turistické vízum v letech 1998–2007. Graf byl vytvořen na základě údajů U.S. Department of Homeland Security.

- v grafu č. 3 označení NONA) a po vypršení povolené doby pobytu zůstat na území USA nelegálně. Graf č. 3 znázorňuje počet občanů České republiky, kteří v letech 1998–2007 vycestovali na turistické vízum. Je však nutné mít na zřeteli, že se do této statistiky promítají i běžní turisté, kteří nepřekročili povolenou dobu pobytu.

Na grafu č. 4 je pak znázorněn počet osob, které byly v letech 1998–2007 z USA deportovány z důvodu porušení amerických zákonů a které uvedly jako zemi svého původu Českou republiku nebo bývalé Československo. Nárůst v roce 2002 může být zapříčiněn změnou postoje amerických imigračních úřadů po událostech 11. září 2001.

NEVYJASNĚNÝ PRÁVNÍ STATUT MIGRANTŮ A MIGRAČNÍ STRATEGIE

Nejčastěji využívaným způsobem, jak se neregulérní migranti dostávají z ČR do USA, je vycestování na turistická víza, po 17.11.2008 potom bez víz, ale stále za účelem turistické cesty maximálně na dobu 90 dnů. Tito turisté následně nedodrží stanovený termín pro opuštění USA a zůstávají zde nelegálně. Někteří čeští migranti se do USA dostali prostřednictvím programů zprostředkovatelských agentur typu Au-pair, Work and Travel nebo poznávacích zájezdů, ze kterých zběhli. Výjimku pak tvoří čeští migranti, kteří na území USA vstoupili nelegálně přes hranici se sousedící Kanadou nebo Mexikem.

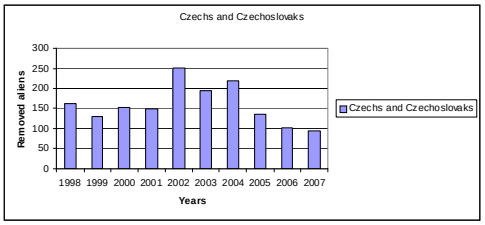

Obr. 4. Počet osob, které byly z USA deportovány a jako zemi svého původu uvedli ČR nebo bývalé Československo. Graf byl vytvořen na základě údajů U.S. Department of Homeland Security, Deportable Alien Control System (DACS) a Enforcement Case Tracking System (ENFORCE).

Všichni z mých informátorů, kteří nedisponovali povolením k pobytu na půdě USA a nelegálně zde pracovali, si byli vědomi toho, že porušují americký zákon.

Prvním výrazným momentem pro migranta bez potřebných dokumentů je zjištění, že mu ani jako turistovi nebude přiděleno „social security number“. Čechům, kteří žili v USA 6 let a více, se toto číslo podařilo získat, často ale prostřednictvím zprostředkovatelů za nemalý finanční obnos. Imigrační politika USA se však vyvíjí, mění a zpřísňuje, v dnešní době je pro tyto migranty získání social security number legální cestou nedosažitelné. Toto číslo je po migrantovi vyžadováno při jakémkoliv styku s úředními orgány, ale třeba i v případě zakládání účtu v bance či koupi mobilního telefonu s paušální službou.

Nevyjasněný právní statut migranta omezuje udržování jeho sociální sítě ve výchozím prostředí, stává se bariérou pro transnacionální jednání migrantů a je jedním z nejdůležitějších faktorů, proč migranti vnímají svůj pobyt v USA jako dočasný.

> *„Do Čech se chci určitě vrátit. Jsem tam prostě doma, mam tam rodinu, známé. Je to prostě domov a táhne mě to tam. Tady když jsi nelegálně, tak si tu nemůžeš ani nic budovat.“* (Informátorka P.)

„Lidé, kteří jsou reálnými, ne však právoplatnými občany, čelí právním restrikcím, postrádají právní ochranu, a zatímco jejich životy se mohou odehrávat na pozadí transnacionálního prostoru, k tomuto prostoru mají jen omezený přístup“ (Schiller 2004).

Pokud se chce migrant, který porušoval americké přistěhovalecké zákony, vrátit zpět do ČR, nemůže si být jist, že ještě někdy bude moci do USA vycestovat, a toho si byli vědomi i moji informátoři:

> *„Já si myslim, že kdo je aspoň trochu inteligentní, nebude se tady zdržovat dlouho. Vždyť tady nemá vůbec cenu něco budovat, rozjíždět nějakej podnik. Stane se ti třeba něco s rodinou v Čechách, odletíš a zpátky už tě nepustí. To je na nic, takovej život, to je stokrát lepší žít někde v Evropě, máš to blízko domů a v Anglii vyděláš víc jak tady.“* (Infomátor P.)

Nevyjasněné právní postavení migrantům vedle mnoha omezení přináší i degradaci osobního statutu, a je proto logické, že se snaží svůj pobyt v USA zlegalizovat. Většina českých migrantů je zapojena do loterie o zelené

karty, někteří se uchylují k sňatkům s americkou občankou nebo občanem za peníze, krajním řešením je pak koupě falešných dokladů.

Svou specifickou roli v tomto prostředí hrají příběhy, které se mezi migranty šíří, a na jejichž základě se formuje každodenní chování a jednání migrantů. Jedná se především o vyprávění o kontaktu s oficiálními institucemi a o průběhu zásahů imigrační policie, přičemž nemám žádné důkazy pro to, že by tyto příběhy měly reálný základ. Migranti mají obavy z nepřímých kvartérních vztahů (Calhoun 1991), které umožňují mocnější straně nepozorovaně dozírat na počínání slabšího článku vazby, Calhoun udává v této souvislosti jako příklad možnost sledování transakcí placených platební kartou. A především z tohoto důvodu se migranti uchylují k posílání remitancí do České republiky, mají obavy, aby jim úspory na bankovních účtech v případě jejich odhalení nebyly zabaveny. Elektronické sociální sítě, jako např. Facebook, jsou pak využívány jen s velkou obezřetností.

SOCIÁLNÍ SÍTĚ

Sociální sítě jsou pro migranty zásadní v otázkách hledání práce, ubytování, cirkulace zboží a služeb, stejně tak i pro psychologickou podporu a přísun informací (Vertovec 2003). A právě sociální vazby podporují a udržují proces migrace, ta zároveň nechává sociálním sítím vzniknout a již existující formální i neformální sociální vazby posiluje. Mezinárodní migrace je procesem vytvářejícím sociální sítě, ale zároveň procesem na sociálních sítích závislým (Portes, Rumbaut 1996).

Na utváření sociálních sítí a především na hierarchizaci vztahů na sociálním poli má bezpochyby vliv i právní statut migranta. V případě neregulérní migrace se vedle sociální sítě rodiny, přátel a komunity vytvářejí často i mocensky nesymetrické vazby se zprostředkovateli práce, jež mohou být prostředkem pro vydírání i vykořisťování migrantů.

KLIENTSKÝ SYSTÉM

Za specifický druh sociální sítě lze považovat klientský systém, který nově příchozím migrantům umožňuje získat sociální kapitál, jako komoditu jim pak nabízí i kulturní kapitál.

Sociální kapitál může být jen zřídka získán bez investice materiálních statků a bez kulturní znalosti, která by jednotlivci umožnila navázat vztahy s ostatními (Bourdieu 1980 in Portes 2000). Čeští migranti, kteří přijížděli do USA po roce 1989 bez pracovního povolení, často neměli možnost přístupu k sociálním sítím v novém prostředí. Tito migranti většinou vůbec neovládali anglický jazyk, neměli žádné kontakty a nebyli schopni se v novém prostředí sami orientovat. Stávali se proto součástí jim nabízené sociální sítě klientského systému, která jim byla nápomocná v adaptaci na nové prostředí, zároveň se ale mohla stát prostředkem pro zneužití migranta. Klienti profitují z absence sociálních sítí nově příchozích migrantů, nabízejí jim v podstatě sociální síť, kterou sami řídí. Klientova sociální role spočívá ve vůdcovství sociální skupiny, kterou konstituuje nejenom jako ekonomickou jednotku, ale také jako politickou entitu (Černík 2005: 7). Klientova přidaná hodnota k nekvalifikované práci kolektivu je znalost pravidel a zákonů vnějšího světa, se kterým jednotlivce spojuje a zároveň je od něj izoluje (Černík 2005: 9).

S klientelismem jakožto zprostředkovatelskou institucí mělo přímou zkušenost 11 z 12 respondentů. V rámci zúčastněného pozorování jsem taktéž 3 měsíce pracovala pro polskou klientku jako uklízečka. U 4 mých respondentů z 12 je možno hovořit o zkušenosti blízké nucené práci, dozajista pak o zkušenosti s vykořisťováním a dlužním otroctvím, přičemž tito 4 respondenti žili v době šetření v USA nelegálně minimálně 6 let a zkušenosti tohoto druhu se vztahují především k prvním rokům jejich pobytu. O zprostředkovatelích se migranti dozvídají prostřednictvím tisku, internetu nebo skrze doporučení známých.

> *„Dostala jsem se sem přes inzerát. Jak všichni říkají, že v těch inzerátech jsou podfuky, tak já s tim mam náhodou dobrou zkušenost. Ten chlap mi zařídil letenku, tady apartment a práci a peníze vlastně dostal zpětně, ty se mi pak odečítaly z platu."* (Infomátorka Š.)

Nábor zaměstnanců se realizuje také na přímé doporučení současných nebo bývalých pracovníků, jež jsou motivováni finanční odměnou za každého dalšího získaného člověka (Couperfield 2005: 228). Běžným jevem je také slib zaměstnání v atraktivní oblasti a následné předání zaměstnance do rukou jiného klienta, působícího třeba i na druhé straně kontinentu. V tomto kontextu se dá uvažovat i o obchodu s lidmi za účelem nucené práce mezi jednotlivými zprostředkovatelskými sítěmi.

> *„Do Tampy nás přiletělo na inzerát 15 a 2 lidi nás pak odvezli na hotel, že nás ráno někdo vyzvedne. Celej den nikdo nepřijel a pak nás poslali do Kentucky, 24 hodin greyhoundem.* [1] *"* (Infomátor K.)

Předmětem směny a živnosti klientů se v tomto systému stává sociální a do jisté míry i kulturní kapitál, prodejní komoditou jsou nejen služby, ale i strategie, kontakty a informace.

> *„Za práci jsem platil 500 a přítelkyně $350, ten boss si tam zaměstnal jednoho Čecha jako manažera a ten mámil z každýho prachy, jak se dalo. Já jsem třeba platil $120 jenom za to, že mi ukázal, kde jsou dveře od autoškoly."* (Infomátor Š.)

[1] Greyhound - firma zajišťující autobusovou dopravu po USA.

Ilegální zaměstnanci pracují v rámci tzv. „*underground economy*“ za platy, které představují jen zlomek oficiální tarifní mzdy (Straubhaar 2007). Nejen že nově příchozí Čech uvedený do sítě klientského systému tak prakticky nikdy neuvidí celý finanční obnos, který by mu za odvedenou práci oficiálně náležel, většinou nedostane ani celou částku, na které se s kontraktorem před vykonáním práce domluvil. Pracuje povětšinou pro české nebo polské zprostředkovatele, kteří mu vyplácejí jen tolik, kolik uznají sami za vhodné, přičemž z takto upravené sumy pak z různých důvodů ještě další peníze strhávají. Jedná se o koncept dlužního otroctví [2] , kdy prvotní dluh tvoří právě zprostředkování práce, někdy i zajištění letenky a cestovních víz z ČR, k tomu se přičítají ještě různé zálohy a poplatky za ubytování, údajné vyřizování dokladů, pojištění atd.

> *„Jak jsme jeli s tím kámošem do Iowy, tak to bylo přes inzerát. $500 jsme každej platili za práci, to šlo všechno tomu zprostředkovateli. Prvních 14 dní si strhávali deposit, takže mě vůbec nevypláceli.“* (Infomátor Š.)

O těchto srážkách však nejsou zaměstnanci zpravováni předem a často netuší, jaká je skutečná cena služby, kterou jim kontraktoři z platů odečítají. Zde už je snad možné hovořit i o konceptu nucené práce[3], byť migranti na tuto práci přistoupí dobrovolně.[4] Zadržování mzdy spolu s předchozími dluhy a psychickým nátlakem nutí migranta pracovat alespoň do doby splacení dluhu pro jednoho určitého klienta. Doba splacení však velkou měrou závisí právě na klientovi, který často migrantovi poskytuje ještě půjčky s vysokým úrokem. V případě, že pracovník splatí dluh a začne vydělávat, může klient oddalovat vyplacení další mzdy, čímž předpokládá vyčerpání finančních prostředků zaměstnance a jeho následné setrvání v řetězci.

> *„Nebyla žádná pauza, makali jsme od pondělka do neděle, to si ještě brali nějaký depozity, poprvý jsem vydělal $625, slíbený splátky se nerespektovaly, takže jsem dostal $25. Musel jsem si půjčit peníze, půjčovalo se ale s 20% úrokem na měsíc.“* (Infomátor K.)

[2]Podle Dodatkové úmluvy OSN o zákazu otroctví, obchodu s otroky a institutu a praktik podobných otroctví z roku 1956 je dlužní otroctví definováno jako stav anebo okolnost, které jsou založené na závazku dlužníka, že poskytne svoje služby anebo služby osoby, kterou má pod kontrolou, jako zajištění dluhu, a to za předpokladu, že hodnota těchto služeb podle rozumného odhadu se neuplatňuje k umoření dluhu anebo že délka a povaha těchto služeb není příslušně omezena a definována (Burčíková 2005: 9).

[3]Čl. 2 Úmluvy Mezinárodní organizace práce č. 29 (publikované ve vyhl. č. 506/1990 Sb.) o nucené nebo povinné práci definuje nucenou práci jako každou práci nebo službu, která se na nějaké osobě vymáhá pod pohrůžkou jakéhokoli trestu a ke které se tato osoba nenabídla dobrovolně (Mazel 2006).

[4]Jakékoliv omezování možnosti opustit práci bez ohledu na to, zda jde o fyzické omezení nebo psychologický nátlak například formou zadržování mzdy, může být považováno za nucenou práci i v případě, že rozhodnutí o přijetí práce bylo naprosto svobodné (Burčíková 2005: 7).

Čím více se ale migrant orientuje v daném prostředí, čím více se učí anglickému jazyku, tím nezávislejší na zprostředkovatelích se stává. Doba trvání tohoto procesu je vysoce individuální, svou roli hrají i finanční prostředky migranta.

Se systémem klientelismu měli nejvíce zkušeností migranti, kteří v USA nelegálně žili a pracovali déle než pět let. Tento systém považovali za funkční většinou jen do doby, než se adaptovali na podmínky života v novém prostředí a než si vytvořili vlastní sociální sítě, jejichž prostřednictvím se jim dostávalo psychické, sociální a někdy i finanční podpory. Skrze takové sítě se pak většinou zdarma distribuují relevantní informace o možnostech bydlení a potencionálním zaměstnání, čímž je omezována moc klientského systému.

Čeští migranti již nezávislí na klientech si i bez pracovního povolení a oprávnění k pobytu v USA budují pozice velmi dobře vydělávajících nelegálních podnikatelů. Někteří muži, kteří v USA začínali jako pomocní dělníci pro polské kontraktory, v době výzkumného šetření pracovali jako samostatní stavbyvedoucí pro větší americké firmy. Ženy, které po příjezdu do USA uklízely pro polské klientky, ve sféře služeb později samy nezávisle a nelegálně podnikají.

Migrační proudy se stávají nezávislými, vytvořili se sítě informací, vzájemné podpory a závazků mezi migranty v hostitelské zemi a jejich přáteli a příbuznými ve výchozím prostředí (Boyd 1989). S posilováním a rozrůstáním sociálních sítí českých migrantů v USA se tak usnadňuje situace těm, kteří přicházejí z ČR až v dalších migračních vlnách a jsou již na sociální sítě hostitelského prostředí napojeni.

Tři z participantů zmínili, že před příjezdem neznali žádného jiného Čecha v cílovém prostoru, tři respondenti neznali žádné Čechy v USA, avšak cestu podstupovali v doprovodu blízké osoby, která již v USA byla a měla kontakty na další Čechy. Ostatní respondenti přijížděli za osobou, s níž byli v příbuzenském nebo přátelském vztahu.

My a oni

Sociální síť českých migrantů, jejíž součástí jsem se stala, nebyla definována na základě etnické příslušnosti, ale příslušnosti jazykové. Celistvou komunitu tvořili jak čeští, tak i slovenští migranti, její součástí byl i migrant z Etiopie, který plynně hovořil česky.

Domnění vlastního společenství je tu často podporováno vyčleněním, stereotypizací a někdy až stigmatizací jiných skupin. „Cizí skupina je přesně onou imaginární opozicí, již k sobě vlastní skupina potřebuje pro svou sebeidentitu, soudržnost, vnitřní solidaritu a emocionální jistotu (Bauman 2004: 44).“ Stigmatizace „druhých“ pak v podstatě „umožňuje formování „jedněch“ skrze vyčlenění „druhých“, umožňuje pokles jedné skupiny a s tím související vzestup skupiny druhé“ (Hansen 1994: 86).

„Mně tady vadí hodně mexíci a šikmoocí, už jenom ta řeč, je to prostě něco jinýho, než my bílí." (Infomátorka A.)

Podle Hansena se stigmatizace stává mimořádně funkční v prostředí, kde je umožněn distribuční boj a kde se setkáváme s nedostatečnými materiálními i nemateriálními statky. Čeští nelegální migranti přicházejí do kontaktu s ostatními pracovními migranty logicky především v pracovním procesu a na zkušenostech z tohoto prostředí pak často vytvářejí zjednodušující stereotypy:

„Dost mě tady překvapili Poláci. Nikdy nedodrželi to, co slíbili, nezaplatili ti. Ti by fakt sedřeli kůžu z každýho, nezajímalo je, že nemáš na kus chleba, že se zadlužuješ, jenom dávej, dávej, dávej!" (Infomátor Š.)

Dalším běžným jevem při orientaci v novém prostředí je přenášení pomyslných struktur z prostředí výchozího, nové, neznámé podněty vnímáme skrze nám dobře známé kategorie. Někteří migranti sami přirovnávali svou situaci a postavení v USA k postavení Ukrajinců nebo jiných východoevropských migrantů v České republice.

Výtka, že Mexičané údajně berou Čechům práci vzhledem k tomu, že jsou ochotni pracovat i za podprůměrné platy, a zaměstnavatelé jim proto dají přednost, byla v debatách českých ilegálních pracovníků velmi často zmiňována. Čeští migranti v této skupině spatřují asi největší ohrožení vlastního uplatnění na pracovním trhu, a proto ji mají potřebu stigmatizovat.

„Mexikánce nesnášim. Tady jsem začal poznávat, jaká je to pakáž, a jestli je mezi nima někdo dobrej, tak ten mě nezajímá, to je tak jeden ze sta. Kradou nám práci a od tý doby, co tu jsem, se hrozně rozrostli. Španělština v marketu, v televizi, všude." (Infomátor D.)

ZÁVĚR

Čeští neregulérní migranti přijíždějící do USA po roce 1989 čelili absenci sociálních sítí v hostitelském prostředí, využívali proto specifické sociální sítě klientského systému. Tuto síť je vedle prostředku pro potencionální zneužívání migranta možné vnímat také jako prostředek adaptace na nové prostředí, aparát umožňující směnu sociálního a kulturního kapitálu. Oslabování moci klientů je podmíněno posilováním vlastních sociálních sítí migrantů. Na podkladě těchto sítí se pak utváří vědomí vlastního společenství, jež je posilováno především společným jazykem.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] BAUMAN, Z., MAY, T. 2004. *Myslet sociologicky*, Slon, Praha.

[2] OYD, M. 1989. Family and Personal Networks in International Migration: Recent Development and New Agendas, *International Migration Review*, 23(3): 638–670.

[3] BURČÍKOVÁ, P.: *Obchod s lidmi a nucená či vykořisťující práce v České republice*, La Strada o.p.s., přístupné na: http://www.feminismus.cz/download/countryreport.pdf, stáhnuto 14. 10. 2009.

[4] CALHOUN, C. 1991. Indirect Relationships and Imagined Communities: Large – Scale Social Integration and the Transformation of Everyday Life, in: *Social Theory for a Changing Society*. Pierre Bourdieu and James S. Coleman, eds. Pp. 95–121. Boulder: Westview Press/ Russel Sage Foundation.

[5] COUPERFIELD, D. Š. 2002. *Deníky amerického krumpáče*, Naše Vojsko, Praha.

[6] ČERNÍK, J. 2005. *Klientský systém jako quasi-feudalismus v Česku*, Multikulturní centrum, Praha.

[7] HANSEN, G. 1994. Migration und Fremdenfeindlichkeit – soziale und kulturelle Wirkungen, in: Böhme, G., Chakraborty, R., Weiler F.(eds.): *Migration und Ausländerfeindlichkeit*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt.

[8] HOEFER, M., RYTINA, N., BAKER, B. C. 2007. Estimates of the Unauthorized Immigrant Population Residing in the United States, January 2007. Availble at: http://www.dhs.gov/xlibrary/assets/statistics/publications/ois/illpe2007.pdf , stáhnuto 18. 1. 2008.

[9] MASSEY, D.S., REICHERT, J. 2006. Patterns of U.S. Migration from a Mexican Sending Community: A Comparison of legal and illegal migrants, *International Migration Review*, Vol. 13, No. 4: 6.

[10] MAZEL, M. 2006. S*tanovisko OBP k trestnému činu obchodování s lidmi podle § 232a trestního zákona ve vztahu k pojmům nucené práce a jiné formy vykořisťování*, Ministerstvo vnitra, Praha, 2006.

[11] PORTES, A., RUMBAUT, R.G. 1996. *Immigrant America, a Portrait*. Second edition. Berkeley: University of California Press.

[12] PORTES, A. 2000. The two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, Vol. 15, No.1 (Mar., 2000): 1–12.

[13] STRAUBHAAR, T. 2007. *Illegale Migration, Eine ökonomische Perspektive*. Universität Hamburg.

[14] VERTOVEC, S. 2003. Migration and Other Modes of Transnationalism: Towards Conceptual Cross-Fertilization, *International Migration Review: International Perspectives*(Fall, 2003): 641–665.

Tento text je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni pro rok 2009

Příbuzenství tádžických Pamírců „včera a dnes“

Zuzana Konášová, Tomáš Retka

Katedra sociálních věd, FF Univerzita Pardubice, konasova.z@seznam.cz, retkatomas@seznam.cz

Kinship of Tajik Pamirs ”Yesterday and Today”

***Abstract*—This article point out on a problematic of a kinship system of the members of Pamir ethnic groups living in Tajikistan. The authors acquired the data mentioned in the text during their fieldwork in this locality realized in the years 2006 and 2008. The article first defines elementary kinship rules. Then it points out on the traditional meaning of those rules in everyday life. Finally it analyses the importance of the kinship nowadays. The aim of this article is not just to describe the elementary kinship rules but also poses the question what meaning have those rules in the present.**

***Key Words*—Tajikistan, Pamirs, kinship, genealogy, transformation**

Úvod

CÍLEM Cílem tohoto společného příspěvku je poukázat na problematiku příbuzenského systému (či systémů) příslušníků pamírských etnik žijících v Tádžické republice. Data uvedená v tomto textu získali autoři v průběhu svých terénních výzkumu, které v dané lokalitě realizovali v letech 2006 a 2008. Zuzana Konášová se v průběhu svých výzkumných pobytů v Pamíru (2006 a 2008) zabývala především problematikou sňatkových aliancí.[1] Tomáš Retka se během svého badatelského působení (2006) zaměřil na fenomén pamírské etnické identity.[2] Oba autoři se účastnili i terénních výzkumů v Kyrgyzské republice (2005).[3]

Vlastní příspěvek se vyvíjí od obecného vymezení základních příbuzenských pravidel, přes poukázání na tradiční význam těchto pravidel v každodenním životě až po analýzu významu příbuzenství v dnešní době. Cílem tedy není pouze postihnout základní příbuzenská pravidla, ale také si položit otázku, jaký význam tato pravidla mají v současné době.

Základní vymezení tádžického Pamíru

Dříve než se dostanem k vlastnímu popisu podob a významů příbuzenských pravidel tádžických Pamírců, bude vhodné stručně vymezit lokalitu, ve které byl výzkum realizován. Data a závěry uvedené v tomto textu nelze zobecňovat na celou oblast Pamíru, nýbrž je nutné je zasadit do kontextu konkrétních lokalit, ve kterých se badatelé pohybovali. Výzkumné aktivity badatelského týmu byly realizovány v tádžické části pohoří Pamír, nejedná se tedy o výzkum, jež by byl zaměřený i na Pamírce žijící v dalších státech, do kterých toto pohoří zasahuje (Afghánistán, Čína, Pákistán a Kyrgyzstán).

Pohoří Pamír se v Tádžické republice rozkládá na území tzv. Autonomní oblasti Horského Badachšánu (též Gornobadachšánská autonomní oblast – GBAO). Tato autonomní oblast byla ustanovena v roce 1925, kdy byla oblast sovětského Pamíru administrativně přičleněna k nově vznikající Tádžické ASSR (Autonomní sovětská socialistická republika). Původně byla Tádžická ASSR součástí Uzbecké SSR (Sovětská socialistická republika). Samostatná Tádžická SSR (včetně GBAO) byla ustanovena v roce 1929 (Kokaisl 2007). V současné době je GBAO členěna do sedmi rajonů. Jedná se o rajon Vachánský, Darvazský, Iškašimský, Murgabský, Roškalinský, Rušánský a Šugnánský (jehož součástí je správní město GBAO Chorog).[4]

Obyvatelé tádžického Pamíru, tedy i GBOA jsou označováni za *Pamírce*. Toto označení je používáno nejen vlastními členy dané skupiny (tedy jako autonym[5]), ale i příslušníky skupin ostatních – nepamírských (exonym[6]).

Vymezení Pamírců – zdroje pamírské etnické identity

Pří základním vymezení pamírské etnicity je třeba vycházet ze skutečnosti, že i přes určité rozdíly v jazyce, náboženském vyznání a částečně i v dílčích aspektech materiální kultury jsou obyvatelé Pamíru považováni tádžickou legislativou za Tádžiky a nikoliv za Pamírce. Etnonym Pamírci jakožto určitý výraz skupinové příslušnosti však používají nejen obyvatelé Pamíru k označení

[1] Výsledky těchto výzkumu prezentovala autorka ve své bakalářské práci a dále je zpracovává ve své práci diplomové.

[2] Výsledky získané tímto výzkumem prezentoval autor ve své diplomové práci.

[3] Data získaná v rámci výzkumu v Kyrgyzské republice mohou v kontextu tohoto článku sloužit k určité komparaci příbuzenských systémů různých etnických skupin.

[4] Nazarenko, O, Dergacheva, N. *Republic of Tajikistan* – mapa, Dušanbe: Tadjikglavgeodesiya 2001

[5] Například jeden z obyvatel Rušánu (Pamírec) poukazoval na skutečnost, že *Pamírci* jsou jiní než Tádžikové. *Pamírci* jsou prý přátelštější [respondent 1]. Pamírec Iftichor zase konstatoval, že *Pamírci* jsou oproti Tádžikům svobodomyslnější - prý si mohou vzít za partnera koho chtějí i Tádžika (Tádžičku) či Rusa (Rusku)[respondent 2].

[6] Například Tádžik Tachyr z Chodžentu konstatoval, že zatímco Tádžici jsou sunnitští muslimové, tak *Pamírci* (obyvatelé Pamíru) nikoliv [respondent 3]. Poznámka autorů: Pamírci vyznávají ismá'ilitskou verzi šíitského islámu. Dále Kyrgyzský pastevec žijící GBAO (nedaleko Murgabu) poukazoval na skutečnost, že tádžičtí Kyrgyzové, pokud hovoří s *Pamírci*, tak používají ruštinu [respondent 4]. Jeden ze zaměstnanců kyrgyzské pohraniční stráže upozorňoval na odlišnost Tádžiků a Pamírců, když konstatoval, že Pamírci jsou jiné etnikum než Tádžikové, neboť prý mají světlejší vlasy a oči a také se hlásí k jiné verzi islámu [respondent 5].

vlastní skupiny, se kterou se ztotožňují a členstvím v níž se prezentují, ale také i příslušníci skupin ostatních - nepamírských, včetně tádžického obyvatelstva žijícího mimo Autonomní oblast Horského Badachšánu (Retka 2009).

Za základní zdroje pamírské etnické identity (či identit) lze pro účely tohoto textu považovat především:

- náboženské vyznání
- jazykovou příslušnost
- materiální kultura (určité aspektyfootnoteNapříklad tzv. Pamírský dům - Čid.)

Tyto aspekty pamírské kultury (kultur) odlišují horské obyvatelstvo od ostatních obyvatel Tádžické republiky.

NÁBOŽENSKÉ VYZNÁNÍ

Pro mnohé Pamírce je zásadním zdrojem jejich skupinové identity příslušnost k ismá'ilitské verzi šíitského islámu.[7] Zjednodušeně lze konstatovat, že termín *Pamírec* je označení pro ismá'ility žijící v konkrétní lokalitě – v Pamíru. Na základě získaných dat se tedy nabízí zobecňující závěr, že podstatou etnické identity Pamírců je jejich náboženské vyznání – ismá'ilia. Jak se však ukázalo v průběhu realizace terénního výzkumu, termíny *Pamírec* a *ismá'ilita* nelze vždy zaměňovat. Zobecňující vztah, podle kterého by všichni Pamírci byli ismá'ilité a všichni ismá'ilité by byli Pamírci tak úplně neplatí.[8]

Jelikož je však potřeba si kategorii „Pamírců" vymezit alespoň rámcově, bude tento příspěvek dále vycházet z pracovního konceptu (byť možná částečně zjednodušujícího a zobecňujícího), že Pamírci jsou všichni obyvatelé GBAO hlásící se k ismá'ilitské víře. Jedná se tedy o ismá'litské obyvatele žijící od Rušánského rajonu na východ. Podle respondenta Mubarakša[9] se jedná o Šugnánce, Rušánce, Vachánce a Iškašimce (viz další text).

JAZYKOVÁ PŘÍSLUŠNOST

Dalším důležitým aspektem pamírské etnické identity je i faktor jazyka. Obyvatelé tádžického Pamíru hovoří (až na výjimky) některým z tzv. pamírských jazyků. Tato skutečnost může posilovat pocity vzájemné pamírské identity. Na druhou stranu však jazykový faktor může „panpamírskou identitu" dále stratifikovat a členit na jednotlivé subskupiny a jim odpovídající dílčí identity. Fenomén jednotného pamírského jazyka tedy neexistuje, nýbrž se jedná o lingvistickou kategorii „pamírské jazyky", která zastřešuje několik částečně podobných lokálních jazyků či jejich dialektů.

> *„Tádžický Pamír, jehož území vyplňuje tzv. Autonomní oblast Horského Badachšánu, představuje velmi obtížně dostupnou oblast Tádžikistánu, která je dále rozdělena na množství samostatných údolí, v nichž vždy převládaly semioautonomní sociální struktury. Etnicky se obyvatelstvo Pamíru skládá z příslušníků mnoha národností hovořících několika vychodoiránskými jazyky."* (Horák 2005: 142)

Koncept „pamírství" se tedy neopírá o jeden konkrétní jazyk – například pamírštinu, ale o skutečnost, že příslušníci jednotlivých pamírských skupin hovoří různými pamírskými jazyky či jejich dialekty. Pamírci tedy při vymezování se vůči jiným neodkazují na skutečnost, že hovoří jiným jazykem než například Tádžikové, nýbrž na skutečnost, že hovoří jinými jazyky než Tádžikové a tyto jiné jazyky vytvářejí společnou a jednotnou skupinu tzv. pamírských jazyků.

Podobně jako tádžičtina i jazyky pamírské patří do indoevropské jazykové rodiny, indoiránské větve a do skupiny iránských jazyků. Od tádžičtiny se však pamírské jazyky odlišují skutečností, že se nejedná o jazyky západoiránské nýbrž vychodoiránské. Vzájemný vztah tádžičtiny a pamírských jazyků je možné ilustrovat prostřednictvím přílohy č.1.

Je důležité si uvědomit, že tento článek se primárně zaměřuje na problematiku Pamírců žijících v Tádžikistánu – konkrétně v Autonomní oblasti Horského Badachšánu. Uživatelé pamírských jazyků (tedy Pamírci) však nežijí pouze v GBAO, ale také na území států sousedních (Afghánistán, Čína - Ujgurstán) popřípadě geograficky nepříliš vzdálených (Pákistán).[10]

Z hlediska problematiky dalšího členění skupiny pamírských jazyků, zastávají jednotliví autoři, kteří se danou otázkou zabývají, mnohdy rozdílné postoje.

Slavomír Horák poukazuje na základní dělení pamírských jazyků (Horák 2005). Podle tohoto přístupu patří mezi pamírské jazyky (v případě Horáka mezi jazyky Horského Badachšánu):

- iškašemský jazyk
- vachánský jazyk
- šugnánsko – rušánský jazyk (a jeho dialekty)
- jazgulámský jazyk

Podle jiného způsobu schematizace lze pamírské jazyky dělit na jazyk šugnánský (a jeho rušánský a badžuvský dialekt), bartángský, sarikolský, jazgulámský, vančský – starovančský (mrtvý jazyk), vachánský a iškašiský (Mamadšerzodšejev 2007). Podobná „klasifikační nejednotnost" byla patrná i z výpovědí pamírských respondentů, tedy těch, kteří dané jazyky přímo používají.[11]

Z hlediska početního zastoupení je nejrozšířenějším jazykem tádžických Pamírců šugnánština. Podle výzkumů z roku 1997 používalo tento jazyk více než 100 000

[7] Většina autochtonních etniku – včetně Tádžiků vyznává islám sunnitský (Kokaisl 2007)

[8] Jelikož však tento příspěvek není primárně zaměřen na otázku etnické identity Pamírců, lze podle názorů autorů z takto zjednodušujícího přístupu pracovně vycházet.

[9] [respondent 6]

[10] GORDON, Raymond G., Jr. (ed.),. Dostupný z www.ethnologue.com/show–country.asp?name=TJ

[11] Respondentka Salima [respondent 7] z Chorogu konstatovala, že Horský Badachšán je rozdělen na 8 oblastí a lidé v této lokalitě mluví 10 dialekty. Učitel Kamon [respondent 8] z vesnice Nišusp zastával názor, že pamírských dialektů je přibližně 6. Kamonův postoj poopravil jeden ze zaměstnanců Aga Chánovy nadace ITREK, který konstatoval, že pamírských jazyků je pět a šestý jazyk používaný v GBAO je turkická kyrgyzština [respondent 9].

obyvatel Tádžikistánu (GBAO) a přibližně 50 000 obyvatel Islámské republiky Afghánistán (Mamadšerzodšejev 2007).

Ostatní pamírské jazyky jsou zastoupeny o poznání méně. K vachánskému jazyku se hlásí přibližně 7 000 obyvatel Tádžikistánu (dále 9 000 Vachánců žije v Pákistánu, 7 000 v Afghánistánu a 6 000 v Číně). Bartánským jazykem hovoří přibližně 2 500 osob. Jazgulámský jazyk používá 4 000 mluvčích. A iškašimsky hovoří přibližně 500 obyvatel jižní části GBAO (přibližně 2 000 Iškašimců žije v Afghánistánu) (Mamadšerzodšejev 2007).

Na základě výše uvedených informací se nabízí konstatování, že příslušnost ke skupině pamírských jazyků představuje jeden ze základních zdrojů společné pamírské identity. Koncept „pamírství" je tedy kromě společného ismá'ilistkého náboženství postaven i na předpokladu společné jazykové příslušnosti, která je odlišná od jazykové příslušnosti těch ostatních (v tomto kontextu především od jazykové příslušnosti Tádžiků).

Obecná charakteristika příbuzenského systému (systémů) tádžických Pamírců

Cílem této kapitoly je poukázat na problematiku základních aspektů příbuzenského systému obyvatel tádžického Pamíru. Za nejvýznamnější znak příbuzenského systému obyvatel Pamíru lze považovat pravidlo patrilinearity.

Tento princip patrilinearity se projevuje prostřednictvím základních dílčích příbuzenských či sociálních pravidel. Cílem této kapitoly (a vlastně celého příspěvku) je demonstrovat význam a podoby příbuzenství Pamírců prostřednictvím následujících sociokulturních aspektů:

1) Fenomén Uvf pušt
2) Avlodová příslušnost
3) Postmaritální rezidence
4) Fenomén nejmladšího syna
5) Mezigenerační předávání jmen
6) Sňatkové aliance

Fenomén Uvf pušt

Pamírci, stejně tak jako Tádžikové, při odkazování na své předky a tedy i při popisu své rodové – avlodové příslušnosti se pohybují po přímé linii mužských předků z otcovy strany. Touto skutečností se jejich příbuzenský systém v dílčích aspektech podobá příbuzenským systémům turkických – původně kočovných etnik. Podobně jako Kyrgyzové i Pamírci a Tádžikové kladou důraz na znalost svých patrilineárních mužských předků. Zatímco Kyrgyzové používají pro pravidlo, které klade důraz na jména patrilineárních předků, termínu *Džetí ata*, tedy *Sedm otc*ů, Tádžikové a Pamírci používají termínů vlastních. Tádžikové pro jména mužských patrilineárních předků používají termínu *Chaft pušt*[12] a Pamírci – konkrétně Šugnánci *Uvf pušt*[13].

Rozdíl mezi kyrgyzským *Džetí ata* a pamírským *Uft pušt* či tádžickým *Chaft pušt* není pouze na úrovni lingvistické, kdy každý termín pochází z jiného jazyka, ale rozdíly jsou i obsahové. Přesný překlad kyrgyzského *Džetí ata* znamená *Sedm otců* – každý Kyrgyz by tedy v ideálním případě měl znát jména svých sedmi mužských patrilineárních předků (Retka 2006).Tádžický termín *Chaft pušt* a pamírský (šugnánský) *Uft pušt* ovšem neznamenají *Sedm otců*, ale *Sedm pokolení* – jedinec by tedy měl znát sedm jmen, přičemž to první je jeho a za ním následuje dalších šest jmen mužských patrilineárních předků. Nejedná se tedy o sedm otců, ale o sedm jmen v patrilineární posloupnosti, s tím, že to první uvedené je jméno respondenta, popřípadě respondentky.

Z pamírských respondentů všech sedm jmen uvedl například ismalitský chalifa[14] Alifbek[15] z vesnice Vankala (východně od Chorogu). Alifbek ve svém *Uvf pušt* uvedl následující jména:

- Mamadjor
- Davlajor
- Chodojor
- Ruzadjor
- Bajk
- Chodojor
- Alifbek

Na dotaz týkající se významu znalosti *Uvf pušt* v současné době, odpověděl tento duchovní představitel pamírských ismalitů, že se jedná o tradiční znalost, která má stále svůj význam a je tedy důležitá i v dnešní době. Mnozí mladí lidé (muži i ženy) však své *Uft pušt* neznají, což podle Alifbeka znamená skoro jako by byli negramotní[16].

Postmaritální rezidence a pravidlo nejmladšího syna

S tématem příbuzenských struktur v dané oblasti úzce souvisí i otázka lokality, ve které se usazují děti po odchodu z domácnosti svých rodičů. Jedná se tedy o otázku, kde tito potomci žijí poté, co si založí vlastní rodinu. Na základě dat získaných terénním výzkumem nejen v Pamíru, ale i v jiných lokalitách Tádžikistánu je možné konstatovat, že populace Tádžiků i Pamírců jsou původně patrilokální. Pravidlo patrilokality však v současné době již není jediným faktorem, který určuje místo rezidence novomanželů. Kromě tradičních příbuzenských pravidel ovlivňují v současné době místo rezidence novomanželů i faktory další, jakými jsou například rostoucí urbanizace, pracovní migrace či etnicky smíšená manželství.

Otázka rezistence novomanželů bývá také dávána do souvislosti se způsobem obživy dané skupiny. Pravidlo

[12] [respondent 3]

[13] [respondent 10]

[14] Chalífa - náčelník – hlava muslimské obce, původně „*chalífat rasúl Alláh*" – „náměstek posla božího" později používán již jen titul chalífa (Tauer 1984).

[15] [respondent 10]

[16] Důvody, proč někteří Tádžikové i Pamírci neznají celé své *Chuft pušt* či *Uft pušt* jsou různorodé, často však podobné těm, které uváděli respondenti kyrgyzští, kteří byli na problematiku znalosti a významu *Džetí ata* dotazováni v roce 2005 (Retka 2006). Podobně jako někteří příslušníci kyrgyzského etnika, tak i někteří obyvatelé Tádžikistánu tvrdili, že neznají všechny jména svých patrilineárních předků, neboť zemřeli dříve než se oni narodili [respondent 11], popřípadě, že jim více jmen neřekli už jejich rodiče[respondent 3].

patrilokality je poměrně časté u skupin, jejichž způsob obživy vyžaduje spolupráci skupiny mužů. Jedná se například o lovce, pastevce, rybáře či zemědělce používající pluh (Murphy 2006). Jelikož tradiční způsoby obživy Pamírců (i Tádžiků) vycházely právě ze zemědělství a nekočovného pastevectví, spadají i oni do skupiny etnik, pro něž je původně typický systém patrilokální.

Pravidlo patrilokality lze demonstrovat na příkladu Pamírce Šadichona[17], který konstatoval, že si v současné době staví dům vedle domu svých rodičů, poznamenal také, že s rodiči žije jeho mladší bratr. Šadichon tedy upozornil na další příbuzenské pravidlo, které lze označit za pravidlo „nejmladšího syna„. V pamírských rodinách je zvykem, že nejmladší syn zůstává v domácnosti svých rodičů, kterým pomáhá a později se o ně stará a to až do jejich smrti[18].

Otázka postavení nejmladšího syna také úzce souvisí s problematikou dědického práva - tedy způsobu rozdělení majetku mezi děti rodičů po jejich smrti. Podle ismailitského chalífa Alifbeka[19] získává nejmladší syn dům a ten nejstarší pole (tedy pokud je nějaké součástí majetku po rodičích). Rodiče za svého života podporují všechny své syny (kromě nejmladšího) při stavbě vlastních domů. Po smrti rodičů dochází k dělení peněz a hospodářských zvířat mezi všechny syny. Dcery odcházejí podle pravidla patrilokality do jiné vesnice či města za svými manžely, výše uvedené mechanismy dělení majetku se jich tedy netýkají.

Pravidlo patrilokality a otázka postavení nejmladšího syna v rodině jsou tradiční „ideální“ modely, které ovšem nemusejí být v současné době vždy bezpodmínečně naplňovány. Fenomény jako pracovní migrace, urbanizace či industrializace regionu mají neopominutelný transformační vliv na dané tradice. Skutečnost, že Pamírci vědí a prezentují, co je jejich tradicí a obyčejem, však neznamená, že se tím všichni za všech okolností řídí[20].

Jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících současné podoby příbuzenské struktury dané rodové občiny je fenomén pracovní migrace. Obyvatelé pamírských vesnic neodcházejí za prací pouze do správního města regionu Chorogu, popřípadě do hlavního města Tádžikistánu Dušanbe, ale v neposlední řadě také do Ruska, konkrétně do Moskvy.[21] Na tento fenomén upozornil například Pamírec Mulik[22], který uvedl, že má šest bratrů a dvě sestry a že nikdo z nich v jeho rodné vesnici již nežije, pouze on. Obě jeho sestry jsou již provdané a žijí v avlodech svých manželů a všichni bratři v současné době pracují v Moskvě. V Moskvě pracuje i jeho nejmladší bratr, jehož funkci syna, který zůstane v domě rodičů tedy převzal Mulik (přestože je synem prostředním).[23]

Lze tedy konstatovat, že pracovní migrace patří mezi nejvýraznější faktory, které ovlivňují současnou podobu pamírských „tradičních“ občin. Rozdíly mezi „ideálním tradičním systémem“ a současnou žitou realitou často bývají zásadní. V tomto kontextu již tedy není důležité se pouze ptát, jaké jsou tradice a pravidla sociálního života obyvatel pamírských občin, ale také jaký mají význam a nakolik jsou dodržovány v současné době.

Otázka mezigeneračního předávání jmen

Zajímavý aspekt příbuzenského systému představuje otázka mezigeneračního předávání jmen. Tento zvyk vychází ze zásady, že pokud člověk zemře, měli by jeho přímí potomci první generace (synové a dcery) pojmenovat první dítě, které se jim narodí po smrti daného rodiče jeho jménem.[24]

Na základě výpovědí těchto i dalších respondentů, by se mohlo zdát, že i tento zvyk – tradiční způsob mezigeneračního předávání jmen, se řídí pravidlem patrilinearity. Tuto skutečnost však zpochybnil, ne-li přímo vyvrátil další z obyvatel obce Nišusp Gajrat.[25] Tento respondent uvedl, že se daný zvyk neváže pouze na vztah mezi mužskými předky a potomky na úrovni patrilineární posloupnosti, ale také, že se vyskytují případy mezigeneračního přenosu jmen i mezi ženami, popřípadě mezi muži po úrovni matrilineární. Jako příklad uvedl pojmenování svých dvou sourozenců. Jedná se o jeho sestru Anzir, která dostala své jméno po své babičce z otcovy strany či jeho bratra Mirsa,

[17] [respondent 12]

[18] Tento zvyk potvrdil i učitel Kamon [respondent 13], který uvedl, že má tři sestry a tři bratry, ale protože byl nejmladším synem svých rodičů, zůstal u nich v domě až do jejich smrti a nyní v tomto domě žije i nadále.

[19] [respondent 10]

[20] Jeden Pamírec z obce Nišusp [respondent 15] uvedl, že sice pochází z této vesnice, v současné době však žije v Isfaře (město v severním Tádžikistánu), odkud pochází jeho žena. Nejedná se však o naplnění pravidla matrilokality, nýbrž o důsledek jeho odchodu za prací. Jiní respondenti svými výpověďmi potvrzovali vzrůstající význam neolokality, kdy Pamírci odcházejí s celými svými rodinami do tádžických měst, většinou do Dušanbe. Například Pamírec Šody z Chorogu [respondent 16] poznamenal, že se svojí rodinou žil v Dušanbe několik let a nyní také nežijí v Chorogu nastálo, neboť se rozhodli tyto dvě města po půlroce střídat (Chorog v létě a Dušanbe v zimě).

[21] Fenomén pracovní migrace není typický pouze pro Pamírce žijící V GBAO, ale pro obyvatele téměř všech regionů Střední Asie. Konkrétně v Tádžikistánu se jedná přibližně o milion osob - sedmina populace, kteří dlouhodobě žijí mimo území svého státu. Většina z nich dojíždí za prací do Ruska, především do Moskvy, popřípadě do dalších měst (Nižnij Novgorod, Kazan, aj.) (Kokaisl, 2007).

[22] [respondent 17]

[23] Podobný odklon od tradičních schémat popsal i již zmiňovaný chalif Alifbek [respondent 10], který uvedl, že s ním v domácnosti žije rodina jeho syna nikoliv nejmladšího ale nejstaršího. Alifbek tuto situaci vysvětlil konstatováním, že nejmladší syn vystudoval učitelství, ale v jejich vesnici Vankale pro něho nebyla práce a tak také odjel pracovat do Moskvy.

[24] Například Iftichor [respondent 2] popsal tento zvyk na příkladu svého otce Rachdora. Po smrti Rachdora se první dítě mužského pohlaví narodilo jeho synovi Iftichorovi, který ho podle této tradice pojmenoval stejným jménem - Rachdor. V případě, že by se však po smrti Rachdora narodil dříve syn některému z Iftichorových sourozenců, pojmenoval by ho takto on a Iftichorovo dítě by neslo jméno jiné. Jde tedy o určitý symbolický vztah mezi zemřelým předkem a prvním vnukem, který se narodí po jeho smrti (nabízí se označení pohrobek druhé generace). Tento zvyk potvrdil další z obyvatel vesnice Nišusp Safarmahamed [respondent 18]. I tento respondent uvedl, že jeho syn Šakaršo se jmenuje po svém patrilineárním dědovi Šakaršovi, který zemřel dříve, než se jeho vnuk narodil.

[25] [respondent 19]

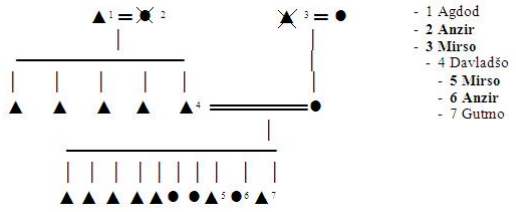

Obr. 1. Rodové schéma tří generací rodiny avlodu

který je pojmenovaný po zemřelém otci své matky - viz stručné rodové schéma tří generací dané rodiny (Obr. 1).

Že se nejedná o výjimku potvrdil i poštovní úředník z dolní části Nišusp Džamirzajev[26], který poukázal na skutečnost, že i jeho sestra Golbota se jmenuje po své zemřelé babičce. Je tedy otázkou, zda tento tradiční způsob symbolického mezigeneračního přenosu jmen ze zemřelých prarodičů na v budoucnu narozená vnoučata (pohrobky druhé generace) vycházel původně ze zásad patrilinearity a později se transformoval do dnešní bilineární podoby nebo zda se zásadou patrilinearity neměl nikdy nic společného. Potvrzení jedné či druhé hypotézy by stálo za další, systematičtější a podrobnější probádání dané problematiky.

PRAVIDLA PRO UZAVÍRÁNÍ SŇATKOVÝCH ALIANCÍ

Některé principy při uzavírání sňatkových aliancí

Před přikročení ke konkrétním tématům je nutné si přiblížit a diferenciovat vybrané kategorie jako avlod, endogamní a exogamní svazky. Za předpokladu, že pojem „endogamie" si nadefinujeme jako sňatky uzavírané mezi členy jedné sociální skupiny (Parkin a Stone 2004: 457), tak můžeme získat v podstatě dvě výsledné kategorie. První endogamní množinu může tvořit etnická příslušnost jedinců. Druhou kategorii je možné spatřovat v podobě „avlodu". Typickým znakem *avlodu* jsou silné vzájemné vztahy mezi jeho členy. Význam této tradiční sociální instituce byl sice vlivem sovětské politiky částečně omezen, své opodstatnění a význam však úplně neztratil(Kokaisl 2007). Slavomír Horák význam a strukturu tádžického (tedy i pamírského) *avlodu* přirovnává k podobným sociálním jednotkám, které představují kyrgyzský *ayl* nebo uzbecká *mahalla* (Horák 2005).

> *„V tradičním pojetí se jedná o rodovou občinu, která sjednocuje živé i mrtvé příbuzné a určuje osudy a zájmy živých. V současném pojetí může Avlod (Ayl, Mahalla) představovat vesnickou i městskou strukturu"* (Horák 2005: 138).

Na základě skutečnosti, že avlod je vnímán samotnými Pamírci spíše jako rodová linie, do níž se zařazují na základě vlastní příslušnosti ke společnému předkovi, lze tedy zařadit sňatky v rámci avlodu spíše do kategorie příbuzenské. Z pohledu exogamie se bude jednat o sňatky mimo vlastní etnickou skupinu.

[26][respondent 20]

Sňatky v rámci vlastní rodové linie

Doklady o uzavírání těchto sňatků v minulosti lze nalézt v různých zdrojích. Sňatky mezi příbuznými bez udání bližších souvislostí potvrzuje Olufsen ve své expedici z let 1898–1899.[27] Preferování příbuzných při výběru partnera udává také Monogarova.(Monogarova 1972: 129). Z pohledu bližší specifikace je možné poukázat na citaci Jusufbekové.

> *„Častěji se uzavíraly sňatky mezi paralelními bratranci a sestřenicemi. Docházelo k nim např. při smrti jednoho z bratrů, kdy se stával druhý bratr zodpovědný za zaopatření osiřelých dětí, proto ženil synovce za vlastní dceru, čímž ušetřil výdaje za svatbu."* (Jusufbekova 1989: 148)

Uvedená citace se vztahuje ke sňatkům z hlediska patrilinie, protože uvedená autorka dále rozvádí tuto problematiku.

> *„Uzavírání manželských svazků po mateřské linii se vyskytovalo velmi řídce, ba dokonce se i zakazovalo. Nepovolení těchto svazků spočívalo na víře, že příbuzné z linie matky spojuje stejná krev až do sedmého pokolení, proto uzavření těchto sňatků považovali někteří obyvatelé za hřích."* (Jusufbekova 1989: 148)

S touto charakteristikou je do určité míry v rozporu výpověď respondenta. Podle Mubašejliva Igbolchána Vachánci ve Vrangu preferovali svatby mezi paralelními bratranci, kdy byl však zásadní aspekt vzdálenost kišlaků. Proto syn se ženil za paralelní sestřenici z hlediska patrilinie do stejného nebo blízkého kišlaku a dcera byla provdána za paralelního bratrance v matrilinii do vzdáleného kišlaku.[28] Na uvedené výpovědi je zásadní skutečnost, že akceptuje příbuzenské svazky z hlediska matrilinie. Rozdílnost uvedených výpovědí by mohla poukazovat na uplatňování odlišných principů při svatbě mezi bratranci a sestřenicemi u Šugnánců a Vachánců. Výše uvedená výměna nevěst u Vachánců byla ovlivněna dalšími aspekty, protože záleželo na preferenčním avlodu.[29] V první řadě byla snaha rodičů nalézt partnera pro své potomky v rámci vlastní rodové linie. Teprve při neúspěchu v tomto směru byly snahy rodičů směřovány mimo vlastní příbuzenskou větev, přičemž se kladl důraz na postavení zvoleného avlodu.[30] Z pohledu manželství mezi bratranci a sestřenicemi lze říct, že tyto příbuzenské sňatky byly a do určité míry se stále ještě vyskytují ve vesnici Nišusp (Šugnánský region). Podle výpovědi Kamona si jeho synovec (syn jeho sestry) si vzal svoji křížovou sestřenici (dcera respondentova bratra). Přes uvedené příklady preferování určitých příbuzných při výběru partnera a možného incestního tabu je nutné neopomenout fakt, že existovaly vnější důvody,

[27]OLUFSEN, O. *Through The Unknown Pamir: The Second Danish Pamir Expedition*, 1898–99 [online]. 1969. New York : Greenwood Press, 2001 [cit. 2006–11–20]. Dostupný z WWW: http://www.iras.ucalgary.ca/volk/sylvia/Pamir1.htm#fifteen.

[28][respondent 26]

[29][respondent 26]

[30][respondent 21]

které mohly mít vliv na vyhledávání partnerů mimo svojí příbuzenskou linii. Konkrétní příklad uvádí Jusufbekova v tom smyslu, že blízkost kyrgyzského etnika, u kterého byly silné přežitky rodové exogamie a vyhledávání partnerů u Pamírců mimo svojí příbuzenskou větev spolu mohlo souviset(Jusufbekova 1989: 148).

Z hlediska současnosti dochází k určitému posunu. V případě otázky sňatků mezi příbuznými, konkrétně mezi bratranci a sestřenicemi, se výpovědi jednotlivých respondentů ne vždy shodovaly. Někteří dotazovaní tvrdili, že není možné se oženit s potomkem sourozence svých rodičů - tedy s vlastním bratrancem či sestřenicí. Skutečnost, zda se jedná o bratrance křížové či paralelní nehrála ve výpovědích odpůrců takovýchto sňatků podstatnou roli. Zásadním a vlastně i jediným argumentem proti takovémuto sňatku bylo konstatování, že by potomci takto příbuzných manželů byli slabí, nemocní či hloupí.

Tento postoj zastávali například sourozenci Gulruchzor[31] a Nusairi[32] ze šugnánské vesnice Nišusp, kteří shodně tvrdili, že takto příbuzní mají stejnou krev a že by jejich děti tedy byly nezdravé a slabé. S podobnými názory se lze setkat i u některých příslušníků vachánského etnika, například Gulja[33] z Vrangu a Kuchbos[34] z Jamčůnu.

Mnozí respondenti však zastávali postoje opačné. Poměrně mnoho respondentů uvedlo, že osobně znají někoho, kdo se oženil se svojí „dvourodnou“ sestrou či se svým „dvourodným“ bratrem, tedy se svojí sestřenicí či se svým bratrancem. Někteří respondenti dokonce vypověděli, že i oni sami se oženili s takto blízkým členem vlastní rodiny. Jako příklad lze uvést Pamírce Džanšata[35], který se oženil s dcerou bratra své matky, tedy se svojí křížovou sestřenicí. Podle Džanšata v tom žádný problém není, neboť to pamírská tradice a ani ismá'ilitské náboženství nezakazují. Tuto skutečnost potvrdil i Džanšatův strýc, již zmiňovaný učitel Kamon[36], který doplnil, že rodiče obou manželů s tímto sňatkem souhlasili. Legitimitu sňatků mezi bratranci a sestřenicemi (křížovými i paralelními) potvrdil i ismá'ilitský chalífa Alifbek[37], který svůj postoj vysvětlil konstatováním, že i Muhammad a Alí byli příbuzní a že Alí si vzal za ženu Muhammadovu dceru Fatimu.[38] Lze tedy konstatovat, že z hlediska ismá'ilitského vyznání nepředstavují sňatky mezi bratranci a sestřenicemi nic, co by tato víra zakazovala. Názory, že takovéto sňatky nejsou možné se tedy neopírají o pamírské tradice a ani o náboženská (ismá'ilitská) pravidla, která by uzavíraní takovýchto sňatků nějakým způsobem upravovala.

[31] [respondent 24]
[32] [respondent 27]
[33] [respondent 23]
[34] [respondent 25]
[35] [respondent 22]
[36] [respondent 13]
[37] [respondent 10]
[38] Alí byl Muhammadův bratranec. Po smrti proroka byl jeho nejbližším žijícím příbuzným - na základě této skutečnosti si Alí kladl nároky na své dosazení do vedoucí pozice v muslimské obci (Tauer 1984).

Sňatky mezi avlody

Jak již bylo řečeno, tak avlod pokládají Pamírci za rodovou linii, která je spojuje s nejstarším známým předkem, jehož jménem je daný avlod nazýván. Přičemž není kladen důraz na přesnou znalost genealogického propojení s touto osobou, ale na znalost jeho jména, od kterého je příslušnost jednotlivce ke konkrétnímu avlodu odvozována.[39] Tato problematika bude demonstrována na příkladu čtyř konkrétních avlodů (Chejbari, Kysok, Bdiny a Kyzyl), jejichž členové žijí ve váchánských vesnicích Vrang a Navabad. Důležitá je také skutečnost, že jednotlivé avlody mají svojí hierarchii. Proto se můžeme setkat, také s názorem, že avlody jsou přirovnávané ke kastám: „příslušníky avlodu Bdiny lze chápat podobně jako v Indii některé kasty, které dělají podřadnou práci.[40]“ Tento názor respondenta nelze vnímat jako skutečnou paralelu s kastovním systémem, spíše poukazuje na povědomí určité hierarchie ve společnosti. Postavení avlodu ovlivňuje několik aspektů:

- znalost historických kořenů a do které geografické lokality sahají
- existence významných jedinců ve své linii
- společenské a majetkové postavení

Znalost historických kořenů a do které geografické lokality sahají

Při označování svého preferenčního avlodu se respondenti často odkazují na jeho historický původ. Nelze se však domnívat, že konkrétní preference rodové linie směřují pouze k výsledné skupině. Samotný výběr partnera je často založen na uvědomování si vlastních historických kořenů. Vše je možné demonstrovat na avlodu Chejbari a ostatních, jež se k němu vztahují. Chejbari pocházejí z Indie, kde vystupovali pod jménem Haidar[41]. Do Pamíru přišli přes Pákistán v rozmezí 17. a 18. století.[42] První historický předek je Ajobek, který je zanesen v sedmé generaci[43]. Na základě povědomí o svých historických kořenech preferují pro sňatkovou alianci avlod Kyzyl z Navabádu. Původ tohoto avlodu sahá do Číny a dominuje významným předkem viz. část Existence významných jedinců. Kyzyl jsou Chejbari oceňováni na základě znalosti svojí genealogie. Z pohledu nepreferovaného avlodu je možné uvést Bdiny z vesnice Vrank Teorie původu Bdinů sahá do oblasti kolem Chorogu, a proto se předpokládá, že to jsou Šugnánci. Toto je však domněnka Chejbarijců a je nutné vzít v potaz vzájemný vztah mezi Šugnánci a Vachánci. Kdy je možné považovat Šugnánce za dominantní etnikum tádžického Pamíru, které má ve svém regionu oblastní město Chorog, tedy centrum. Uvědomíme-li si, že Vachánci jsou druhým nejpočetnějším etnikem, tak se

[39] Konkrétní příklad lze nalézt u avlodu Kyzyl, kdy jeho členové znají pět generací včetně své osoby, ale konkrétní propojení své patrilinie s předkem jménem Kyzyl neznají.
[40] [respondent 21]
[41] [respondent 26]
[42] [respondent 26]
[43] [respondent 26]

může jednat o určitý pokus vytvořit paralelu mezi konkurenčními Šugnánci a nepreferovanými Bdiny. Protože samotní Bdinové nemají žádnou podobnou teorii o svém původu, ale na druhou stranu to ani nemohou vyvrátit, tak tato hypotéza nemůže být verifikována. Chejbari je vnímají jako „černorobotníky", kteří ani neví odkud sem přišli[44]. Bdiny jsou pro ně nežádoucí avlod.

EXISTENCE VÝZNAMNÝCH JEDINCŮ

Z hlediska významného historické předka je to možné demonstrovat na jedinci Junusovi, který pocházel z avlodu Kyzyl a byl první osobou z tohoto avlodu, která přišla do Pamíru – konkrétně do vesnice Navabád[45]. Přestože není možné určit jeho přesné genealogické zařazení, tak je považován za významného jedince nejen pro vlastní avlod. Proslavil se svým útěkem z čínského vězení ve vesnici Sarykuly, který uskutečnil za pomoci skutečnosti, že se seznámil s hlídačovou dcerou a posléze se s ní oženil.[46] Na tomto aspektu není důležitá relevance k pravdě, spíše jen fakt jak může posílit pozici avlodu předek, i kdyby byl z větší, či menší části mýtický.

Společenské a majetkové postavení

Další významný aspekt jsou majetkové poměry, které do značné míry mohou vycházet ze společenského postavení. Vše je možné demonstrovat na příkladu vesnice Vrang. Zde se nacházejí výše zmíněné 3 avlody (Chejbari, Kýsok a Bdiny). První jmenovaný je největší, zahrnuje 180 domů, zároveň se pokládá v této vesnici za dominující, nejen z hlediska početnosti ale i na základě hierarchie. Tento fakt si obhajuje pozicemi, které v rámci vesnice příslušníci tohoto avlodu zujímají (ředitel školy, většina učitelů, správce muzea, vedoucí družstva…). Pocit své nadřazenosti upevňují také určitými historickými aspekty. Pokládají se za zakladatele vesnice Vrang, která je centrem Vachánu na tádžické straně Pamíru. Příslušníci linie Kýsok pocházejí z Afgánistánu, ale přesné místo, ze kterého směřovali do tádžického Pamíru neznají. Z hlediska početnosti obývají 25 domů ve Vrangu, čili jich je významně menší počet než příslušníků skupiny Chejbari. Z pohledu vzájemného vztahu s Chejbari je možné vysledovat určitou míru despektu, protože je přezdívají slovem „Lýsok", jež je odvozeno od ruského slova „ЛЫСИ", čili holý ve významu, že jsou chudí. Z hlediska Kýsok není patrný pocit nižšího společenského postavení. Poslední avlod – Bdini zastává specifické místo z pohledu Chejbari, protože je vnímají jako „černorobotníky", kteří sem přišli ani neví odkud. Dříve pracovali pro jejich otce a nežili v pamírských domech[47], ale v malých jednopokojových domech z hlíny, kamenů a dřeva. Pracovali jako nádeníci, zejména dělali podřadnou práci za stravu. V současnosti obývají 23 domů s tím, že se nacházejí ve specifické části vesnici, nedochází k míšení domů s Chejbari a Kýsok. Důležitou skutečností je také fakt, že tato oblast mohla být obydlena poměrně v pozdní době, protože podle výpovědi nejstaršího informátora bylo ve Vrangu na konci 19. století pouhých 7 domů.[48] Proto je nutné si uvědomit, že uvedené principy se mohly formovat v podstatě až ve 20. století.

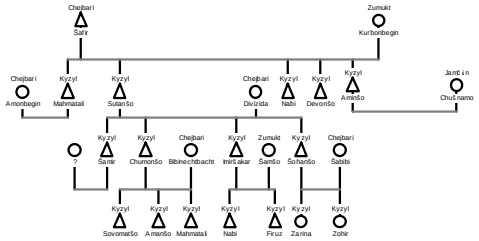

Obr. 2. Genealogie avlodu Kyzyl

Z hlediska uzavírání sňatků mezi příslušníky jednotlivých skupin je možné vysledovat nejen avlody preferenční, ale i významně nepreferované. Tuto skutečnost je možné demonstrovat na příkladě uvedených avlodů Chejbari, Kýsok, Bdiny a Kyzyl. Chejbari se považují za hierarchicky postavené nejvýše z hlediska vesnice Vrank, proto preferují partnery ze své vlastní příbuzenské skupiny. V případě nedostatku takovýchto vhodných partnerů, si vybírají mezi členy skupiny Kyzyl z vesnice Navabad, které pokládají za stejně významné nebo i významnější. Vyšší četnost je patrná z diagramu (Obr. 2). Na uvedeném příkladu je možné dokázat provázanost uvedených avlodů. Přestože se vyskytují sňatkové aliance i do jiných avlodů, tak je patrná nejvyšší četnost sňatků mezi Kyzyl a Chejbari.

Ve vztahu k členům Kýsok lze vysledovat určitý umírněný přístup, kdy přestože to nebyl vyloženě preferenční avlod, tak propojení svatbou s touto rodovou linií Chejbari nevnímali v negativních konotacích. Stejný přístup je patrný i opačně ze strany Kýsok. Vztah mezi Chejbari a Bdiny byl mnohem problematičtější. Kromě jejich postavení jako „černorobotníků" tu existovala ještě další příčina, která se postarala o to, že Bdiny byly nejen nepreferovaným, ale i dokonce nežádoucím avlodem pro Chejbari. Jedná se o mytologický příběh, který se přenáší z generace na generaci.

> *„V 19. století, když sem Bdinové přišli, tak neměli nic, a proto jim naši dědové dávali stravu za práci, v podstatě je krmili, jinak by zemřeli. V té době se zapletl jeden mladík z našeho avlodu s dívkou od Bdinů. Rodiče mu chtěli dát dobrou dívku z rodu Chejbari. Jelikož však dívka čekala s hochem dítě, tak se její rodina naštvala a trvala na sňatku. Nakonec se s ní hoch oženil s tím, že jeho rodina jim postavila dům. Když manželský svazek nepřetrval a pár se rozešel, tak*

[44] [respondent 21]

[45] [respondent 28]

[46] [respondent 21 a respondent 28]

[47] Pamírský dům - neboli *Čid* představuje jeden z nejvýraznějších prvků pamírské materiální kultury. Tento dům nelze považovat „pouze" za specifický druh stavby, který je typický pro oblast Pamíru. Jedná se také o kulturní prvek vysoké symbolické hodnoty. V tomto případě se však nejedná pouze o symboliku muslimskou – ismá'litskou, nýbrž jsou v něm patrné i prvky víry předislámské – zoroastríjské (Kokaisl 2007).

[48] [respondent 21]

se začalo věřit, že sňatky mezi Bdiny a Chejbari nemůžou dopadnout dobře a potvrdilo se, že jsou nežádoucí.[49] *“*

Kromě uvedených majetkových důvodů a nedostatečné schopnosti doložit svůj „vznešený“ původ se tato skutečnost stala v minulosti argumentem, který bránil těmto sňatkovým aliancím. Z pohledu Bdinů neexistuje důvod, proč neuzavírali svazky s Chejbari, přestože potvrzují, že se často nevyskytovaly. Z hlediska vztahu Bdiny a Kýsok, nebyl zaznamenán nějaký důvod, proč by se neměly sňatky uskutečňovat.

Z pohledu současného vnímání aliancí mezi avlody dochází k určitému posunu. Není kladen speciální důraz na preferovaný avlod, ale spíše na nežádoucí. Jediné pravidlo, které se udrželo, je zákaz sňatků mezi Bdiny a Chejbari. Tento fakt potvrzuje i výpověď Bachtovara:

„Viděl jsem chlapce Chejbari s děvečkou od Bdinů, jak se nerad rozčiluji, tak jsem se rozčílil. Zavolal jsem na hocha, že se s ní nemůže scházet a oženit, protože ona je ze špatného avlodu a to není v pořádku. To samé jsem řekl rodičům chlapce. Mladík byl voják, stalo se to, když se vrátil z vojny. Nedostal peníze od rodičů na svatbu a nakonec z ní sešlo. Uvědomuji si, že je to z humanistického hlediska špatně, ale z hlediska historie je to správné. Přání dědů je dané a nesmí se porušit.[50] *“*

Přestože se stále dodržují principy související s nežádoucími avlody z hlediska sňatku, tak je možné vysledovat jejich umírňování. Vše je možné dokladovat na výpovědi Imonbeka, který si vzal ženu z avlodu Chejbari. V současnosti se podle něj tolerují tyto sňatky na základě, že žena je od Chejbari a muž Bdiny. Tuto skutečnost potvrzuje fakt, že v současnosti se ve vesnici Vrank opačné sňatkové aliance nevyskytují. Uvedený příklad je nastínění principů, které se uplatňují při uzavírání sňatků mezi avlody v konkrétní vesnici. Přestože i v jiných vesnicích existují preferované a nežádoucí avlody, tak také existují rodové linie, které nekladou důraz na původ partnera. Celkově je možné říct, že v současné době dochází k uvolňování výše popsaných principů.

Edogamie a exogamie v kontextu různých pamírských skupin

Před zapojením Autonomní oblasti Horského Badachšánu do SSSR převládala endogamie, tedy docházelo k vyhledávání partnerů v rámci stejného pamírského etnika. Tento fakt potvrzuje Monogarová ve své knize, kde konstatuje, pakliže se neuzavřel svatební svazek mezi příbuznými, popřípadě mezi příslušníky stejného etnika, tak jen sporadicky docházelo k vytváření sňatkové aliance s členem jiné pamírské skupiny. (Monogarova 1972: 128) Po zapojení Tádžikistánu do SSSR docházelo ke slábnutí fenoménu endogamie. A to se projevovalo četnějším uzavíráním sňatků mezi příslušníky různých pamírských etnik. Vyskytovaly se manželství například šugnánsko – iškašimské. To je patrné z výpovědi Suraba, který pochází z Chorogu (Šugnánec) a během studií se seznámil se ženou z Iškašimu (Iškašimka) a následovně se vzali s tím, že žijí v jeho rodišti (viz pravidlo patrilokality). Podle respondenta to v té době (1971) bylo zcela normální, aby se spojovali svatbou lidé z různých oblastí, tedy z odlišných pamírských etnik.[51] Z jeho výpovědí lze zaznamenat stírání odlišností bránících sňatkové alianci mezi odlišnými pamírskými etniky v povědomí jejích jednotlivých představitelů. Vliv na tomto jevu mohl mít centralizovaný vzdělávací systém. Jelikož jediná možnost dosažení vysokoškolského vzdělání v Pamíru se skýtala v Chorogu, tak se v tomto správním městě střetávali Pamírci z různých oblastí. A na základě společného vyučovacího jazyka v podobě ruštiny popřípadě tádžičtiny, také mizela nejpatrnější prvotní bariéra při vzájemném kontaktu.

Sňatkové aliance s „nepamírci“

Při pohledu na uzavírání sňatků mezi Pamírci a nepamírskými etniky před vytvořením SSSR docházelo v podstatě k tomuto jevu. Na základě endogamie docházela k uzavírání sňatků s nepamírskými etniky velmi zřídka a lze předpokládat, že ojedinělé případy souvisely s pracovní migrací. Po vzniku SSSR se tento druh sňatků začal objevovat více s tím, že k jeho uzavírání docházelo přímo v Pamíru. Kdy např. v Rušanské oblasti se uzavřelo (od roku 1959 do roku 1963) jedenáct manželských svazků mezi Rušánci a jiným než pamírským etnikem (Monogarova 1972: 132). Z příkladu etnik, které vstupovaly do této svatební aliance společně s Rušánci lze uvést např. Rusku nebo Ukrajinku(Monogarova 1972: 132). S tím, že děti přijímaly etnickou příslušnost tadžickou a rodný jazyk podle lokality ve které rodina žila, v uvedených případech se tedy jednalo o rušánštinu. Uvedené příklady slouží jako potvrzení, že sňatkové aliance spojující Pamírce s jinými etniky se vyskytovaly, i když v menší míře a lze předpokládat, že se jednalo o příslušníky některé ze zemí SSSR. Další podstatnou skutečností je, že se vždy jednalo o ženy. Na základě výpovědí respondentů a literatury nebyl zaznamenán případ, kdy by byl ve sňatku zástupcem nepamírského etnika muž.

Určitá nezávislost na SSSR získaná v roce 1991 sebou přinesla různé sociokulturní změny. Na jedné straně docházelo k proklamaci liberálního přístupu při výběru partnera. Na druhé straně se stále častěji objevují určitá omezení v povědomí jednotlivých informátorů pramenící z historických událostí, rozdílné religie a s ní související různého postavení ženy. Z hlediska sňatků s nepamírskými etniky informátorka Salima uvádí, že manželství mezi Pamírci a Evropany nebo Američany [52] se schvalují a jako důkaz uvádí příklad svojí sestřenice, která si vzala

[49] [respondent 26]

[50] [respondent 21]

[51] Různou oblast je možné na základě uvedených geografických souvislostí chápat jako různé etnikum.

[52] Nemusí nutně souviset s etnicitou, ale také s určitou westernizací.

za muže Kanaďana pracujícího pro Fond Aga-Chána. Lidé v jejím okolí to nepovažují za nic zvláštního a její rodina to schvaluje. To je také patrné na faktu, že oba manželé v současnosti bydlí ve stejné vesnici jako rodina nevěsty. Na druhou stranu přes proklamaci o malém vlivu etnické příslušnosti při výběru partnera u Pamírců se objevují důvody, jež poukazují na opačné tendence ve vztahu k příslušníkům okolních - sousedních etnik. U Kyrgyzů je nutné za nevěstu platit *kalym*[53], což není levná záležitost, a proto není žádoucí hledat partnerky v této etnické skupině. Kalym však není jediný důvod, proč si Pamírci nepřejí sňatkovou alianci s tímto etnikem. Z dalších důvodů lze uvést odlišnou víru, kdy sunnitská religie je pro Pamírce značně odlišná od té ismailitské. Tady je nutné podotknout, že problém nemusí být striktně jen jiná víra, ale také tradice související s odlišnou vírou. Jednou z odlišností je postavení ženy u sunnitů (ve vztahu k muži má žena méně práv, než u ismailitů). Tádžikové žijící mimo GBAO zakazují ženám vycházet z domu odhalené a zakazují jim účastnit se společenského života bez jejich svolení a přítomnosti. Návštěvy často ženu v domě vůbec nespatří, pakliže to muž nepokládá za žádoucí. Podle Salimy jsou tyto tendence nejsilnější v Kuljábu. Ve velkém protikladu je společenský život žen v Pamíru, které se běžně pohybují po městě, aniž by měly zahalenou tvář a běžně se účastní pohoštění návštěv společně s muži, což ve své knize uvádí i L. F. Monogarova (Monogarova 1972: 122) Do určité míry je tak možné u pamírských ismailitů vysvětlit upřednostňování nemuslimských partnerů před muslimy. Ale je podstatné neopomenout další vliv související s občanskou válkou, která proti sobě postavila Pamírce a Tádžiky a páchaná příkoří se nutně musela podepsat na osudech jednotlivců a jejich vzájemném vztahu. Současné vztahy jsou patrné z vyprávění Fachradina[54], kterému v období občanské války odvedli z domu dva bratry a od té doby je neviděl, prý se jich zbavily jen z toho důvodu, že pocházeli z GBAO. Uvádí, že není jediný, kdo má podobnou zkušenost a že by nikdy nepřipustil, aby si jeho dítě vzalo Tádžika

ZÁVĚR – VÝZNAM PŘÍBUZENSTVÍ V SOUČASNÉ DOBĚ

Na základě dat uvedených v předchozím textu lze konstatovat, že základním rysem příbuzenského systému tádžických Pamírců je patrilinearita. Princip patrilinearity ovlivňuje jednotlivá dílčí příbuzenská pravidla (například patrilokální posmaritální rezidenci, avlodovou příslušnost, institucializované genealogické znalosti - viz fenomén *uvf pušt* a preferenční chování pří uzavírání sňatků mezi bratranci a sestřenicemi).

V současné době však již tradiční (ideální) modely příbuzenských systémů plně neplatí. Modernizační procesy pamírské společnosti výrazným způsobem pozměnily významy a podobu pamírských příbuzenských pravidel a principů. Dochází k oslabování významu dříve striktně vyžadovaných pravidel týkající se příbuzenských sňatků, etnické endogamie, tradičních genealogických znalostí a postmaritální rezidence.

Lze tedy konstatovat, že vlivem pracovní migrace, centralizovaného školství, industrializace regionu a dalších modernizačních procesů nepřímo dochází k podstatným sociokulturním změnám pamírské společnosti.

[53] Platba za nevěstu v podobě skotu, beranů, nebo peněz.

[54] [respondent 29]

POUŽITÁ LITERATURA

[1] HORÁK, S. 2005. *Střední Asie mezi Východem a Západem*. Praha: Karolinum.

[2] JUSUFBEKOVA, A. 1989. Nekotorye predsvadebnye obyčai i obrjady šugnancev. In Davydov, A. S. *Etnografija v Tadžikistane*. Dušanbe: Doniš.

[3] KOKAISL, P. a PARGAČ, J. a kol. 2007. *Lidé z hor a pouští: Tádžikistán a Turkmenistán – Střípky kulturních proměn Střední Asie*. Praha: Univerzita Karlova.

[4] KONÁŠOVÁ, Z. 2007. *Transformace sňatkové aliance u Pamírců v Autonomní oblasti Horském Badachšánu*. Pardubice: Univerzita Pardubice. Bakalářská práce – nepublikováno.

[5] MAMADŠERZODŠEJEV, Y Š.; DŽONBOBOJEV, N. D.; JAMINOVA, M. J. 2007 *Pamir: priroda, istorija, kultura*. Biškek: Universitet Centralnoj Azii.

[6] MONOGAROVA, L. F. 1972. *Preobrazovanija v bytu i kulture pripamirskich národnostem*. Moskva.

[7] MURPHY, R. F. 2004. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon.

[8] PARKIN, R. STONE, L. 2004. *Kinship and Family: An Anthropological reader*. Oxford: Blackwell.

[9] RETKA, T. 2006. *Etnické složení a rodová struktura Kyrgyzstánu*. Pardubice: Univerzita Pardubice. Bakalářská práce – nepublikováno.

[10] RETKA, T. 2009. *Etnická identita Pamírců*. Pardubice: Univerzita Pardubice. Diplomová práce – nepublikováno.

[11] TAUER, F. 1984. *Svět islámu - jeho dějiny a kultura*. Praha: Vyšehrad.

Internetové odkazy:

[12] GRIMES, F, Barbara (ed.). Tajikistan. *Ethnologue* [online]. 1996, Thirteen edition. [cit. 2009–06–17]. Dostupný z www.christusrex.org/www3/ethno/Taji.html

[13] OLUFSEN, O. *Through The Unknown Pamir : The Second Danish Pamir Expedition*, 1898–99 [online]. 1969. New York : Greenwood Press, 2001 [cit. 2006–11–20]. Dostupný z WWW: http://www.iras.ucalgary.ca/ volk/sylvia/Pamir1.htm#fifteen.

Tento text je dílčím výstupem specifického výzkumu Katedry antropologických a historických věd FF ZČU v Plzni pro rok 2009

SEZNAM RESPONDENTŮ

1) Muž, přibližně 45 let, Pamírec (Rušánec) – nyní žije v Dušanbe
2) Iftichor, 39 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, prodavač v magazíně v Chorogu
3) Tachyr, muž 46 let, Tádžik – Chodžent, nezaměstnaný
4) Muž, přibližně 50 let, Kyrgyz – Murgabský rajon, pastevec
5) Muž, přibližně 30 let, Kyrgyz – Oš, zaměstnanec kyrgyzské pohraniční stráže v Sary Taši,
6) Mubarakšo, muž přibližně 40 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp - Moskva a Miami, lékař
7) Salima, žena, 36 let, Pamírka (Šugnánka) – Chorog, pomáhá v občerstvení svého muže
8) Kamon, muž, přibližně 40 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, učitel
9) Muž, přibližně 40 let, Pamírec (Šugnánec)– Chorog, zaměstnanec ITREKu
10) Alifbek, muž, 71 let, Pamírec (Šugnánec) – Vankala, ismailitský chalífa, dříve řidič
11) Muž, přibližně 16 let, Tádžik – Pendžikent, student 11 třídy
12) Šadichon, muž, 43 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp
13) Kamon, muž, přibližně 47 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp (horní část), učitel
14) Ichsmad, muž, 35 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp – Dušanbe - prodejce elektrotechniky
15) Muž, přibližně 35 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp - dnes Isfara
16) Šody, muž, 37 let, Pamírec (Šugnánec) – Chorog, majitel občerstvení v Chorogu
17) Mulik, 38 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp
18) Safarmahamed, muž, 28 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, geolog
19) Gajrat, muž 31 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, nyní v Moskvě
20) Džamirzajev, muž, 49 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, poštovní úředník,
21) Bachtovar, muž, 49 let (ročník 1960), Pamírec (Vachánec), učitel
22) Džanšat, muž, 36 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp – dnes Dušanbe
23) Gulja, žena, věk asi 35 let, Pamírka (Šugnánka) – Vrank, pracuje v domácnosti,
24) Gulruchzor, žena, asi 35 let, Pamírka (Šugnánka) – Nišusp, Moskva, zdrav. sestra
25) Kuchbus, muž, věk 33let (ročník 1976), Pamírec (Vachánec) – Jamčůn, Moskva (stavař)
26) Mubašejliv Igbolchán, muž, 81 let (ročník 1928), Pamírec (Vachánec), v důchodu (dříve učitel historie)
27) Nusairi, muž, 38 let, Pamírec (Šugnánec) – Nišusp, student filologie v Chorogu
28) Rustanchan, muž, přibližně 30 let, Pamírec (Vachánec) – Navabád, nezaměstnaný
29) Fachradin, muž, přibližně 35 let, Pamírec (Šugnánec) – Chorog, spolumajitel masokombinátu

PŘÍLOHY

- Příloha č. 1 Lingvistické schéma – vztah tádžičtiny a pamírských jazyků
- Příloha č. 2 Hlavní etnické skupiny Tádžikistánu
- Příloha č. 3 Etno-lingvistická mapa Tádžikistánu

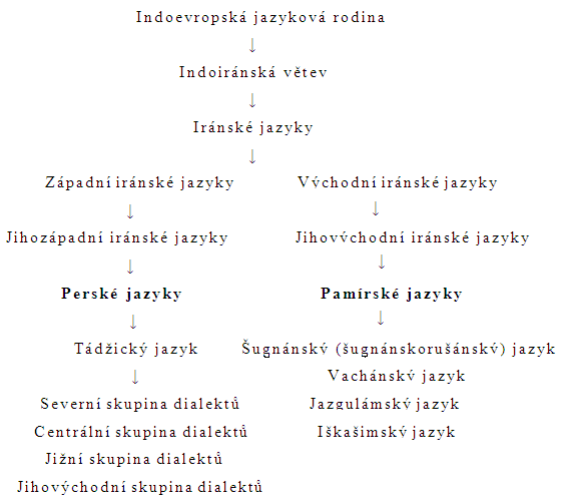

Obr. 3. Lingvistické schéma – vztah tádžičtiny a pamírských jazyků

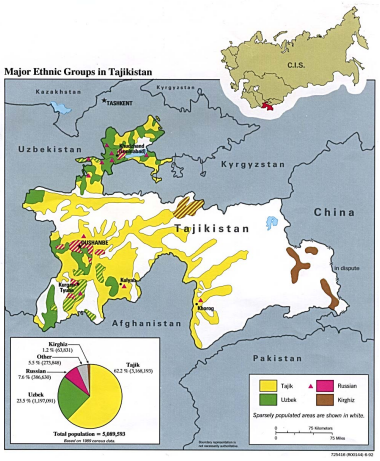

Obr. 4. Hlavní etnické skupiny Tádžikistánu

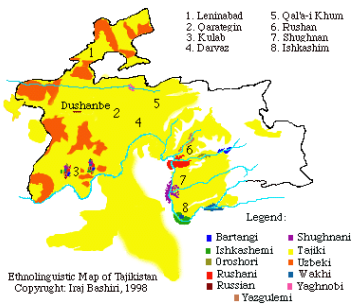

Obr. 5. Etno-lingvistická mapa Tádžikistánu

Problematika vytváření relačních dat: příklad analýzy sociálních sítí bezdomovců

Laco Toušek

Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu, KSA FF ZČU v Plzni, laco.tousek@caat.cz

The Issue of Relation Data Creating: An example of social networks analysis of homeless

***Abstract*—The paper considers problems with data collection methods for social network analysis specifically so called name generators that are widely used in surveys and interviews. The issue is exampled by a research of homeless people in Pilsen, Czech Republic. Beginning with the general discussion of relational data and basic network terms, the article then covers methods of data collection with focus on name generators. A description of non-representative research design on social support networks of homeless people follows. The selected results show that personal networks are small, with high density and rather based on kin or friendship ties. Further, major parts of the ties are outside the homelessness. However, the ecological validity of the results is questioned. On the basis of the triangulation with a data from the qualitative interviews the paper concludes that the personal networks are rather "cognitive networks" than the actual social relations.**

***Key Words*—ocial network analysis, personal networks, name generator, social support, validity, homelessness**

Úvod

ANALÝZA sociálních sítí (*social network analysis*) je interdisciplinární přístup ke studiu sociální struktury, který leží na pomezí mezi metateorií, jež je tvořena souborem analytických konceptů, ukotvených v řadě teoretických směrů, a metodologickým nástrojem vytváření a analýzy dat, stojícím na základech sociometrie, teorie grafů a algebry. Od ostatních přístupů ke zkoumání sociální struktury se liší především v tom, že neklade důraz (primárně) na atribuční data a jejich analýzu, ale na data relační, tj. na vztahy mezi jednotlivými aktéry v rámci podmnožin sociální struktury. Relační data lze tedy považovat za *raison d'être* analýzy sociálních sítí, empirický fundament a aposteriorní bázi, bez níž je koncept sociální sítě pouhou metaforou.

Hlavním cílem této stati je ilustrovat na příkladě analýzy sociálních sítí bezdomovců to, jakým způsobem je tento typ dat vytvářen za využití tzv. „generátoru jmen" a kriticky reflektovat validitu zjištění, kterých bylo v tomto konkrétním případě dosaženo. Dříve než k tomu přistoupím, vymezím některé základní pojmy síťové analýzy, uvedu obecné zdroje relačních dat a v kontextu toho rozvedu podrobněji techniku generátoru jmen. Následně představím design šetření a jeho základní výsledky.

Relační data a metody jejich vytváření

Jak bylo naznačeno výše, spíše než atribuční data, stojí v centru pozornosti síťované analýzy data relační. Atribučními daty se rozumí různé individuální kvality a charakteristiky jedinců či skupin, které coby proměnné kvantifikujeme a analyzujeme prostřednictvím statistických postupů. Za data tohoto typu můžeme označit např. sociodemografické charakteristiky jedinců či jejich postoje a názory. Na druhou stranu relační data mají podobu kontaktů a vztahů mezi sociálními aktéry (Scott 2000:2–3). Obecně jsou v terminologii analýzy sociálních sítí tyto vztahy a kontakty označovány jako vazby (*ties*) či hrany (*edges*) a jednotky analýzy – kterými nemusí být jen sociální aktéři, ale např. i události, firmy, bibliografické citace apod. – jako uzly (*nodes*) nebo též vrcholy (*vertices*).[1] Vazby – na rozdíl od atribučních dat – přitom nejsou individuální kvalitou či „vlastnictvím" jednotlivých činitelů, ale jsou vlastností soustavy činitelů, kteří tvoří *sociální síť*, potažmo *sociální strukturu*. Sociální síť pak můžeme jednoduše definovat jako *konečnou* (ohraničenou) množinu dvou a více aktérů, z nichž každý má minimálně jednu vazbu s kterýmkoli z dalších aktérů (Bruggeman 2008; Scott 2000; Wasserman a Faust 1994) .

Stejně tak jako v případě atribučních dat, jsou i v případě relačních dat rozeznávány různé druhy proměnných z hlediska jejich úrovně měření. Nejjednodušším a nejběžnějším typem dat jsou data binární neorientovaná (*undirected binary*), jež nesou informaci pouze o tom, zda mezi dvěma aktéry existuje vazba, či nikoli. Další kategorií jsou data vážená neorientovaná (*undirected valued*) vypovídající navíc o „síle" vazby, kterou lze vyjádřit např. emociální blízkost aktérů na škále (ordinální složená proměnná) či kterou můžeme kódovat typ sociálního vztahu (nominální složená proměnná). Třetí kategorií jsou data binární orientovaná (*directed binary*), v jejichž případě je sledován směr vazby, tj. jestli vede od aktéra A k aktérovi B a naopak. Jinak řečeno, zda je vazba mezi aktéry reciproční, nebo nikoli. A konečně čtvrtou kategorií jsou data orientovaná vážená (*directed valued*), nesoucí – jak logicky vyplývá z předchozího - informaci jak o směru vazby, tak i o její síle (Scott 2000: 47–49).

Zdroje relačních dat, resp. metody jejich *vyváření*, jsou víceméně analogické těm pro data atribuční, přičemž bývají rozlišovány tyto: dotazníková šetření, interview,

[1] Termíny *hrana* a *vrchol* jsou převzaty z teorie grafů. Někdy se lze též setkat s tím (viz např. (Scott 2000), že uzly jsou jednoduše nazývány jako body (*points*) a vazby jako přímky (*lines*).

diáře, pozorování, archivní a elektronické záznamy, experimenty (viz např. Marsden 2005, 1990; Wasserman a Faust 1994: 45-54). Jednotlivé metody se mezi sebou významně liší časovou a finanční náročností, rozsahem použití a rovněž mírou validity a reliability dat, která poskytují. Kupříkladu archivní záznamy, zejména v elektronické podobě, mohou být relativně rychlým a levným zdrojem vysoce reliabilních dat. Avšak zdrojem, který je pro účely analýzy sociálních sítí dostupný či použitelný zřídka (Marsden 2005: 24–25). Oproti tomu např. metoda kontaktních diářů nebo pozorování je časově náročná,[2] klade vysoké nároky na respondenty a reliabilita dat je zpravidla relativně nízká, ale interní validita vysoká.[3]

Volba metody je dále mimo tyto pragmatické důvody nezbytně určována cílovou populací výzkumu a tím, jaký typ sociální sítě má být analyzován, resp. jak jsou vymezeny její hranice. Je nutné mít na paměti, že předmětem analýzy je vždy jen parciální síť (*partial network*), neboť totální síť (*total network*) je prakticky nekonečná (Barnes 1969, 1954: 56–57). Je jen na rozhodnutí výzkumníka, jak tyto hranice stanoví a jestli je dokáže heuristicky zdůvodnit. Například zúčastněné pozorování lze aplikovat jen na malé sociální skupiny, jejichž interakce se odehrává tváří v tvář. Sociální síť může v tomto případě výzkumník analyticky ohraničit např. prostorově, přičemž se bude zajímat jen o sociální vztahy lidí uvnitř – dejme tomu – konkrétní romské osady a všechny sociální vazby vedoucí mimo toto sídliště bude ignorovat.[4] V takovém případě – bude-li úspěšný – se jedná o analýzu kompletní sítě (*complete/full/whole network*), neboť předmětem zájmu jsou všichni aktéři a jejich vazby v rámci ohraničené parciální sítě (osady). Druhou možnou strategií je, že se bude zajímat pouze o určité sociální aktéry a jejich sociální vazby, tj. o jejich osobní (*personal*), resp. egocentrické sítě (*ego-centered networks*). Stanovení hranice egocentrické sítě je jednoduché, resp. samovolné: patří do ní (zpravidla) jen ti aktéři, kteří mají s egem přímou vazbu (Hanneman a Riddle 2005)[5], neboli tvoří tzv. „*first-order zone*“ (Barnes 1969: 59).[6] Zatímco prostřednictvím pozorování, interview či dotazníkového šetření lze analyzovat kompletní sítě i sítě egocentrické[7], kontaktní deníky lze využit jen k analýze sítí osobních.[8]

Generátor jmen

V první polovině 70. let minulého století sociální antropolog James Clyde Mitchell (1974: 295) prohlásil, že „žádná alternativa vůči sběru dat na základě zúčastněného pozorování nebyla navržena“ a „obecně použití dotazníků ke sběru informací ve vztahu k sociálním sítím [...] se zdá být pouze částečně úspěšné“. Nicméně již koncem 80. let 20. století se zdá být situace opačná a Peter V. Marsden (1990: 440) naopak upozorňuje, že dotazníková šetření jsou „převažující používanou výzkumnou metodou“, přičemž typickým postupem, jakým jsou relační data v rámci dotazníkového šetření (ale i interview) vytvářena, je využití tzv. „generátoru jmen“ (Marsden 2005).

Tato jednoduchá technika, poprvé použita Edwardem Laumannem v 60. letech minulého století (Laumann 1966; dle Marin a Hampton 2007), spočívá v položení otázky či série otázek, jejichž účelem je získat od respondenta seznam aktérů jeho egocentrické sítě a následného zjišťování jejich atributů a vzájemných vazeb skrze otázky navazující (tzv. name interpreters). Generátor jmen lze použít jen v případě analýzy osobní sítě, jejíž hranice jsou na úrovni první vrstvy, neboť jsou získávány relační a atribuční data pouze o těch aktérech, kteří mají přímou vazbu s egem.[9] Navíc se jedná nutně o neúplnou egocentrickou síť neboli její podmnožinu, jelikož implicitním předpokladem generátoru jmen je fakt, že respondent nebude jmenovat všechny aktéry, se kterými má sociální vazby, což není ani z praktického hlediska možné,[10] nýbrž bude jmenovat jen ty osoby, se kterými má vazby pouze určitého typu či obsahu, na něž je generátor zaměřen.

Jak shrnuje Marinová a Hampton (2007: 166), z pohledu typu či obsahu vazeb lze obecně rozlišit čtyři druhy generátorů jmen, resp. přístupy k analýze osobních sítí: (1) rolově-vztahový přístup (*role-relation approach*), (2) interakční přístup (*interaction approach*), (3) afektivní přístup (*affective approach*) a (4) směnný přístup (*exchange approach*). První ze zmiňovaných se zaměřuje na jednotlivé vazby z hlediska rolí, které aktéři zastávají vůči egu. Zpravidla se odlišují role v podobě partnerů, členů rodiny, přátel, známých, sousedů či spolupracovníků a konkrétní otázky použité v rámci generátoru jmen jsou postavené tak, aby respondent postupně jmenoval osoby dle jednotlivých kategorií, se kterými má sociální vazby. Oproti tomu cílem interakčního přístupu je identifikace těch aktérů, se kterými je ego buď v kontaktu během určité doby, anebo se kterými má určitou intenzitu, frekvenci kontaktů. Třetí, afektivní přístup sleduje citovou blízkost ega k aktérům a odhaluje ty, ke kterým pociťuje blízký vztah, bez ohledu na frekvenci kontaktu či jejich roli.

[2] Souhrnný přehled o metodě kontaktních diářů viz Fu (2007). Využití pozorování k vytváření relačních dat v rámci terénního výzkumu viz např. Mitchell (1969: 30–36).

[3] Nicméně jak konstatuje Fu (2007:214) s odkazem na Conartha et al. (1983), reliabilita dat je v případě kontaktních deníků „významně vyšší“ než u dotazníkového šetření.

[4] Přehled strategií určování hranic kompletních sítí viz Laumann, Marsden a Prensky (1989).

[5] Tito aktéři osobní sítě určitého ega se označují termínem *alters*.

[6] Analýzy egocentrických sítí, které by obsahovaly i aktéry vzdálené více než jednu vazbu od ega, jsou ojedinělé (Hanneman and Riddle 2005).

[7] Egocentrické sítě lze pochopitelně získat dekomponováním sítě kompletní. Reversní postup možný není, resp. je možný pouze v případě, kdy jsou k dispozici egocentrické sítě (téměř) všech aktérů určité sociální skupiny, kteří *a posteriori* tvoří síť kompletní. V této souvislosti je třeba upozornit, že postup vytváření relačních dat kompletních sociálních sítí prostřednictvím dotazníků či interview je odlišný než u sítí egocentrických (viz dále).

[8] Analyzovat kompletní sociální síť za využití kontaktních deníků by předpokládalo přesvědčit k jejich vedení (téměř) všechny aktéry této sítě.

[9] Zahrnutí vazeb další vrstvy by logicky předpokládalo aplikovat generátor jmen u všech dalších aktérů první vrstvy.

[10] Nejedná-li se o specifické výzkumy cílené na odhadování velikosti osobních sítí, při kterých se využívají kombinované generátory jmen, tzv. ”network suit” (Killworth et al. 1990).

A konečně poslední směnný přístup odhaluje ty vazby, jejichž smyslem je sociální podpora.

Každý z těchto přístupů se liší z hlediska toho, jak je formulována konkrétní otázka, resp. otázky, které jsou kladeny respondentům, přičemž generátor jmen může být zaměřen pouze na jeden přístup či je může kombinovat. V případě, že je generátor jmen složen pouze z jedné otázky, jedná se o tzv. „jednoduchý generátor jmen“ (*single name generator*). Obsahuje-li více otázek, označuje se jako „vícenásobný generátor jmen“ (*multiple name generator*). Z důvodu, že aplikace generátoru jmen je při sběru dat časové náročná, dávají někteří autoři přednost jednoduchému generátoru, jehož cílem je odhalení jen těch „nejdůležitějších“ vazeb jádra egocentrické sítě. Za tímto účelem bývá někdy i stanoven maximální počet vazeb (aktérů), které respondent může jmenovat (Marsden 2005: 11–12; Marin a Hampton 2007).

Design analýzy sociálních sítí bezdomovců v Plzni

Jak jsem uvedl výše, dílčím cílem mého příspěvku je problematiku vytváření relačních dat ilustrovat na příkladě analýzy sociálních sítí bezdomovců v Plzni. Analýza je dílčím výstupem z šetření realizovaného Centrem aplikované antropologie a terénního výzkumu při Katedře antropologických a historických věd Západočeské univerzity v Plzni v březnu až červnu roku 2009. Hlavním úkolem tohoto šetření bylo v první fázi provést jednorázové sčítání bezdomovců s využitím strukturovaného dotazování prostřednictvím dotazníku za účelem zjištění sociodemografických charakteristik cílové populace.[11] V druhé fázi pak byly provedeny *zaměřované* rozhovory[12], jejichž smyslem bylo rozvinout a interpretovat zjištění z první fáze. Součástí těchto interview byla i aplikace generátoru jmen. Nasazení generátoru jmen až ve druhé fázi šetření bylo zvoleno především z důvodů náročnosti této techniky.

Cílová populace šetření byla rozdělena na dvě, resp. tři kategorie. Do první kategorie byli zahrnuti ti lidé bez domova, kteří jsou tzv. „bez bytu“ a nacházejí se v azylových domech pro muže a ženy. Do druhé kategorie byly zařazeny osoby bez „střechy nad hlavou“, a to buď pobývající v noclehárně pro bezdomovce či přímo „na ulici“.[13] Toto vymezení cílové populace bylo uplatněno v obou fázích šetření s tím, že v druhé fázi bylo provedeno celkem 23 zaměřovaných rozhovorů, z toho osm s respondenty z azylových domů (2 muži, 6 žen) a 15 s respondenty bez střechy nad hlavou (12 mužů, 3 ženy), přičemž 6 z nich momentálně přespávalo v noclehárně a ostatní na ulici. Věk dotazovaných se pohyboval v širokém rozpětí od 19 do 66 let a jejich zastoupení dle pohlaví a kategorie bezdomovství zhruba odpovídalo jejich relativnímu zastoupení v celkové zjištěné populaci.

Interview probíhala na základě předem připravené osnovy, která obsahovala tematické celky zaměřené na bydlení, sociální služby, subsistenci, rodinné a sociální vztahy, zdraví, kriminalitu (kriminalizaci) a viktimizaci. Samotný generátor jmen byl aplikován v předposlední fázi rozhovoru či na jeho úplném konci, v závislosti na průběhu dotazování. Použitý několikanásobný generátor jmen se skládal celkem ze tří otázek založených na směnném přístupu a jejich cílem bylo odhalení těch vazeb respondentů, které poskytují sociální podporu v širokém slova smyslu. Přesné znění a pořadí otázek bylo následující:

1) Mohl/a byste mi jmenovat osoby, na které byste se obrátil/a v případě, že byste potřeboval/a něco půjčit, s něčím pomoct?
2) Mohla/a byste mi jmenovat osoby, se kterými řešíte důležité osobní záležitosti?
3) Mohl/a byste mi jmenovat osoby, se kterými se nejčastěji a rád stýkáte?[14]

Po položení každé otázky byl proveden zápis respondentem jmenovaných osob do připravené tabulky. Následně proběhla interpretace těchto osob, spočívající v kladeních doplňujících otázek (*name interprets*) zaměřených na jejich atributy, kterými bylo pohlaví, věk, typ vztahu/role vůči egu, ekonomický status, status bydlení. A dále otázek odhalujících sociální vazby mezi jedinci (altery).

Celkem takto byla získána data o 19 parciálních egocentrických sítích s tím, že se čtyřmi respondenty se nepodařilo generátor jmen provést. Ze všech rozhovorů byl dále proveden audio záznam a následný přepis, který byl analyzován prostřednictvím softwaru pro kvalitativní analýzu dat NVivo (QSR International 2008). Relační data a atribuční data byla přepsána do matic a analyzována prostřednictvím základních funkcí programu UCINET (Borgatti, Everett, a Freeman 2002) a též programu SPSS (SPSS Inc. 2007).

Na rozdíl od analýzy kompletních sítí nelze u egocentrických sítí zjišťovat řadu vlastností, jako kupříkladu některé formy koheze, centrality či strukturální ekvivalence. Nicméně lze měřit celou řadu dalších hodnot, jako např. délku diametru, počet slabých komponent (*weak components*), míru mezilehlosti (*betweenness*), zprostředkování (*brokerage*) či strukturální díry (*structural holes*) (Hanneman a Riddle 2005; Marsden 2002). V následující části se nicméně zaměřím pouze na uvedení základních zjištění, která jsou pro účely této statě zcela postačující, a kterými jsou běžné míry velkosti, hustoty a složení osobních sítí kategorií vazeb.

Vybrané výsledky

V případě sociálně vyloučených skupin je obecně přijímaným předpokladem, že jejich osobní sítě jsou menšího rozsahu, vyšší hustoty a s převahou silných vazeb především příbuzenského charakteru, které jim poskytují nezbytnou

[11] Celkem bylo zjištěno v Plzni 172 osob odpovídajících zvolené pracovní definici bezdomovství (viz níž) a celkem se 157 se podařilo provést strukturované interview.

[12] Zaměřované rozhovory v pojetí R. K. Mertona (1956).

[13] Vymezení cílové populace, resp. jednotlivých kategorií vychází z Evropské typologie bezdomovství a vyloučení z bydlení - ETHOS (FEANTSA n. d.).

[14] Redukováno a upraveno dle Marinové a Hamptona (2007).

sociální podporu v podmínkách chudoby. Jinými slovy řečeno, jedná se o relativně malé sociální sítě s absencí přemosťujícího sociálního kapitálu (Crow 2004). Bezdomovci jsou označováni za sociálně vyloučenou skupinou *par excellence* nicméně s tím rozdílem, že tyto podpůrné silné vazby jsou u nich narušené, poskytují jen omezené zdroje či absentují zcela, což má za následek jejich extremní sociální vyloučení, potažmo samotné bezdomovství. Jak konstatuje Shlay a Rossi (1992: 140; srv. též Ploeg a Scholte 1997: 50): „Sociální sítě osob bez domova jsou významně menší než sociální sítě chudých lidí s domovem. To znamená, že možnost sociální a ekonomické podpory poskytované přáteli či rodinnými příslušníky neexistuje pro signifikantní část bezdomovců.“

Ego	Kategorie	Gender	Věk	Velikost	Hustota
1	Azyl. dům	Ž	32	7	0,52
2	Azyl. dům	Ž	36	8	0,7
3	Azyl. dům	Ž	61	4	0,33
4	Azyl. dům	Ž	27	9	0,79
5	Azyl. dům	Ž	42	3	1
6	Azyl. dům	M	46	1	N/A
7	Azyl. dům	Ž	63	3	1
8	Ulice	M	53	4	0,17
9	Ulice	M	25	5	0,5
10	Ulice	M	27	8	0,71
11	Ulice	M	66	5	1
12	Ulice	M	43	1	N/A
13	Ulice	M	26	8	0,5
14	Ulice	M	45	3	1
15	Ulice	M	32	3	1
16	Ulice	M	49	4	0,5
17	Ulice	Ž	24	6	0,6
18	Ulice	M	55	0	N/A
19	Ulice	Ž	39	4	0,5

Tabulka I
VELIKOST A HUSTOTA OSOBNÍCH SÍTÍ DLE JEDNOTLIVÝCH PŘÍPADŮ

	Velikost sítí			
	Průměr	Směr. odch.	Min.	Max.
Muži (n=10)	3,7	2,75	0	8
Ženy (n=9)	5,44	2,19	3	9
19–40 let (n=9)	6,44	2,07	3	9
41 a více let (n=10)	2,8	1,62	0	5
Azyl. domy (n=7)	5	3,00	1	9
Ulice (n=12)	4,25	2,42	0	8
Celkem (n=19)	4,59	2,59	0	9

Tabulka II
PRŮMĚRNÁ VELIKOST OSOBNÍCH SÍTÍ DLE POHLAVÍ A KATEGORIÍ BEZDOMOVSTVÍ

V případě sledovaného souboru dosahovala velikost sítí – měřena jako souhrn všech aktérů, se kterými má ego přímou vazbu – v průměru 4,59 stupňů a variovala od 0 do 9. Z prezentovaných dat je patrné, že velikost sítí byla rozdílná dle pohlaví a byla vyšší u žen (5,44 vazeb oproti 3,7 u mužů), s tím, že tento rozdíl byl vyšší u žen z azylových domů (průměr 5,6 vazeb oproti 5 u kategorie ulice). Rozdíl ve velikosti sítí se dále signifikantně projevoval dle věku – respondenti do 40 let jmenovali v průměru o 3,6 vazeb více než ti starší.

Žádná data, na základě kterých by mohla být provedena komparace s „běžnou“ populací České republiky, nejsou k dispozici a nelze tedy konstatovat, jak se sociální sítě sledovaného vzorku bezdomovců liší od většinové populace. Nicméně nabízí se povrchní srovnání se zahraničím. Solarzová a Bogatová (1990) na základě analýzy osobních sítí 125 dospělých bezdomovců za využití několikanásobného generátoru jmen konstatují, že průměrný stupeň u sledovaného vzorku byl 6,0 vazeb (se směrodatnou odchylkou 4,2 a rozsahem 1–24).[15] Walker a kol. (1993: 73) přitom za využití poznatků řady sekundárních studií uvádí, že průměrný Američan má přibližně 20 aktivních vazeb, které jsou mu zdrojem sociální podpory. Lze se domnívat, že obdobný poměr ve velikostí sítí bezdomovců a běžné populace by mohl být i v České republice.

Dalším nejčastěji používaným ukazatelem je hustota sociální sítě, která je vyjádřením její koheze a je měřena jako podíl přítomných vazeb vůči maximálnímu možnému počtu vazeb s tím, že na rozdíl od kompletních sítí, je v případě osobních sítí počítána pouze z vazeb, které jsou mezi altery, tedy vyjma vazeb samotného ega (Scott 2000: 72). Obecně platí, že čím vyšší je hustota sítě, tím spíše v ní převládají silné vazby, je uzavřenější, s menším počtem strukturních děr a zprostředkujících vazeb neboli tzv. „brokerů“ a nižší mezilehlostí ega.[16] Míra hustoty přitom zpravidla od určité hranice klesá s tím, jak se zvyšuje velikost sociální sítě. Jinými slovy, čím více lidí člověk zná, tím se zvyšuje pravděpodobnost, že tito lidé se mezi sebou neznají. V důsledku to mimo jiné znamená, že z hlediska hustoty nelze mezi sebou komparovat různě veliké sítě (Mitchell 1974: 287; Scott 2000: 74).

Analyzované sítě respondentů se vyznačují relativně vysokou hustotou, která dosahuje v průměru 68%.[17] Vyšší míra hustoty byla zaznamenána u respondentů z azylových domů. Tento výsledek je do jisté míry (zdánlivě) paradoxní, neboť tato skupina jmenovala nejméně často vazby příbuzenského charakteru (23% všech vazeb, viz Tabulka 3). Jak bylo přitom naznačeno výše a jak konstatuje Wellman (1979), husté sociální sítě jsou přitom většinou ty, které obsahují vysoký podíl příbuzenských vazeb. Vysvětlením je zde fakt, že osobní sítě žen z azylových domů byly silně místně orientované – často obsahovaly přátelské vazby na osoby, které byly ze stejného pobytového zařízení a dále z 40% na sociální pracovníky.

Jak jsem již zmínil výše, bezdomovci jsou chápani jako sociální skupina, která se vyznačuje omezenými vazbami na rodinu a přátele, resp. omezenými sítěmi

[15] Design citovaného výzkumu se nicméně odlišoval od zde prezentované analýzy. Generátor jmen obsahoval jiné typy otázek a cílovou populací byli pouze lidé bez domova využívající služeb nocleháren.

[16] Není zde dostatečný prostor k vysvětlení jednotlivých konceptů, proto jen odkazuji na původní zdroje: K silným a slabým vazbám viz M. Granovetter (1973); k strukturním dírám a brokerům viz R. S. Burt (2005) a konceptu mezilehlosti L. C. Freeman (1979). V českém jazyce shrnuje koncepty v metaforické rovině (vyjma mezilehlosti). Jan Keller (2009).

[17] Pouze pro ilustraci, Barry Wellman (1979) na základě analýzy osobních sítí 845 obyvatel čtvrti East York v Torontu, jejichž velikost byla omezena na maximálně 6 vazeb (tedy blízko průměru prezentované studie), uvádí průměrnou hustotu 33%.

	Počet vazeb %				
	Muži	Ženy	Azyl. domy	Ulice	Úhrn
Partneři	8,11	12,24	8,57	11,76	10,47
Příbuzní	45,95	30,61	22,86	47,06	37,21
Přátelé	43,24	28,57	28,57	39,22	34,88
Soc. pracovníci	2,7	28,57	50	1,96	17,44
Celkem	100	100	100	100	100

Tabulka III
RELATIVNÍ ČETNOST JEDNOTLIVÝCH KATEGORIÍ VAZEB/ALETRŮ

obecně. V případě sledovaného souboru celkem šest respondentů (32%) na základě použitého generátoru jmen neuvedlo žádnou příbuzenskou vazbu a stejný počet žádnou vazbu přátelskou. K obdobným zjištění dochází Shlay a Rossi (1992: 138) v případě bezdomovců v USA a tvrdí, že celkem 31% bezdomovců nemá žádný kontakt s rodinou a 36% nemá žádné přátele. Obecně přitom příbuzenské vazby v osobních sítích sledovaných jedinců mírně převládají nad přátelskými (37% proti 35%) s tím, že se v tomto ohledu významně odlišuje kategorie osob z azylových domů, v rámci které byli často jmenováni sociální pracovníci (40% všech vazeb této kategorie) jako zdroj sociální podpory. Sociální pracovníky lze chápat jako potencionální brokery – zdroje přemosťujícího kapitálu, což je koneckonců náplní jejich pracovní pozice. Pro úplnost je třeba dodat, že překvapivě polovina informátorů z kategorie ulice uvedla vazbu na partnera/partnerku, resp. manžela/manželku. U respondentů z azylových domů to byli 3 ze 7.

	Počet vazeb %				
	Muži	Ženy	Azyl. domy	Ulice	Úhrnem
N	37	49	35	51	86
S domovem	62,16	60,39	77,14	58,82	66,28
Bez domova	37,84	30,61	22,86	41,18	33,71
Celkem	1000	100	100	100	100

Tabulka IV
RELATIVNÍ ČETNOST ALETRŮ DLE JEJICH STATUSU BYDLENÍ

Z hlediska statusu bydlení převažovali vazby, které vedou vně bezdomovství. Celkem 67% zaznamenaných vazeb směřovalo na altery, kteří nebyli aktéry označeni jako bezdomovci. Nicméně rozdíly jsou patrné dle kategorií bezdomovství. Egocentrické sítě osob bez přístřeší jsou méně (59%) obracené vně bezdomovství, než ty u osob z azylových domů (77%). Opět zde hraje důležitou roli fakt, že v případě této skupiny byly často reportovány vazby na sociální pracovníky. Tedy na osoby, které nejsou bez domova.

KRITICKÁ REFLEXE ZJIŠTĚNÍ

Shrňme si doposud uvedené. Podstatou analýzy sociálních sítí je v prvé řadě analýza dat relačních a nikoli atribučních. Nejrozšířenějším způsobem vytváření těchto dat jsou strukturovaná dotazování založená na technice generátoru jmen. Tato technika spočívá v položení otázky či série otázek, díky nimž je získán seznam osob, se kterými má dotazovaný určité sociální vazby. Na základě aplikace této techniky byla v případě prezentovaného šetření získána a analyzována data o 19 egocentrických sítí osob bez domova, žijících na ulici (bez přístřeší) či v azylových domech (bez bytu). Cílem bylo odhalit vazby, které jsou pro aktéry zdrojem sociální podpory. Bylo zjištěno, že v průměru mají dotazovaní respondenti 4,59 vazeb, jejich sítě jsou relativně husté a více než dvě třetiny z nich má alespoň jednu vazbu na někoho z rodiny. Stejný počet má pak nejméně jednu vazbu přátelskou a skoro polovina vazbu partnerskou. Dále lze konstatovat, že egocentrické sítě sledovaných aktéru jsou spíše obracené vně bezdomovství. Pokud by bylo šetření založeno na reprezentativních datech, což není, mohl by hypotetický závěr analýzy a této statě znít asi následovně: Ačkoli jsou bezdomovci extrémně sociálně vyloučenou skupinou, většina z nich má sociální vazby, byť menšího rozsahu, které jsou pro ně zdrojem sociální podpory a nelze na ně nahlížet jako na osamocené a izolované jedince.

Jsou však uvedená zjištění – alespoň ve vztahu k výběrovému souboru, když ne k cílové populaci – dostatečně validní a reliabilní? Problematice reliability, interní a externí validity měření egocentrických sítí s využitím generátoru jmen se věnuje řada studií (jejich přehled viz např. Kogovsek a Ferligoj 2005) a jsou obecně k této technice spíše kritické. Mým cílem zde není jít v jejich stopách a raději se závěrem tohoto textu dotknu problému tzv. „ekologické validity“. Ekologická validita (zmiňovaná zejména v rámci kognitivní psychologie) na rozdíl od externí či interní validity nevypovídá o platnosti výsledků určitého měření jako takového, ale o tom, zda jsou tyto výsledky platné i vně měření, tj. v reálném životě (Jupp 2006: 238; Puckett a Reese 1993: 25–31). Jinými slovy, zda výsledky odpovídají tomu, jaká je běžná skutečnost.

Jak bylo uvedeno v souvislosti s popisem designu výzkumu, z něhož je zde čerpáno, aplikace generátoru jmen byla provedena v závěru kvalitativního dotazování. Nabízí se tedy možnost, v těch případech, kdy to záznamy z interview umožňují, provést triangulaci dat relačních s daty „měkkými“. Zaměřím se pouze na pár signifikantních příkladů, u kterých je problém ekologické validity relačních dat zjevný.

Zhruba dvě třetiny respondentů uvedli vazbu na někoho z příbuzných a příbuzenské vazby obecně ve výběrovém souboru převažovaly. Např. Petra (32 let, t. č. v azylovém domě) jmenovala při první otázce a na prvním místě vazbu na svoji matku. V rámci interview ale konstatovala, že se s ní již několik let nestýká a že je s ní dlouhodobě v konfliktu:

> *„Maminka, tak ta [...] s tou jsem rozhádaná už strašně dlouho, ta mi řekla, že mi nepomůže [...]. Topím se v tom sama [...]. [Bylo] to kvůli manželovi [...], nikdy ho nepřijala a já jsem byla ta špatná, potom mi začala vyhrožovat, že se postará, abych přišla o děti, tak jsem řekla, že už k ní nikdy nepůjdu.“*

Rovněž Richard (45 let, t. č. na ulici). Jmenoval celkem tři

osoby, jež jsou mu zdrojem sociální podpory, a to bývalou manželku, dceru a matku. Z rozhovoru nicméně vyplynulo, že s žádnou z nich se pravidelně nestýká a na ulici je od té doby (s přestávkou pobytu ve vězení), co se manželkou rozvedl:

> *„To byl nádherný rozchod. Odešel jsem akorát s tím, co jsem měl na sobě. Motorku jsem tam nechal. Auto jsem tam nechal. Všechno jsem tam nechal, u své paní.“*

V obou vybraných případech byly tedy jmenovány vazby, které jsou zpřetrhané v důsledku konfliktu a které jsou kontrastem sociální podpory.

Druhým typem diskrepance je opak předchozí situace, kdy někteří respondenti nejmenovali v rámci generátoru jmen osoby, které jsou na základě toho, co říkali v rozhovorech, evidentně zdrojem sociální podpory. Vzhledem k tomu, že o nich několikrát mluvili během rozhovoru a že se jedná o osoby velmi blízké či osoby, se kterými jsou v pravidelném kontaktu, je málo pravděpodobné, že by na ně jednoduše zapomněli. Např. Žaneta (42 let, t. č. v azylovém domě) jmenovala celkem tři osoby, a to pouze sociální pracovníky. Nejmenovala přitom svého manžela, se kterým sice nežije, ale na kterého se obrací, resp. nedávno obracela o pomoc:

> *„[Ch]odím za manželem žebrat, abych mi něco dal na jídlo i pro malou, ale někdy to nevyjde. Někdy se naschvál se mnou pohádá, aby mi nemusel něco koupit k jídlu, anebo mě radši vzal na pivo…[Ale] když mi manžel koupil nějaké jídlo, to jsem se ho neptala, kolik to stálo. Tak stovka na den. Ještě k tomu cigarety, piva. Kolikrát jsem mu říkala, že jsem hladová, ať mi dá nějaké peníze, že si koupím nějaký kus salámu. Tak jsme šli do restaurace, zaplatil fakticky čtyřikrát tolik…, a když jsem vyšla z restaurace, tak jsem byla znovu hladová.“*

Stejně tak nejmenovala svého současného milence, se kterým od manžela utekla.

Dalším příkladem je Marta (39 let, t. č. na ulici), která uvedla úhrnem tři osoby: babičku, matku a bratra. Se všemi je v občasném kontaktu a dle jejích výpovědí je pravděpodobné, že v případě potřeby by se na ně mohla obrátit. Avšak na druhou stranu neuvedla vazbu na svého současného přítele, se kterým v době rozhovoru žila na ulici. Stejně tak nejmenovala nikoho z „party“, se kterou přespává v jednom opuštěném objektu, a to přesto, že tvoří jednu ekonomickou jednotku, v rámci které je uplatňovaná redistribuce ekonomických statků:

> *„Já jsem se bála […], co budu dělat, když jsem tady takhle skončila, ale […] opravdu jsem tady potakala fakt kamarády, kteří vás nenechají ve štychu. […] Většinou dávají peníze ke mně a já je potom držím a říkám: „tak kluci a teď bude první polévka, až potom si dáte pivo“. Vždycky je jako péruju a kasu mám většinou u sebe já. […] My se vzájemně podporujeme, kdy někdo má peníze, tak je dá i těm ostatním.“*

Obdobně je tomu tak u již zmiňovaného Richard, který jmenoval pouze členy rodiny, ale žádnou vazbu na členy své „party“, se kterými na ulici žije a úzce kooperuje.

Peter V. Marsden (1990: 437) si klade zásadní otázku, zda prostřednictvím relačních dat měříme „skutečně existující sociální vztahy, anebo sociální vztahy, tak jsou vnímané zúčastněnými aktéry, někdy nazývanými jako „kognitivní“ sítě“. Výše uvedené příklady naznačují, že prostřednictvím použitého generátoru jmen byly analyzované sociální sítě, které odpovídají spíše vnímaným sociálním vztahům, než těm, které jsou v běžném životě respondentů reálně přítomné.

Závěr

V tomto textu jsem se zaměřil na problematiku vytváření relačních dat na příkladě analýzy sociálních sítí bezdomovců za využití několikanásobného generátoru jmen. Výsledky analýzy ukázaly, že použití této techniky s ohledem na cílovou skupinu šetření je diskutabilní. Respektive, že analyzované osobní sítě nelze jednoznačně interpretovat jako sítě „reálné“. Nicméně aby toto tvrzení bylo možné jednoznačně přijmout, bylo by třeba provést další měření na rozsáhlejším vzorku cílové populace a zejména testovat podrobně reliabilitu a interní validitu zvoleného generátoru.

Použitá literatura

[1] BARNES, J. A. 1972. ”Social networks.” Pp. 1–29 in *Addison-Wesley Module in Anthropology*. Addison-Wesley Pub. Co.

[2] BARNES, J. A. 1954. ”Class and committees in a Norwegian island parish.” *Human Relations* 7: 39–58.

[3] BARNES, J. A. 1969. ”Networks and Political Process.” Pp. 51–76 in *Social networks in urban situations*, edited by J. C Mitchell.

[4] BOGARTTI, S.P., M.G. EVERETT, a L. C. FrEEMAN. 2002. *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard: Analytic Technologies.

[5] BRUGGERMAN, J. 2008. *Social networks: An introduction*. New York, Routledge.

[6] BURT, R. S. 2005. B*rokerage and closure : an introduction to social capital*. Oxford: Oxford University Press.

[7] CONRATH, D. W, C. A Higgins, a R. J McClean. 1983. ”A comparison of the reliability of questionnaire versus diary data.” *Social Networks* 5: 315–322.

[8] CROW, G. 2004. ”Social networks and social exclusion: An overview of the Debate.” Pp. 7–19 in *Social networks and social exclusion : sociological and policy perspectives*, edited by Ch. Phillipson, G. Allan, a D. H. J. Morgan. Ashgate.

[9] *FEANTSA*. n.d. ”ETHOS - European Typology on Homelessness and Housing Exclusion.” http://www.feantsa.org/code/en/pg.asp?Page=484 (navštíveno 2.12. 2009).

[10] FREMAN, L. C. 1979. ”Centrality in social networks conceptual clarification.” *Social networks* 1: 215–239.

[11] FU, Yang-chih. 2007. ”Contact Diaries: Building Archives of Actual and Comprehensive Personal Networks.” *Field Methods* 19: 194–217.

[12] GRANOVETTER, M. S. 1973. ”The Strength of Weak Ties.” *American Journal of Sociology* 78: 1360.

[13] HANNEMAN, R. A., a M. Riddle. 2005. *Introduction to social network methods*. Riverside: University of California, Riversdie.

[14] JUPP, V. 2006. *The Sage dictionary of social research methods*. Pine Forge Press.

[15] KELLER, J. 2009. *Nejistota a důvěra*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

[16] KILLWORTH, P. D., E. C. Johnsen, H. R. Bernard, G. A. Shelley, and C. McCarty. 1990. "Estimating the size of personal networks." *Social Networks* 12: 289–312.

[17] KOGOVSEK, Tina, a Anuska FERLIGOJ. 2005. "Effects on reliability and validity of egocentered network measurements." *Social Networks* 27: 205–229.

[18] LAUMAN, E. O, P. V MARSDEN, a D. PRENSKY. 1989. "The boundary specification problem in network analysis." *Research methods in social network analysis* 61-87.

[19] MARIN, A., a K. N. HAMPTON. 2007. "Simplifying the Personal Network Name Generator: Alternatives to Traditional Multiple and Single Name Generators." *Field Methods* 19: 163–193.

[20] MARSDEN, P. V. 2005. "Recent developments in network measurement." Pp. 8-30 in *Models and methods in social network analysis*, vol. 8, edited by P. J. Carrington, J Scott, and S Wasserman.

[21] MARSDEN, P. V. 2002. "Egocentric and sociocentric measures of network centrality." *Social Networks* 24: 407–422.

[22] MARSDEN, P. V. 1990. "Network Data and Measurement." *Annual Review of Sociology* 16: 435–463.

[23] MERTON, R. K. 1956. *The focused interview : a manual of problems and procedures*. 2 ed. New York: The Free Press.

[24] MITCHELL, J. C. 1974. "Social Networks." *Annual Reviews in Anthropology* 3: 279–299.

[25] MITCHELL, J. C. 1969. "The Concept and Use of Social Networks." Pp. 1–50 in *Social networks in urban situations*, edited by J. C Mitchell.

[26] PLOEG, J. D., a E. M. Scholte. 1997. *Homeless youth*. SAGE.

[27] PUCKETT, J. M., a H. W. Reese. 1993. *Mechanisms of everyday cognition*. Routledge.

[28] QSR International. 2008. *NVivo qualitative data analysis software*. QSR International Pty Ltd.

[29] RITZER, G. 2007. *Sociological Theory*. 7 ed. Maidenhead: McGraw-Hill Higher Education.

[30] SCOTT, J. P. 2000. *Social Network Analysis: A Handbook*. Second Edition. Sage Publications Ltd.

[31] SCHALY, A. B, a P. H ROSSI. 1992. "Social science research and contemporary studies of homelessness." *Annual Review of Sociology* 18: 129–160.

[32] SOLARZ, A., a G. A BOGAT. 1990. "When social support fails: The homeless." *Journal of Community Psychology* 18: 79–96.

[33] SPSS Inc. 2007. *SPSS 16.0 for Windows*. Chicago: SPSS Inc.

[34] WALKER, M., S. Wasserman, a B. Wellman. 1993. "Statistical Models for Social Support Networks." *Sociological Methods Research* 22: 71–98.

[35] WASSERMAN, S., a K. Faust. 1994. *Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press.

[36] WELLMAN, B. 1979. "The community question: The intimate networks of East Yorkers." *The American Journal of Sociology* 84: 1201–1231.

Transnacionálne sietě a diskruzy v participatívnej ochrane morských korytnačiek na Komorách

Marek Mikuš

Department of Anthropology, London School of Economics and Political Science, m.mikus@lse.ac.uk

Transnational Networks and Dicourses in Participatory Marine Turtle Conservation in the Comoros

***Abstract*—This work examines how participatory conservation projects of the NGO Community Centred Conservation (C–3) in the Comoros draw on global environmental "narratives" and constitute transnational social fields and "actor-networks". In sustainable development and natural resource conservation, "community-based" approaches, requiring participation of people living in and around protected areas and linking conservation objectives with local development needs, now take the centre stage. Policy shifts are critically conceptualised as a procession of narratives – discursive formations which facilitate explaining environmental change, decision-making and the replication of adopted modes of action across space and time. Narratives can only be superseded by similarly parsimonious and convincing "counter-narratives" of which participatory conservation is an example. Implementation of such globalised and globalising policies is showed by an actor-oriented anthropology of development to be a socially constructed and negotiated process rather than straightforward execution of a plan of action with expected outcomes. The paper looks at the interactions between official representations and everyday "strategies" of various participants, including local and expatriate actors. It evades the assumption that mobile conservation and development practitioners and local people and "development agents" inhabit clearly separated institutional and knowledge worlds. Ethnographic interpretation of C–3's activities in Mohéli inspired by the Actor Network Theory has identified some strategies and "translations" between actors involved in these actor-network constructions. While C–3 attempts to control these constructions varying from conflict to co-operation, power relationships in these transnational actor-networks remain fairly open-ended.**

***Key Words*—community Centred Conservation (C–3), actor-networks theory, environmental "narratives", Comoros**

PARTICIPÁCIA ako jeden z popredných konceptov súčasných diskurzov rozvoja i ochrany prírody neprestáva vyvolávať otázky o svojich ideologických východiskách, užitočnosti i možnostiach implementácie. V tejto práci skúmam participatívne projekty na ochranu morských biotopov a živočíchov, ktoré na Komorách realizuje medzinárodná nezisková organizácia (NGO) Community Centred Conservation (C–3).[1] Osobitý dôraz pritom kladiem na analýzu konštrukcie sietí a transnacionálne, resp. globálne aspekty týchto intervencií. Zatiaľ čo analyzované dokumenty C–3 sa týkajú rôznych lokalít a intervencií na súostroví, etnografický materiál som zbieral v lete 2009 v obci Hoani na severozápade najmenšieho ostrova Mohéli, kde sa aktivity prevažne sústredili na monitoring hniezdenia a participatívnu ochranu morských korytnačiek druhu kareta obrovská (*Chelonia mydas*). Pláže Mohéli patria medzi najvýznamnejšie lokality pre hniezdenie tohto druhu na svete, ale korytnačky sú na nich ohrozené protizákonným lovom a plienením hniezd.

V článku najprv diskutujem globálne ideologické a inštitucionálne rámce, ktoré skúmané aktivity podmieňujú. Dotýkam sa čoraz vplyvnejšej politickej sféry „svetovej environmentálnej správy" rovnako ako environmentálnych „naratívov" vrátane naratívu komunitnej či participatívnej ochrany prírody, ktorý je súčasťou širšej neoliberálnej governmentality. Charakterizujem tiež faktory, ktoré umožňujú silný vplyv týchto inštitucionálnych sietí a diskurzov na postkoloniálny komorský štát. Následne predstavujem výsledky diskurzívnej analýzy dokumentov, ktoré konštrujú Komory ako „ochranársku translokalitu", a zmieňujem niektoré predošlé intervencie vychádzajúce z týchto interpretácií, najmä založenie Morského parku Mohéli (MPM). V ďalšej sekcii sa venujem teoretickému aparátu práce, ktorý kombinuje na prax a aktéra orientovanú antropológiu rozvoja s teóriou aktérov–sietí (*Actor-Network Theory*, ANT). Nasleduje empirická sekcia, v ktorej analyzujem procesy konštrukcie aktérov-sietí iniciované C–3 a zapájajúce miestnych partnerov, najmä dedinské environmentálne spolky *ulanga* (komor. „príroda"). V Hoani bol takýmto partnerom spolok Hoani Uni pour la Protection de l'Environnement (HUPPE). Títo aktéri-siete predstavujú transnacionálnu sociálnu konfiguráciu rôznych miestnych a mobilných aktérov (vrátane špecifickej skupiny dobrovožných stážistov), ktorej aktivity sú v značnej miere podmienené svetovou environmentálnou správou a globálnymi naratívmi. Vzťahy jednotlivých aktérov sú síce poznačené nerovnosťami, ale konečný výsledok „prekladov" medzi rôznymi záujmami a cieľmi je pomerne otvorený, pretože aj menej privilegovaní aktéri môžu strategickým konaním obrátiť projekty vo svoj prospech.

[1] C–3 je registrovaný ako nezisková organizácia v Anglicku a Walese. Jeho zakladatelia (momentálne žijúci a riadiaci organizáciu z Maurícia) pochádzajú z Veľkej Británie a zamestnanci predovšetkým zo západných anglofónnych krajín a „cieľových krajín". Cieľovými krajinami sú okrem Komor Maurícius, Palau a Madagaskar. Pozri www.c–3.org.uk.

GLOBÁLNY NARATÍV PARTICIPATÍVNEJ OCHRANY: MOCENSKÝ A IDEOLOGICKÝ KONTEXT

Skúmané siete vznikajú a fungujú v kontexte, ktorý ovplyvňujú globálne environmentálne „naratívy“ a prestupujú transnacionálni ochranárski aktéri - hlavní producenti a zástancovia týchto naratívov. Pre pochopenie významov, praktík a mocenských vzťahov v skúmaných projektoch treba konceptualizovať tieto diskurzívne a inštitucionálne rámce.

V teórii ochranárskej politiky je zjavný odklon od „*fortress conservation*“, ktorá ospravedlňovala často neprimerane tvrdé opatrenia vnútornou hodnotou prírody, smerom k dnešnej palete viac participatívnych a rozvojových prístupov komunitne orientovanej ochrany a správy prírodných zdrojov (*community-based conservation and natural resource management*, CBRNM), ktorá sa koncom 90. rokov stala takmer dogmou. Takéto zmeny môžeme kritický poňať ako sled „naratívov“ - diskurzívnych formácií, ktoré formujú environmentálnu teóriu a prax (Roe 1991, 1995). Pre tvorcov politík sú zdrojom jednoduchých a optimistických domnienok umožňujúcich vyhnúť sa neistote, ktorej čelia (Adams a Hulme 2001:8). Naratívy užahčujú rozhodovanie o vhodných modeloch konania a ich prenášanie do množstva rozmanitých časových a priestorových kontextov. Postupne tuhnú do formy „environmentálnych ortodoxií“ – inštitucionalizovaných vysvetlení environmentálnych zmien, ktoré pretrvajú aj napriek protidôkazom (Leach a Mearns 1996; Forsyth 2003). Naratívy ako „deforestácia“ a „prežudnenie“ môžu byť nahradené len podobne strohými a presvedčivými „proti-naratívmi}, ktoré rozprávajú „lepší príbeh“ (Roe 1991: 290). „Participatívnu ochranu“ môžeme vnímať ako proti-naratív, ktorého dvomi hlavnými zložkami sú 1. imperatív participácie žudí žijúcich v chránených oblastiach a v ich okolí na správe daných zdrojov a 2. prepojenie ochranárskych ciežov a miestnych rozvojových potrieb (Adams a Hulme 2001: 13; Fischer et al. 2008).

Naratívy sú prijímané, presadzované a odmietané v čoraz významnejšom politickom poli *svetovej environmentálnej správy*, ktorú utvárajú skôr globálne ako štátne režimy, dohody a inštitúcie pre riešenie environmentálnych záležitostí (Duffy 2002). Obeh a využívanie týchto diskurzov podmieňujú vzťahy medzi vládami, environmentálnym hnutím a vybranými vežkými donormi ako Svetovou bankou a Rozvojovým programom OSN (UNDP). Vežké celosvetové organizácie vďaka svojej kžúčovej role v globálnej environmentálnej politike vyvolávajú zmeny ochranárskych naratívov najčastejšie (pozri historickú schému in Roe 2008). Táto moc je založená na ich politickom a ekonomickom kapitáli spolu so schopnosťou „sprostredkúvať poznanie“ – získavať a interpretovať čo najaktuálnejšie a najpresnejšie vedecké poznanie – na ktorú si robia nárok (Duffy 2002).

„Environmentálnym hnutím“ označujem tematickú sieť rôznych druhov zoskupení „občianskej spoločnosti“ (Lipschutz a Mayer 1996), v ktorej sa nikdy nekončiaci *networking* – tvorenie globálno-lokálnych a lokálno-lokálnych väzieb, zdiežanie informácií a skúseností - stáva ciežom sám o sebe (Riles 2001). Toto hnutie predstavuje jeden z transnacionálnych priestorov politickej angažovanosti (Vertovec 1999:453-4). Nie je pritom monolitické; napríklad väčšie medzinárodné NGOs (INGOs) ako World Conservation Union (IUCN) sú jedným z dôležitých zdrojov financií pre menšie NGOs a v politickej ekonómii hnutia sa teda ich štrukturálne postavenie podobá postaveniu medzinárodnych finančných inštitúcií (IFIs) s environmentálnymi programami. Naviac INGOs príliš nekritizujú politiky IFIs, ale skôr s nimi „v rozvojovom svete nadviazali vežmi blízky vzťah a často spolupracovali na dosiahnutí spoločných (často neoliberálnych) ciežov - ekonomickej liberalizácie a environmentálnej ochrany“ (Duffy 2006: 733). Tieto mocenské asymetrie vytvárajú paradox, kedy menšie NGOs dosahujú legitimitu vo vzťahu ku komunitám i donorom implementovaním malých lokálnych projektov, ale v skutočnosti sa musia zodpovedať skôr donorom ako miestnym členom a beneficientom (Fisher 1997: 453–4). C–3 je príkladom malej, ale transnacionálnej NGO, z vežkej časti finančne závislej od vežkých INGOs a IFIs.

Sledované procesy v ochrane prírody odrážajú širšiu *neoliberálnu governmentalitu*, ktorá z historických a politicko-ekonomických príčin dosiahla po „dlhovej kríze“ začiatku 80. rokov v rozvojovom svete hegemóniu (Arrighi 2002; Shadlen 2006). Governmentalita je vežmi zložitý a abstraktný koncept; pre náš účel ju definujeme ako komplex inštitúcií, vedenia a stratégií, ktoré v moderných západných spoločnostiach vykonávajú správu a moc nad populáciou ako svojim hlavným objektom (Foucault 2000). Už Foucault zahrnul medzi predmety tohto „umenia vlády“ vzťahy medzi žuďmi a prírodnými zdrojmi a práce o „zelenej governmentalite“ tvoria dôležitú líniu bádania (Watts 2003).

Táto konkrétna forma governmentality v postkoloniálnych krajinách vychádza z ideológie neoliberalizmu, ktorá „zmnožuje miesta regulácie a dominácie vytváraním autonómnych entít vlády, ktoré nie sú súčasťou formálneho štátneho aparátu a riadia sa logikou podnikania“ (Gupta a Sharma 2006: 277). Hranice a rozdiely medzi štátom a NGOs sa rozostrujú a stávajú menej jednoznačné, než implikuje označenie „nevládny“ a mainstreamové normatívne poňatia „občianskej spoločnosti“. Moc sa prejavuje predovšetkým seba-vládou, kedy sú jedinci (a v našom prípade „komunity“) vedení k rozpoznaniu a naplňovaniu svojej „slobody“ a zodpovednosti za správu vlastných záležitostí bez intervencie štátu. Neoliberalizmus sa snaží o vytvorenie sociálnej reality, ktorej existenciu predpokladá - reality naturalizovaných jedincov a „komunít“ s „prirodzeným“ záujmom a schopnosťami vykonávať seba-vládu (Lemke 2001). História „participácie“ v úzko spriaznenom poli rozvoja ukazuje, že príliš optimistické predstavy o jej politických východiskách nie sú namieste. Od 80. rokov sa participácia v tvrdých podmienkach neoliberálnych reforiem a okliešťovaného štátu často prejavovala nútením „komunít“, aby zdiežali náklady či samy zabezpečovali služby, ktoré potrebovali. I dnes zostáva

poplatná agende „dobrej verejnej správy} (*good governance*), ktorá sa podža trhovej logiky snaží „stimulovať“ a spraviť viac „zodpovednými“ poskytovatežov verejných služieb, ale súčasne zakrýva mnohé ohniská konfliktu i rozpory medzi deklarovanými ciežmi a skutočnými výsledkami (Cornwall a Brock 2005; Mkandawire 2005).

Súvisiacim aspektom neoliberálnej governmentality, najmä v postkoloniálnych štátoch, je postupné preberanie úloh a zodpovednosti národných štátov zložitými transnacionálnymi sieťami donorov, NGOs, vlád, korporácií atď. Aj v ochrane prírody sa tak suverenita mení na niečo ani výhradne národné, ani úplne globálne (Duffy 2006). V subsaharskej Afrike sa naratív komunitnej ochrany rozšíril výnimočne rýchlo a zakorenil sa tu silnejšie než v iných regiónoch. Umožnili to hlavne vysoký stupeň závislosti na rozvojovej pomoci, vplyv multilaterálnych a bilaterálnych agentúr na domácu politiku a slabosť štátov a miestnej byrokracie a výskumu (Adams a Hulme 2001: 18–19). Tieto nepriaznivé faktory sa v mnohých prípadoch v priebehu 80. a 90. rokov prehlbovali vďaka neoliberálnym „politikám štrukturálneho prispôsobenia“ medzinárodných finančných inštitúcií, ktoré boli extrémne zadĺžené rozvojové krajiny (opäť najmä africké) nútené implementovať.

Tieto charakteristiky nachádzame i vo vzťahu medzi vládou Komor a IFIs a INGOs. Ekonomika krajiny takmer úplne závisí od zahraničnej pomoci, remitencií, ciel, subsistenčného a exportne orientovaného požnohospodárstva a exploatácie prírodnych zdrojov (*World Facts*... nedat.). Rozvojová stagnácia však okrem ekonomických faktorov súvisí aj s charakteristikami politického procesu na Komorách. Od vyhlásenia nezávislosti (1975) zažila krajina viac než dvadsať úspešných a neúspešných pokusov o štátny prevrat (*Encyclopedia*... nedat.) a vážnou politickou krízou prešla i nedávno. Po krátkej minivojne začiatkom roku 2008 vojaci Africkej únie a komorskej vlády obsadili ostrov Anjouan ovládaný secesionistickými rebelmi (*Comoros*... 2008). Predchádzali tomu vyhlásenia nezávislosti a hlasy volajúce po francúzskej rekolonizácii Anjouanu a Mohéli v roku 1997, ktoré si vyžiadali zmenu ústavy smerom k vožnejšiemu štátnemu zväzu a autonómii všetkých troch ostrovov (*Encyclopedia*... nedat.).

Walker (2007) tvrdí, že komorský štát je virtuálny či „imaginárny“; ak definujeme „skutočný“ štát ako funkčný, nič také tu nenájdeme. Dôvodom, prečo krajina s takým vysokým stupňom kultúrnej homogenity nedokázala vybudovať národ a funkčný štát, je podža neho fakt, že sociokultúrna, jazyková a náboženská jednota sa vníma ako dostačná, a preto neprebieha explicitná konštrukcia politickej jednoty (čiže národa). Rozdiely medzi ostrovmi sú často zveličované a podobnosti prehliadané kvôli strachu z marginalizácie zo strany politicky najmocnejšieho Grand Comore a niektoré prvky, napr. príslušnosť k tej istej škole sunitského islamu, sú používané na konštrukciu kozmopolitných miesto národných identít. Vplyv formálneho štátu na politický proces obmedzuje patrimoniálna a kultúrne konzervatívna politika v podstate všetkých suverénnych vlád okrem progresívneho, ale násilného „revolučného režimu“ Aliho Soiliho (1975–1978), ktorá prenáša zodpovednosť za miestnu samosprávu na zvykové autority. Avšak v nadväznosti na svoju predošlu prácu (Walker 2005) o procese „mimézy“ v (re)konštrukciách identity na Komorách Walker tvrdí, že ideál štátu, ktorý sa postará o svojich občanov, sa naďalej evokuje. „[P]retože je exotický, patrí k tomu ideálnemu, nedosiahnutežnému *other*, ktoré je zrkadlom komorského *self*, je ideálom, na ktorý sa ašpiruje, ale ktorý sa dá dosiahnuť len mimetickou transformáciou *self*“ (Walker 2007: 599) - a táto transformácia má za dôsledok imaginárnosť štátu.

Jadro týchto tvrdení je vzhžadom na mnohé nedávne symptómy nefunkčnosti štátu ťažké odmietnuť. Napríklad väčšina štátnych zamestnancov v júli 2009 nedostala už deväť či viac mesiacov platy; počas niekožkých mesiacov v roku 2008 bol Grande Comore skoro úplne bez elektriny, pretože štátna energetická spoločnosť nepredĺžila zmluvu o dovoze fosílnych palív, od ktorého závisí výroba elektriny; a v Hoani žudia museli platiť za vybudovanie elektrického vedenia vo svojej dedine. Všadeprítomná korupcia a nepotizmus, ktorú Komorčania odsudzujú a zároveň považujú za prirodzenú a pochopitežnú - „politika brucha“ trápiaca väčšinu afrických postkoloniálnych štátov (Bayart 1993) - je vážnou prekážkou pozitívnych účinkov dosiahnutej demokratizácie (Saïd 1997). Mieru, v akej štát pripomína simulakrum, vystihla plagátová kampaň súčasného prezidenta štátneho zväzu Ahmeda A. M. Sambiho vyfotografovaná vo Fomboni, spustnutom hlavnom meste najmenej rozvinutého Mohéli, ktorá takmer surealisticky deklarovala, že „Rozvoj nie je sen“ (pozri obr. 1.)

Obr. 1. prezident A. M. Sambi – „Rozvoj nie je sen“

KOMORY AKO OCHRANÁRSKA TRANSLOKALITA

Vyššie komentované naratívy a štruktúry správy podmieňujú súčasné politiky na Komorách, ktoré sa snažia spojiť ochranu biodiverzity s udržatežným rozvojom. V tejto časti ukazujem, ako sa Komory stávajú „translokalitou“, prezentovanou svetovej ochranárskej verejnosti so selektívnym dôrazom na isté často generické rysy. Translokality chápem ako miesta, ktorých plurálne a viacúrovňovo determinované fenomenológie a materiality sú výsledkami stretávania a interakcií miestnych vzťahov a významov

s transnacionálnymi sieťami a tokmi žudí, kapitálu, informácií a objektov (cf. Appadurai 1995). V nasledujúcej sekcii sa sústredím najmä na konštrukciu reprezentácií Komor cez prizmu globálnych environmenálnych naratívov.

Relevantné dokumenty o krajine zdôrazňujú, že jej „bohatstvo [biodiverzity] stojí v príkrom kontraste s chudobou jej obyvatežov“ (GEF/UNDP nedat.: 1). Cenné biotopy a druhy boli zahrnuté medzi „*biodiversity hotspots*“ (Myers et al. 2000), čo je metafora vyjadrujúca naliehavosť ochrany. Stručne povedané, biodiverzita sa považuje za ohrozenú rýchlym populačným rastom (Population Division 2007) kombinovaným s hlavnými spôsobmi využívania zdrojov (Ahamada 2005), a následná environmentálna degradácia sa zase vníma ako ohrozenie budúceho hospodárskeho rozvoja.[2] Viac než 70mangrovy na stavby domov a žudí, koraly na stavby, ryby ako základnú potraviny a rastliny ako liečivá“ (Payet et al. 2004: 38). Tento naratív prezentuje environmentálnu krízu ako dôsledok „tradičných“ subsistenčných praktík ako *slash–and–burn* a pobrežný rybolov, ktoré sa neprispôsobili demografickému tlaku a stali sa tak „neudržatežné“ (Union of the Comoros 2002: 8). Sú považované za príčiny straty biodiverzity, „rýchlej deforestácie“ a „drancovania pobrežia“, najmä rýb, koralov a piesku (Union of the Comoros 2005: 51). Takéto „maltuziánske pohžady na vzťah medzi populáciou a životným prostredím“ (Fairhead a Leach 2005: 287) sa rozhodne neobmedzujú na Komory

Najmä od 90. rokov viedli tieto názory k prijatiu rôznych regulačných rámcov a implementácii množstva ochranárskych projektov vládou a INGOs (pozri prehžad in Project GloBAL nedat.). Mnoho týchto aktivít je koncipovaných participatívnym spôsobom (UNEP 2005: 59–60). Jednou z najväčších iniciatív bol spoločný projekt vlády a IUCN Project Biodiversity (1998–2003), počas ktorého vznikol MPM ako prvá chránená oblasť na ostrovoch. Projekt sa pokúsil zohžadniť hlasy subsistenčných rybárov a farmárov z parkom zasiahnutých dedín: MPM riadi výbor zložený zo zástupcov dedinských spolkov, vlády, cestovného ruchu a polície (Granek a Brown 2005). Slabosť štátu hraničiacu s jeho absenciou – jeden z dôvodov úspechu CBNRM naratívu na Komorách – pritom ochranárska literatúra rámuje ako danosť a to ovplyvňuje vnímanie alternatív. Diskurzívna analýza[3] naznačila, že za priaznivejších podmienok by boli želatežné iné riešenia – spoločné riadenie sa ukazuje byť pragmatickou stratégiou skôr než idealistickou vožbou (ibid.).

Záber analýzy v tejto a podobnej literatúre uprednostňuje zúžené a depolitizované poňatie sociálnych, ekonomických, kultúrnych a politických kontextov, v ktorých sa odohrávajú skúmané praktiky a environmentálne zmeny. Sociálne príčiny sú z vežkej časti redukované na populačný rast, prezentovaný ako prirodzený a za daných podmienok takmer nevyhnutný proces, a na drancovanie prírodných zdrojov spôsobené chudobou, značne úzko konceptualizovanou ako následok faktorov typu nízka vzdelanostná úroveň a nerozvinutosť ekonomiky. Vlastnosti politického procesu sú chápané ako nemenné danosti mimo domény ochranárstva. Z toho vyplýva, že sú navrhované ”technické” riešenia týchto problémov - napr. zlepšenie verejných služieb ako vzdelávanie, infraštruktúra a zdravotná starostlivosť s ciežom priniesť demografický prechod a ekonomickú diverzifikáciu (UNEP 2005: 67) – ignorujúc nepríjemné otázky o schopnosti či dokonca záujme štátu zavádzať takéto opatrenia a o spravodlivosti a praktickosti očakávaní, že „komunity“ prevezmú jeho povinnosti, ak schopný či zainteresovaný nie je. Tieto diskurzy o Komorách môžu byť teda konformné s implicitným neoliberálnym prenášaním zodpovednosti (namiesto redistribúcie zdrojov), ktoré často figuruje v naratíve participatívneho rozvoja. Toto tvrdenie rozvíjam nižšie v analýze, ako toto rámovanie ovplyvňuje konštrukciu „realistických“ ochranárskych partnerstiev.

Publikácie C–3 rámujú pytliactvo a drancovanie morských zdrojov tak, že sa dá zastaviť identifikáciou a prechodom k alternatívnym živobytiam spojeným s úspechom ochrany; tento proces ale zatiaž neprebehol. Zdôrazňovaný býva najmä ekoturizmus, ale v rokoch 2000–2005 navštívilo Mohéli v priemere len 390 turistov za rok (C–3 Comores 2008: 21), čo je tak málo, že by to nemohlo nahradiť kžúčový subsistenčný význam rybolovu ani po významnom náraste v budúcnosti. Otázkou je tiež, ako by sa zabezpečilo organizáciou zmieňované, ale neupresnené „rovné“ a „spravodlivé“ rozdelenie príjmov, keďže počet dedinčanov, ktorí môžu zmysluplne ekonomicky participovať na ekoturizme, je obmedzený; naviac sa nedá predpokladať, že práve rybári sa stanú majitežmi či zamestnancami v cestovnom ruchu. „Nerovné“ rozdelenie je analyzované len na úrovni dedín (C–3 Comores 2007: 18–9), zanedbávajúc zložitú otázku distribúcie v rámci „komunít“.

S týmto súvisí úzky a predpojatý charakter analýz sociálnych nerovností v riadení a profitovaní z ochrany. Len minimálna pozornosť sa venuje vplyvu historicky a politicky zakorenených nerovností vo vlastníctve pôdy na požnohospodárstvo a následné environmentálne tlaky. Významnejšiu reformu agrárneho sektoru formovaného francúzskou koloniálnou politikou znemožnila slabosť štátu a „[h]oci sa spory o držbu pôdy stali od vyhlásenia nezávislosti častejšími a naliehavejšími, vláda to vnímala najmä ako demografický problém, ktorý treba riešiť obmedzením rastu obyvatežstva a zvýšením produktivity požnohospodárstva“ (Bruce 1998: 159). Nerovnosti sú najvypuklejšie na najhustejšie osídlenom ostrove Anjouan, kde asi dvadsať rodín vlastní 40% ornej pôdy (ibid.: 157).

Vážnosť týchto problémov indikujú spory o držbu pôdy a stromov vyvolané nedávnymi migračnými tokmi squatterov z Grande Comore a Anjouanu na najredšie osídlený Mohéli. Saïd a Sibeletová (2004) ukázali, ako autochtónni obyvatelia dediny Bandarsalam využili dis-

[2]Prírodné zdroje sa totiž ukazujú ako jeden z mála ekonomicky cenných statkov krajiny. Rozvoj (či skôr jeho prísžub) preto prichádza vo vežkej miere v podobe ochrany a ekoturizmu a tento trend je výnimočne zjavný na Mohéli.

[3]Keďže v tomto článku nie je priestor na prezentovanie metodológie a podrobných výsledkov tejto analýzy, konštatujem len, že som vychádzal najmä z Apthorpovho a Gasperovho (1996) poňatia analýzy „rámov“ (*frames*) a argumentácie v rozvojových diskurzoch.

kurz „deforestácie“ (údajne páchanej anjouanskými prisťahovalcami) v požiadavkach na *ulanga* a vládu ostrova, aby vykázali migrantov z ich lesníckej zóny, na ktoré *ulanga* reagoval kladne. Zdá sa, že sa utvára situačné spojenectvo medzi ochranárskymi NGOs a autochtónnymi ostrovanmi s ciežom zastaviť „deforestáciu“, hoci ich motívy a chápanie tohto fenoménu sa líšia. Nižšie ukazujem, že environmentálne rámované spory o zdroje v kontexte chudoby a nerovnosťou vyvolanej migrácie medzi ostrovmi sa zvádzajú aj o morské zdroje.

STRATÉGIE A SIETE: AKTÉRSKY ORIENTOVANÁ ANTROPOLÓGIA ROZVOJA

Vznik a vyjednávanie významov a ciežov rozvoja tu študujem v *praxi* a z *aktérsky orientovanej* perspektívy a k intervenciám pristupujem ako k „sociálne konštruovaným a vyjednávaným procesom, nie jednoduchému uskutočneniu plánu s očakávanými výsledkami“ (Long a Long 1992: 35 in Mosse a Lewis 2006: 10). Skúmam, ako oficiálne *reprezentácie* Komor rámované rozoberanými naratívmi interagujú s vedením a každodennými *stratégiami* rôznych aktérov, najmä ochranárov a miestnych obyvatežov. Za dôležité považujem vyhnúť sa „rozškatužkovaniu“ expertov a miestnych žudí do jasne oddelených inštitucionálnych domén a „svetov vedenia“ (Rossi 2006). Domnievam sa, že tento cież a takisto na prax orientovanú analýzu participatívnych projektov je možné dosiahnuť pomocou teórie aktérov-sietí (ANT) a jej kžúčových konceptov „prekladu“ a „aktéra–siete“, ktoré nás vedú k skúmaniu, „ako sa vždy nepredvídatežné rozvojové projekty stávajú skutočnými vďaka úsiliu generovať a prekladať medzi záujmami a vytvárať kontext začleňovaním podporovatežov a udržiavaním interpretácií“ (Mosse a Lewis 2006: 13). Výsledok prekladov medzi rôznymi, často protikladnými ciežmi je konceptualizovaný ako *aktér–siet'* – pomíjavá entita, ktorá je sieťou a súčasne (pre niektoré účely) aktérom a ktorá spája žudských a nežudských „aktantov“. V antropológii rozvoja preto treba venovať osobitú pozornosť *„agentom rozvoja“* (napr. miestnym environmentálnym spolkom, individuálnym participantom) a ich zásadnej role pri prekladaní medzi rôznymi vedeniami a záujmami a teda udržiavaní celého rozvojového aktéra–siete (Olivier de Sardan 2005: 169–72).

Inšpirujúci prístup vychádzajúci z ANT, ktorý Callon (1986) nazval „sociológiou prekladu“, je nanajvýš vhodný pre analýzu nášho problému, v neposlednom rade preto, že bol formulovaný v rámci podobného výskumu. Callon sledoval vývoj sociálnych vzťahov okolo problému nadmerného lovu hrebenatiek v istom normandskom zálive (paralela s drancovaním morských zdrojov na Komorách je zjavná). Na začiatku bolo k dispozícii minimum informácií o reprodukcii hrebenatiek a preto ani neexistovali priame vzťahy medzi ich larvami a rybármi. Tieto postupne vznikli vďaka aktivitám troch morských biológov, ktorí sa rozhodli prebádať možnosti kontroly reprodukcie a teda i populácie hrebenatiek. V priebehu desiatich rokov sa ustanovilo „vedecké poznanie“ a sformovali sa sociálne skupiny rybárov z daného zálivu a odborníkov skúmajúcich domestifikáciu hrebenatiek. Callon sleduje simultánnu produkciu poznania a konštrukciu siete vzťahov medzi prírodnými a sociálnymi entitami v procese prekladu, „počas ktorého sú vyjednávané a ohraničené identity aktérov, možnosť ich interakcie a manévrovací priestor“ (ibid.: 203). Identifikuje štyri fázy prekladu, ktorých popis čiastočne abstrahujem z pôvodného kontextu s ciežom užahčiť ich využitie pre tento výskum:

1) problematizácia: je fáza, v ktorej sa vedci snažili „stať nenahraditežnými“: nielenže formulovali otázky o reprodukcii hrebenatiek, na ktoré potom hžadali odpovede, ale tiež „určili súbor aktérov a definovali ich identity tak, že samých seba konštituovali ako povinný bod priechodu v sieti“ (ibid.: 204). Tento proces má dva aspekty:

> a) definícia „povinného bodu priechodu“ (*obligatory passage point*, OPP): výskumníci argumentovali, že spolupracovať na navrhovanom výskumnom programe je v záujme všetkých aktérov
>
> b) vzájomné definície aktérov (a sebadefinícia vedcov): bol popísaný systém spojenectiev či „asociácií“ medzi aktérmi. Problematizácia sa tu „dotýka prvkov (...) ktoré sú súčasťami sociálneho i prírodného sveta“ (ibid.: 205);

2) zainteresovanie (interessement): je fáza, kedy sa vedci usilovali „zafixovať spojencov na mieste“ a potvrdiť (aspoň čiastočne) platnosť problematizácie a ňou implikovaných spojenectiev. Toto bolo potrebné, keďže entity vymedzené problematizáciou môžu akceptovať svoju integráciu do navrhnutého plánu, ale môžu ju aj odmietnuť odlišným definovaním svojich identít, záujmov a ciežov. Zainteresovanie teda pozostáva z pokusov vnútiť a ustáliť identity iných aktérov. Z perspektívy výskumníkov „byť medzi“ (*inter-esse*) znamená byť vložený do stredu: „Zaujať iných aktérov znamená skonštruovať nástroje, ktoré môžu byť umiestnené medzi nich a ďalšie entity, ktorých zámerom je definovať ich identity odlišne“ (ibid.: 208);

3) nábor (enrolment): je venovaný vymedzovaniu a koordinácii rolí. Dokonca ani presvedčivé argumenty problematizácie a účinné zariadenia zainteresovania nezaručujú skutočné spojenectvá – teda nábor. Otázky musia byť prevedené do sledu konštatovaní a je potrebné vyvinúť nástroje na vymedzovanie a prisudzovanie súboru vzájomne prepojených rolí aktérom, ktorí ich prijímajú v procese multilaterálneho vyjednávania;

4) mobilizácia: spojencov sa sústredí na otázky reprezentatívnosti hovorcov. Hoci v každej skupine aktérov sa v sérii sprostredkovaní určí niekožko individuálnych zástupcov, kžúčovou otázkou je, či ich masy budú nasledovať. Mobilizovať spojencov znamenalo rozpohybovať predtým nepohyblivé entity (napr. rozptýlené a ťažko dostupné ako hrebenatky) tak, že na konci dokázali výskumníci v mene týchto entít vyjadriť, čím sú a čo chcú: „Prostredníctvom určenia hovorcov tvoriacich postupnosť a vyriešenia sledu ekvivalencií sú všetci títo aktéri najprv

premiestnení a následne znovu poskladaní na určitom mieste v konkrétnom okamihu. Táto mobilizácia či sústredenie má konkrétnu fyzickú podstatu, ktorá je zhmotnená prostredníctvom série premiestnení“ (ibid.: 216–7). Príkladmi mobilizácií sú vedecké správy či projektové návrhy.

Mobilizácia nás dovádza k samotnej esencii prekladu: preložiť znamená premiestniť, ale aj urobiť zo seba hovorcu iných entít v aktérovi-sieti, umiestniť samého seba do pozície, ktorá dovožuje vyjadrovať vlastnými slovami, čo tieto entity hovoria, čo sú motívy a ciele ich krokov a ako sú navzájom prepojené. Čo toto všetko môže, ale nemusí dosiahnuť (pretože preklad je „najprv procesom, až potom výsledkom“), je stav, kedy sa „[n]a konci procesu, ak je úspešný, dajú počuť len hlasy hovoriace jednohlasom“ (ibid.: 223).

STRATÉGIE PARTICIPÁCIE A FORMÁCIA TRANSNACIONÁLNYCH AKTÉROV-SIETÍ

Načrtnuté diskurzy v rámci svojej všeobecnej funkcie, ktorou je generovať dominantné interpretácie a prekladať medzi rôznymi záujmami a zámermi s ciežom mobilizovať politickú podporu pre implementáciu (Mosse 2005), slúžia ako prvky problematizácie, ktorá môže potenciálne viesť ku konštrukcii aktérov-sietí. Hoci sa dajú identifikovať aktéri, ktorí spúšťajú a snažia sa riadiť tieto procesy (napr. Callonovi vedci), všetky skupiny aktérov sa môžu usilovať o presadenie rôznych definícií aktérskych identít a vzájomných asociácií. Tieto akty odporu je možné konceptualizovať ako *stratégie* – relatívne konzistentné, v habituse ukotvené spôsoby, akými žudia pristupujú a snažia sa transformovať politické praktiky a vznikajúce organizačné formy tak, aby lepšie vyhovovali ich záujmom.

Konštrukcie aktérov–sietí, ktoré tu skúmam, sú vyvolané C–3. Počas problematizácie (pozri obr. 2 a 3) sa organizácia snaží „stať nenahraditežnou“ vymedzovaním identít, systémov spojenectiev a OPP a formulovaním hlavných otázok, na ktoré následne ponúka odpovede. C–3 sa pýta: „Aké sú príčiny vyčerpávania prírodných zdrojov na Komorách (čo sa považuje za danosť) a aké sú realizovatežné riešenia tohto ochranárskeho a rozvojového problému?“ Vo svojich dokumentoch C–3 prezentuje vedecký výskum o morských biotopoch a druhoch a o „antropogénnom tlaku“ na ne ako jeden z pilierov svojej práce na Komorách. Ako svoju misiu tiež definuje poskytovanie „technickej podpory“ s ciežom rozvinúť nedostatočné miestne výskumné kapacity: „Komorám chýba inštitúcia pre morský výskum a posilnenie organizačných kapacít je základnou potrebou“ (Davis et al. 2006).

Projektová koordinátorka C-3 nazvala tieto aktivity „zberom základných dát“, identifikovala ich ako predpoklad formulácie odporúčaní na opatrenia a zdôvodnila momentálne zameranie na severozápad Mohéli (mimo MPM) nedostatkom dát o tejto oblasti. Vedúci programu na Mohéli hovoril o základnom výskume a zvyšovaní povedomia ako o prípravných prácach, „vytvárajúcich základy“ pre potenciálne väčšie, vysokorozpočtové a viac

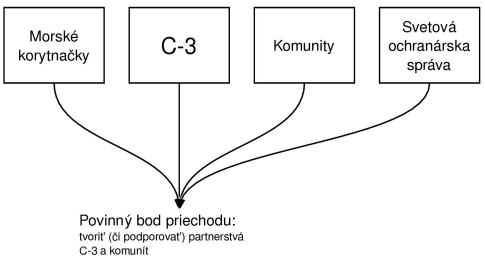

Obr. 2. Definícia povinného bodu priechodu

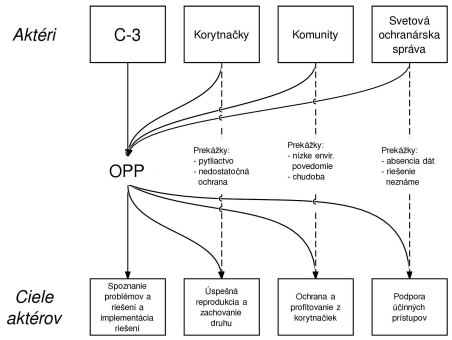

Obr. 3. Problematizácia

rozvojové projekty v budúcnosti. Vzhžadom na neefektívnosť štátu (považovanú za danosť), partnerstvá komunít a C–3 sú prezentované ako OPP, ktorý je v záujme všetkých zainteresovaných a ktorý by podža vedúceho programu mal v budúcnosti ideálne viesť k plnej komunitnej zodpovednosti za ochranu, nezávisle od štátu a INGOs.

S neschopnosťou štátu a argumentáciou za daný OPP súvisí tvrdá kritika súčasného stavu MPM zo strany C–3. Po ukončení Project Biodiversity financovanom GEF/UNDP a jeho čiastočnom predĺžení pod názvom The Project for Rehabilitation Activities for the Conservation of Biodiversity (2003–2005) MPM zápasí s chronickým nedostatkom financií potrebných na udržanie pôvodne plánovaného rozsahu implementácie. Zdá sa, že ekostrážcovia (*écoguides*) dostávajú žiadny alebo minimálny plat, riadiaci výbor sa stretáva prinajlepšom zriedkavo a budovy a vybavenie sa rozpadajú. C–3 publikoval niekožko kritických zhodnotení situácie z perspektívy „záujmových strán“ (*stakeholders*) (C–3 Comores 2007; Hauzer et al. 2008; Poonian et al. 2008a) a jeho pracovníci vyjadrovali podobné názory i v interview. Napríklad riaditežka naznačila, že externé financie sú vedením MPM pravdepodobne rozkrádané a vedúci programu na Mohéli sa domnieval, že predošlé programy boli kontraproduktívne, pretože naučili Komorčanov očakávať za ochranársku prácu vežké platy – a tieto očakávania sa teraz nenapĺňajú a odporujú étosu aktivít C–3. Alternatívy, ktoré sú podža tejto problematizácie „realistické“, sú naopak vysoko kompatibilné s navrhovaným OPP - „ochranárske projekty zapájajúce záujmové strany často fungujú lepšie na malej decentralizovanej úrovni, s malým financovaním a dlhším trvaním projektu“

(Poonian et al. 2008a: nečísl.). Nižšie argumentujem, že táto stratégia môže byť okrem otázky účinnosti ovplyvnená aj sociálnymi a politickými vzťahmi.

Počas zainteresovania (pozri obr. 4) C–3 vkladá medzi ďalších aktantov rôzne „nástroje“ s ciežom zabrániť ich neželatežným alternatívnym väzbám. Táto snaha sa z vežkej časti sústredí na rekonfiguráciu toho, čo je konštruované ako hranica medzi spoločnosťou a prírodou. V ochrane morských korytnačiek na Mohéli je „pytliactvo“ nelegitímnym vzťahom medzi korytnačkami a „komunitou“. Ekostrážčovia a „malí ekostrážčovia“, ktorí spolu so zamestnancami a stážistami C–3 hliadkujú na plážach a sú vzdelávaní v rámci partnerstva HUPPE a C–3, predstavujú najpriamejší nástroj zainteresovania, ktorý ustažuje identitu členov komunity na ochránarov alebo prinajmenšom ne-pytliakov. Nielenže má ich prítomnosť počas nočného hniezdenia odradiť pytliakov, ale ráno tiež zakrývajú korytnačie stopy, aby zabránili plieneniu hniezd, hoci sa predpokladá, že toto opatrenie nie je príliš účinné. Dospelí ekostrážčovia sú platmi od C–3 motivovaní, aby zotrvali v určených roliach, a hoci malí ekostrážčovia pracujú dobrovožne, odmenou je im vzdelávanie. Riaditežka C–3 potvrdila, že miestni žudia dôrazne žiadajú certifikáty o rôznych kvalifikáciách, a často tým podmieňujú účasť na projektoch.

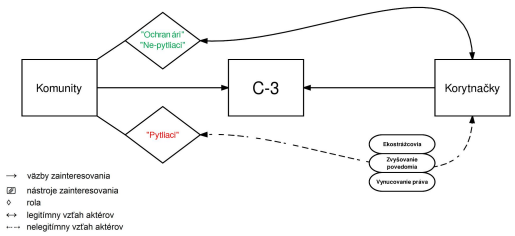

Obr. 4. Zainteresovanie

Vynucovanie práva a zvyšovanie povedomia (*sensibilisation*) fungujú aspoň teoreticky ako menej priame nástroje zainteresovania. Pracovníci C–3 a členovia HUPPE jednomysežne žiadali silnejšie vynucovanie práva proti pytliakom, ktorému dnes podža všeobecného názoru prekáža korupcia, nepotizmus a nezáujem vlády. Znepokojenie kvôli nedostatočným trestom pre pytliakov, skôr než kvôli absencii iných relevantných verejných služieb, sa často v rozhovoroch vynorilo v odpovedi na moju otázku, či štát dosť podporuje ochranu prírody. Projektová koordinátorka C–3 sa domnievala, že environmentálne vzdelávanie a vynucovanie práva by ideálne malo prebiehať súčasne, ale pripustila, že samotné vynucovanie je „lepšie ako nič“. Poonian et al. (2008b) tvrdia, že ich empirické dáta ukazujú na vynucovanie práva ako na najúčinnejší spôsob boja proti pytliactvu, nasledovaný zvyšovaním povedomia. Vplyvný člen HUPPE a kžúčový spolupracovník C–3 dokonca navrhol, že armáda by mohla vytvoriť špeciálne jednotky na pomoc ochranárom. Čo sa týka *sensibilisation*, tento dôležitý prvok aktivít C–3 na Mohéli využíva divadlo a slovnú argumentáciu na presviedčenie žudí, aby prestali loviť korytnačky. źudia sa odrádzaní argumentmi siahajúcimi od možnej jedovatosti korytnačieho mäsa až po potenciálne využitia tohto druhu pre ekoturizmus.

Implementácia projektov C–3 do značnej miery závisí od dobrovožníckej práce stážistov – mladších žudí z rôznych západných krajín, ktorí prichádzajú do jednotlivých krajín, kde C–3 pôsobí, v priemere na dva až tri mesiace, a pre C–3 sú tiež zdrojom istých príjmov. V diagramoch znázorňujúcich aktérov–siete C–3 táto skupina nevystupuje samostatne, pretože jej identitu pre účely tejto analýzy považujem za podriadenú identite organizácie. Aktivity týchto stážistov sú príkladom čoraz častejších hybridných foriem transnacionálnej mobility, spájajúcich turizmus s pracovnou skúsenosťou a osobným rastom (cf. Mikuš 2009).

Problematizáciu C–3 kontroluje pomerne žahko, keďže jeho zamestnanci so vzdelanostným kapitálom a technickými zdrojmi potrebnými na produkciu a cirkuláciu autoritatívnych interpretácii reality pracujú v prostredí, kde tieto zdroje takmer absentujú. Vzťahy v rámci tejto formujúcej sa transnacionálnej sociálnej formy (Vertovec 1999: 449–50) sa teda vyznačujú nerovnosťou, ktorá umožňuje C–3 na lokálnej úrovni do značnej miery určovať pravidlá hry. Prechod od fázy problematizácie k účinnému zainteresovaniu a úspešnému náboru je však problematickejší. Pytliactvo na Mohéli zostáva viditežne bežné a vyjednávanie s dedinčami a agentmi rozvoja ako HUPPE nie je bezkonfliktné. Títo aktéri totiž vo vzťahu k vznikajúcim organizačným praktikám a štruktúram sledujú stratégie, ktoré vyhovujú ich vlastným záujmom, ale môžu sa odklánať od záujmov C–3.

Spolky *ulanga* a jednotliví Komorčania sú naberaní C–3 ako výkonné orgány (ekostrážčovia) a projektoví partneri. Čo sa týka prvej roly, žudia nie vždy entuziasticky reagujú na výzvy C–3, aby sa venovali ochranárstvu viacmenej dobrovožne a s vlastnými prostriedkami. To nás sotva prekvapí, ak zvážime, že dokumenty C–3 zaznamenali podobné reakcie ekostrážčov MPM na požiadavky vedenia, aby naďalej tvrdo pracovali za vežmi malé odmeny, keď sa začali míňať financie (C–3 Comores 2008: 14). Rovnaká správa zmieňuje aj inú sťažnosť, ktorú som často počul počas „dní zvyšovania povedomia“ v roku 2009. Dedinčania zdôrazňovali, že pytliaci sú často ozbrojení, a žiadali viac hmatatežnej podpory (napr. vybavenia) pre svoju prebiehajúcu alebo možnú prácu, ale i silnejší dôraz na vynucovanie práva ako službu poskytovanú štátom. Riaditežka C–3 mi však povedala, že hoci si tento problém uvedomujú, ako „cudzia organizácia“ môžu pracovať „len v istých politických medziach“: „Čo sa týka kritiky vlády, povedala by som, že to môže byť len v environmentálnom kontexte.“ V komunitách bez ekoturistických zariadení dedinčania žiadali výstavbu bungalowov, čo ukazuje, že hoci reagujú kladne na ochranársky argument o ekoturizme, rozsah tejto ekonomickej aktivity zatiaž nestačí, aby sa stala viac než sžubom.

S neochotou mnohých dedinčanov prijať priamu

zodpovednosť za ochranu súvisia diskusie o tom, kto sú vlastne pytliaci, odrážajúce zmieňované spory o pôdu. Zatiaž čo podža oficiálneho stanoviska C–3 väčšina pytliakov pochádza z Mohéli a korytnačky zabíja pre vlastnú potrebu (Poonian et al. 2008b), miestni žudia tvrdia, že ide najmä o migrantov-rybárov z Anjouanu, ktorí lovia korytnačky s ciežom predávať ich mäso za vysoké ceny na Anjouane a Grand Comore. (Časté sú aj obdobné tvrdenia, že najviac škody vo vodách Mohéli spôsobujú vežké japonské a čínske plavidlá, niekedy loviace protizákonne.) Hoci nie je jasné, ktorá interpretácia je bližšie pravde, aj druhá verzia má podporu v literatúre; Ali a Youssouf (1996: 31–2) citujú výskumy z 80. a 90. rokov, ktoré identifikujú pytliakov ako anjouanských rybárov. V každom prípade, nábor C–3 zjavne naráža na odpor v podobe odlišnej problematizácie, ktorá presúva vinu v súlade so všeobecným tenorom sporov medzi ostrovmi o zdroje a moc a s hlasmi žiadajúcimi väčšiu zodpovednosť a intervenciu štátu.

Projektová koordinátorka sa vyjadrila, že lokálne ochranárske partnerstvá sú teraz „politicky korektnou záležitosťou“ a projektové návrhy ich musia obsahovať, aby presvedčili donorov. Participácia je vedená cez *ulanga*, vďaka čomu je podža koordinátorky „trochu štrukturovanejšia“ ako priama práca s jednotlivcami. Nábor členov spolkov je pomerne úspešný – chcú ťažiť z podpory fundraisingu, ktorú C–3 ponúka, a prijímajú definíciu svojich záujmov ako ohrozených pytliactvom. Predseda HUPPE nazval korytnačky hniezdiace blízko Hoani jeho „bohatstvom“ a popísal pytlačenie ako nehospodárne mrhanie zdrojmi. Tento preklad medzi záujmami môže užahčovať i skutočnosť, že hoci príjmy z ekoturizmu majú obohatiť celé komunity, ich využitie zvyčajne kontrolujú spolky. Je preto pochopitežné, že podža riaditežky C–3 sú rokovania o partnerských dohodách a projektových návrhoch poznačené tvrdým vyjednávaním o stavbe bungalowov a nákupe člnov (ktoré by mali brať turistov na výlety, ale podža riaditežky sú často dedinčami používané na rybolov).

Veža týchto strategických vyjednávaní má paralelu v predošlých prekladoch medzi MPM a komunitami v jeho rámci. David et al. (2003) popisujú, ako v podmienkach chudoby a inštitucionálneho vákua dedinčania vnímali park ako jedinú miestnu inštitúciu s financiami a kapacitami a žiadali jeho zamestnancov o radu a pomoc v najrôznejších veciach týkajúcich sa spravovania pôdy a prírodných zdrojov. Prejavovali sa tak miestne očakávania, že táto ochranárska inštitúcia bude fungovať ako rozvojová agentúra, a skutočnosť, že ochranárske ciele boli splnené skôr v rámci než mimo MPM (aspoň do roku 2003), naznačuje, aký dôležitý je tento aspekt participatívnej ochrany pre jej úspech.

C–3 dosiahol na Mohéli niekožko úspešných mobilizácií (pozri obr. 5), keď jeho projektové návrhy s miestnymi partnermi – teda pokusy hovoriť v mene spojencov nabraných do aktéra–siete – získali externé financovanie a dostatočnú politickú podporu pre implementáciu. Mobilizácia je obyčajne uskutočnená tvrdeniami, že C–3 už vie a robí to, čo funguje, a jeho snaha rozšíriť tieto aktivity by mala byť podporená (napr. Poonian et al. 2008b: nečísl.).

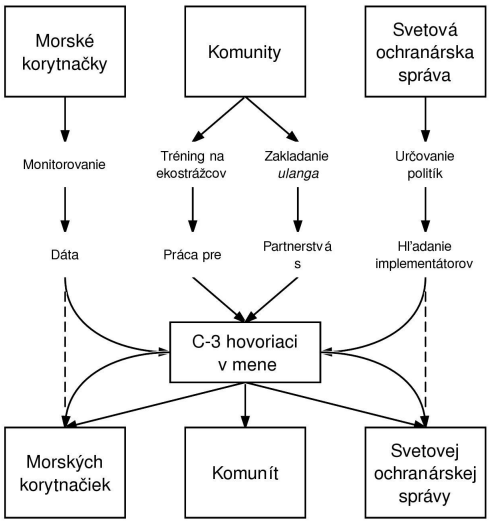

Obr. 5. Mobilizácia

Avšak aktéri-siete C–3 zahŕňajúce spolky v MPM i samotný park – resp. čo z neho v praxi zostalo po roku 2006 – sú momentálne spochybnené a nečinné. Ekostrážca MPM v Nioumachoua a člen miestneho ulanga prejavil záujem obnoviť spoluprácu, ale kritizoval C–3 pre nedostatok transparentnosti a mocenský prístup. C–3 je zjavne vnímaný ako organizácia, ktorá od spolkov očakáva, že budú pracovať ako poddajné výkonné orgány bez ambície rozhodujúcim spôsobom ovplyvňovať vopred definované ciele. Čo sa týka MPM, projektový koordinátor jeho technického tímu začiatkom roku 2008 „zakázal“ C–3 pracovať na území parku, pravdepodobne kvôli domnienke vedenia, že riaditežka C-3 prekazila parku príjem vežkého grantu od Indian Ocean Commission tým, že komisiu zoznámila so svojimi podozreniami o zlom hospodárení.

ZÁVERY

V tejto práci som využil kombináciu aktérsky orientovanej antropológie rozvoja, ANT a diskurzívnej analýzy naratívov a rámov v rozvojových diskurzoch pre kritickú interpretáciu politík a implementačných praktík (a takisto ich vzájomných vzťahov) v participatívnej ochrane biodiverzity na Komorách. Tieto praktiky prebiehajú v kontexte charakterizovanom hospodárskou stagnáciou, nízkym vzdelanostným kapitálom a výskumnými kapacitami a „imaginárnym“ štátom neschopným poskytovať verejné služby. Súčasné sú formované globálnymi rozvojovými a environmentálnymi diskurzmi a financované či implementované vežkými i menšími INGOs, ktoré sú súčasťou svetovej environmentálnej správy. V postkoloniálnych štátoch ako Komory sa neoliberálna governmentalita zavádzaná týmito transnacionálnymi štrutúrami prejavuje výnimočne silne.

Analýza relevantnej ochranárskej literatúry ukázala, že hoci participácia v nej vystupuje ako základ všeobecne prijímaného riešenia, často sa vníma pragmaticky ako prostriedok ochrany prírody vynútený neefektívnosťou

štátu skôr než ciež sám o sebe. Maltuziánske naratívy „prežudnenia“ a „drancovania“ interpretujú environmentálne hrozby selektívne a schématicky. Problém chudoby je síce rozoznaný, ale rámovaný ekonomistickým spôsobom, ktorý z vežkej časti prehliada sociálne nerovnosti a spory o zdroje a navrhuje technické riešenia. Slabosť štátu sa chápe ako danosť a politické procesy ako ležiace mimo domény ochrany prírody a rozvoja, avšak účinnejšie vynucovanie práva (skôr než poskytovanie iných verejných služieb) žiadajú ochranárske organizácie aj ich miestni partneri. Tieto charakteristiky upozorňujú na vplyv neoliberálnych ideologických predpokladov.

Interpretácia etnografických dát o aktivitách C–3 na Mohéli identifikovala niektoré stratégie a preklady medzi rôznymi aktérmi zapojenými do konštrukcie aktérov-sietí. C–3 sa pokúša tieto konštrukcie kontrolovať a z vežkej časti uspieva v budovaní svojho významu (vyhraňujúc sa voči paralyzovanému MPM) a definovaní partnerstiev C–3 a komunít ako OPP v rámci problematizácie. Prechod od tejto fázy k účinnému zainteresovaniu a úspešnému náboru a mobilizácii sa však ukazuje ako problematickejší. Účinnosť nástrojov zainteresovania je otázna a miestni aktéri často vzdorujú (alebo sa snažia profitovať) svojmu náboru sledovaním svojich vlastných stratégií. Toto je prinajmenšom jeden z dôvodov, prečo aktéri–siete C–3 v oblasti parku momentálne nefungujú a v budúcnosti zrejme prejdú zásadnou rekonfiguráciou. Súčasné zameranie C–3 na severnú časť Mohéli môže súvisieť s žahším náborom miestnych *ulanga*, ktoré nemajú zákonný status a privilégiá spolkov v MPM, ale sú rovnako motivované profitovať z ochrany prírody. C–3 si napriek tomu uvedomuje potrebu obnoviť spoluprácu s parkom, aby v ňom mohol začať pracovať, lebo ide o oblasť, ktorá je pre donorov zaujímavejšia a umožňuje preto úspešné mobilizácie aktérov-sietí. Existuje však možnosť, že C–3 bude nútený akceptovať niektoré strategické definície rolí, identít a väzieb formulované vedením parku a miestnymi spolkami, ktoré sú zákonne privilegované a atraktívne pre donorov.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] ADAMS, W. a HULME, D. 2001. Conservation and community: changing narratives, policies and practices in African conservation. In *African Wildlife and Livelihoods: The Promise and Performance of Community Conservation* (eds) D. Hulme a M.W. Murphree, 9–23. Cape Town / Oxford: David Philip / James Curre.

[2] AHAMADA, S. 2005. *Etude du rôle des communautés locales dans la gestion intégrée des zones côtiéres : cas des Comores*. Mémoire d'études en Mastere AIGEME. Université Marne la Valée.

[3] ALI, A.S. a YOUSSOUF, A. 1996. *Conservation de la biodiversité aux Comores : Parc National de Mohéli.* Documents de travail No. 14. Programme de coopération sud-sud pour un dévéloppement socio-economique respectueux de l'environnement dans les tropiques humides. Paris: UNESCO.

[4] APPADURAI, A. 1995. The production of locality. In *Counterworks: Managing the Diversity of Knowledge* (ed.) R. Fardon, 204–225. London: Routledge.

[5] APTHORPE, R. a GASPER, D. (eds). 1996. *Arguing Development Policy: Frames and Discourses*. London / Portland: Frank Cass.

[6] ARRIGHI, G. 2002. The African crisis. *New Left Review 15*. Stiahnuté z http://www.newleftreview.org/?view=2387 15.12.2008.

[7] BAYART, J.F. 1993. *The State in Africa: The Politics of the Belly*. New York: Longmans.

[8] BRUCE, J.W. 1998. *Country Profiles of Land Tenure: Africa, 1996*. Land Tenure Center Research Paper No. 130. University of Wisconsin-Madison.

[9] C-3 COMORES 2007. *Stakeholders' Perceptions of Mohéli Marine Park, Comoros: Lessons Learned from Five Years of Co-Management*. C3 Technical Report Series No. 4. C–3: London.

[10] C-3 COMORES 2008. *Priorities for Sustainable and Equitable Development of the Tourism Sector on Mohéli, Union of the Comoros.* C3 Technical Report Series No. 5. C–3: London.

[11] CALLON, M. 1986. Some elements of a sociology of translation: domestication of the scallops and the fishermen of St Brieuc Bay. In *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* (ed) J. Law, 196–223. London: Routledge.

[12] *Comoros: The legacy of a Big Man on a small island* 2009. Stiahnuté z http://www.irinnews.org/Report.aspx?ReportId=81898 14.6.2009.

[13] CORNWALL, A. a BROCK, K. 2005. *Beyond Buzzwords: 'Poverty Reduction', 'Participation' and 'Empowerment' in Development Policy*. 'Overarching Concerns' Programme Paper No. 10. United Nations Research Institute for Social Development.

[14] DAVID, G. et al. 2003. Le parc marin de Mohéli (Comores) : de la protection des tortues ? la gestion de l'espace insulaire. In *Les aires protégées insulaires et littorales tropicales* (eds) J.-M. Lebigre a P.–M. Decoudras, 121–135. Presses Universitaires de Bordeaux.

[15] DAVIS, P.Z.R. et al. 2006. *The Development of Successful Conservation Partnerships for the Management of Mohéli Marine Park*. Poster presentation. International Society for Reef Studies European Meeting, 19.–22. 9., Bremen.

[16] DUFFY, R. 2002. *Resisting Environmentalism: Global Governance and Local Dysgovernance*. Paper for the Joint Sessions of the ECPR, 22. 3. – 27. 3. , Turin.

[17] DUFFY, R. 2006. Neo-governmental organisations and governance states: The impact of transnational environmental management networks in Madagascar. *Environmental Politics* 15(5): 731–749.

[18] *Encyclopedia of the Nations: Comoros - History* nedat. Stiahnuté z http://www.nationsencyclopedia.com/Africa/Comoros-HISTORY.html 14.6.2009.

[19] FAIRHEAD, J. a LEACH, M. 2005. Misreading Africa's forest history. In *The Anthropology of Development and Globalization: From Classical Political Economy to Contemporary Neoliberalism* (eds) M. Edelman a A. Haugerud, 282–291. Blackwell.

[20] FISHER, W. 1997. Doing Good? The politics and anti-politics of NGO practices. *Annual Review of Anthropology 26*: 439–464.

[21] FORSYTH, T. 2003. *Critical Political Ecology: The Politics of Environmental Science*. New York / London: Routledge.

[22] FOUCAULT, M. 2000. Governmentality. In *Foucault/Power* (ed) J. Faubion. New York: New Press.

[23] GEF/UNDP nedat. *Island Biodiversity and Participatory Conservation in the Federal Republic of Comoros*. Project fact-sheet.

[24] GRANEK, E.F. a BROWN, M.A. 2005. Co-management approach to marine conservation in Mohéli, Comoros Islands. *Conservation Biology* 19(6): 1724–1732.

[25] GUPTA, A. a SHARMA, A. 2006. Globalization and postcolonial states. *Current Anthropology* 47(2): 277–307.

[26] HAUZER, M. et al. 2008. Mohéli Marine Park, Comoros: successes and challenges of the co-management approach. In *Ten Years after Bleaching - Facing the Consequences of Climate Change in the Indian Ocean* (eds) D.O. Obura, J. Tamelander a O. Linden, 83–91. CORDIO Status Report. Mombasa: CORDIO/Sida-SAREC.

[27] LEACH, M. a MEARNS, R. (eds). 1996. *The Lie of the Land: Challenging Received Wisdom on the African Environment*. Oxford: The International African Institute in association with James Currey.

[28] LEMKE, T. 2001. The bith of bio-politics: Michel Foucault's lectures at the College de France on neo-liberal governmentality. *Economy and Society* 30(2): 190–207.

[29] LIPSCHUTZ, R.D. a MAYER, J. (eds). 1996. *Global Civil Society & Global Environmental Governance: The Politics of Nature from Place to Planet*. Albany: State University of New York Press.

[30] MIKUŠ, M. 2009. Naprieč hranicami, mimo autentického a falošného: transnacionálna antropológia, turizmus a identita. *Sociální studia* 6(1): 193–216.

[31] MKANDAWIRE, T. 2005. *Targeting and Universalism in Poverty Reduction*. Social Policy and Development Programme Paper No. 23. United Nations Research Institute for Social Development.

[32] MOSSE, D. 2005. *Cultivating Development: An Ethnography of Aid Policy and Practice*. London / Ann Arbor: Pluto Press.

[33] MOSSE, D. a LEWIS, D. 2006 Theoretical approaches to brokerage and translation in development. In *Development Brokers and Translators: The Ethnography of Aid and Agencies* (eds) D. Lewis a D. Mosse, 1–26. Bloomfield: Kumarian Press.

[34] MYERS, N. et al. 2000. Biodiversity hotspots for conservation priorities. *Nature 403*: 853–858.

[35] OLIVIER DE SARDAN, J.–P. 2005. *Anthropology and Development: Understanding Contemporary Social Change*. London / New York: Zed Books.

[36] PAYET, R.A. et al. 2004. *Indian Ocean Islands*. Global International Waters Assessment: Regional asessment 45b. Kalmar / Nairobi: University of Kalmar / UNEP.

[37] PLANÇON, C. 2001. Note de lecture de la th?se de Mahamoudou Saïd "Dynamique séculaire de sécurisation fonciére par une approche spontanée de "gestion patrimoniale" aux Comores". In *Retour au foncier*, Bulletin de Liaison No. 26: 163–180. Laboratoire d'anthropologie juridique de Paris, Université Paris I.

[38] POONIAN, C.N.S. et al. 2008a. Challenges for effective and sustainable co-managed Marine Protected Areas: a case study from the Comoros Islands. In *Proceedings of the 11th International Coral Reef Symposium*. Session No. 23. 7. – 11. 7., Ft. Lauderdale.

[39] POONIAN, C.N.S. et al. 2008b. *Participatory solutions to continued illegal hunting of nesting green sea turtles (Chelonia mydas) on Mohéli Island*, Comores. Unpublished manuscript.

[40] POPULATION DIVISION OF THE DEPARTMENT OF ECONOMIC AND SOCIAL AFFAIRS OF THE UNITED NATIONS SECRETARIAT 2007. *World Population Prospects: The 2006 Revision and World Urbanization Prospects: The 2007 Revision*. Stiahnuté z http://esa.un.org/unup 30.11.2008.

[41] Project GloBAL (Global Bycatch Assessment of Long-Lived Species) nedat. *The Comoros Country Profile*.

[42] RILES, A. 2001. *The Network Inside Out*. The University of Michigan Press.

[43] ROE, D. 2008. The origins and evolution of the conservation–poverty debate: a review of key literature, events and policy processes. *Onyx* 42(4): 491–503.

[44] ROE, E. 1991. Development narratives, or making the best of blueprint development. *World Development* 19(4): 287–300.

[45] ROE, E. 1995. Except-Africa: postcript to a special section on development narratives. *World Development* 23(6): 1065–1069.

[46] ROSSI, B. 2006. Aid policies and recipient strategies in Niger: why donors and recipients should not be compartmentalized into separate 'worlds of knowledge'. In *Development Brokers and Translators: The Ethnography of Aid and Agencies* (eds) D. Lewis a D. Mosse, 27–50. Bloomfield: Kumarian Press.

[47] SAÏD, M. 1997. Les Comores et la démocratie. *Politique Africaine* 67: 122–129.

[48] SAÏD, M. a SIBELET, N. 2004. Pour que la terre ne cache plus l'arbre : le foncier de l'arbre. *Cahier Agricultures* 13: 510–515.

[49] SHADLEN, K. 2006. Debt, finance, and the IMF: Three decades of debt crises in Latin America. *South America, Central America and the Caribbean*, 8–12. London: Taylor and Francis.

[50] UNEP 2005. *Atlantic and Indian Oceans: Environment Outlook*. Special Edition for the Mauritius International Meeting for the 10-year Review of the Barbados Programme of Action for the Sustainable Development of Small Island Developing States.

[51] UNION OF THE COMOROS 2002. *Final Evaluation of Project COI/97/G32 Conservation of Biodiversity and Sustainable Development in the Comoros*. Final report. Moroni.

[52] UNION OF THE COMOROS 2005. *Poverty Reduction and Growth Strategy Paper*. Updated interim paper. Moroni.

[53] VERTOVEC, S. 1999. Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies* 22(2): 447–462.

[54] WALKER, I. 2005. Mimetic structuration, or, easy steps to building an acceptable identity. *History and Anthropology* 16(2): 187–210.

[55] WALKER, I. 2007. What came first, the nation or the state? Political process in the Comoro Islands. *Africa* 77(4): 582–605.

[56] WATTS, M. 2003. Development and governmentality. In *Singapore Journal of Tropical Geography* 24(1): 6-34.

[57] *World Facts: Facts about Comoros* nedat. Stiahnuté z http://worldfacts.us/Comoros.htm 10. 6. 2009.

Ibn Ishák – Muhammad – život Alláhova proroka (přeložil Viktor Svoboda). 2009. Voznice: Leda a Praha: Rozmluvy.

Petra Písařová

Centrum blízkovýchodních studií, FF ZČU v Plzni, ppisarov@kbs.zcu.cz

JAK se praví na přebalu této knihy: „Český čtenář, který se zajímá o islám, dostává nyní možnost seznámit se ve svém vlastním jazyce s postavou zakladatele islámu, a to z hlavního zdroje, který používají věřící muslimové.“ Srdce islamofila by vskutku mohlo zaplesat, vždyť po dnes již Hrbkově klasickém překladu Koránu a nedávném převedení známé Nawawího sbírky hadíthů do češtiny, bude nyní v překladu přístupný další pramen vhodný k studiu islámského náboženství. Ne že by příběhy nashromážděné Ibn Ishákem a editované Ibn Hišámem byly v našich krajích do této doby zcela nedostupné – pomineme-li možnost dovezení Muhammadova životopisu (síry) v originále a následného pohroužení se do jeho četby, je třeba připomenout zkrácený překlad slovenského arabisty Jána Paulinyho z roku 1967 (nověji vydaného roku 2003). Vždyť československé dějiny přece nejsou ještě úplnou historií!

Dokud knihu zájemce nemá v ruce, může ještě mlsně snít o na „Západě“ respektovaném překladu profesora Guillaumeho z roku 1955, čítajícího přes lákavých 600 stran. Dvě stě třicet stran (i s doslovem) ale evidentně svědčí o odlišném výběru originálu překladatelem: „Z anglického vydání (Michael Edwardes, The Life of Muhammad, Apostle of Allah) vydaného Royal Asiatic Society of London v roce 1898, přeložil Viktor Svoboda“. Tolik z tiráže knihy. Informace na přebalu ale vše poněkud komplikuje: „Edward Rehatsek vytvořil v devatenáctém století velmi přesný překlad, který ovšem má přes tisíc stran. Text byl posléze zkrácen Michaelem Edwardesem, jehož verzi vám zde v převodu do češtiny představujeme.“ Edwardes tedy „upravil“ překlad Rehatsekův a tato zkrácená verze byla vydána na sklonku 19. století v režii Royal Asiatic Society? Edwardesův originál, který je, bohužel bez dostatečných bibliografických údajů, dostupný na internetu[1], ale podává v úvodní kapitole poněkud odlišné informace. Zde se o Rehatsekově spisu praví: „The manuscript of the translation was completed just before his death and was presented to the Royal Asiatic Society, London, by F. F. Arbuthnot, the Islamic scholar, in 1898. This edition is published by courtesy of the Society.“ (b.r.v.: 7). Tedy s laskavým svolením společnosti. Elektronické knihovní databáze nabízí shodně následující údaje o vydavateli Edwardesova dílka: London: The Folio Society, 1964 (viz např. openlibrary.org). Nejrecentnější přetisk od stejného vydavatelství pak pochází z roku 2003. Šedesátá léta minulého století také spíše odpovídají datu vydání ostatních Edwardesových knih, stačí konzultovat v tomto směru například katalog americké Kongresové knihovny.

Knihu, s kterou Viktor Svoboda zřejmě pracoval, lze nalézt také na stránkách www.faithfreedom.org, myšlenkové skupiny, která si klade za cíl „vyjevit pravdu o islámu“(autorský kolektiv čítá například jméno i u nás známého Roberta Spencera) a která na své starší verzi stránek nabízela v rolovacím menu na místě s překladem síry odkaz Czech – odtud bylo možné se dostat na české internetové stránky podobného zaměření.[2] Zde je umístěna již nějakou dobu pravděpodobně jedna z prvních verzí překladu.[3] V té se ještě zvesela hovoří o „Mohamedovi a Aláhovi“, přísahá při „al-Latovi a al-Uzovi“ a odchází se do „Negusu v Habeši“. Knižní verzi již lektoroval arabista Karel Keller a přepis jmen je tedy provedený s daleko větší pozorností a porozuměním kontextu. Škoda jen, že překlad není doplněný rejstříkem nebo proložený odkazy na koránské verše, které se v textu objevují. Odbornou tečku pak představuje doslov dalšího českého arabisty, dnes žijícího převážně v zahraničí, Zdeňka Műllera.

Vraťme se k otázce zkrácení originálního textu Michaelem Edwardesem. Tematicky se jeho výběr z původní síry neodlišuje od pojetí dějin islámu tak, jak jsou většinou prezentované i u nás – narození proroka islámu, jeho vlastní a pěstounská rodina, setkání s mnichem Bahírou, manželství s Chadídžou, mekkánský odpor, disputace s učenci ostatních, již etablovaných náboženství, vyjednávání o přesunu komunity, hidžra, bitvy s Mekkánci, Muhammadova smrt. Není-li tedy český čtenář náročný a neznepokojuje ho skutečnost, že čte překlad překladu pramenného textu, se základními motivy islámského in illo tempore, sice v okleštěné formě, se prakticky seznámí.

Zato forma původního podání síry v rukou Edwardesových došla značné újmy. Ibn Isháka jakoby učinil vynecháním některých pasáží v textu jediným zprostředkovatelem příběhů z života Proroka islámu. Islámská kultura ale byla, a stále ještě v mnoha směrech je, založená na „slyšeném“, oproti na „Západě viděnému“, jak se často upozorňuje. Tato dichotomie je pak úzce provázána s dvojicí „ústně tradované“/„zapsané“. Mluvená řeč byla islámu vždy vlastní, jak ukazuje například specifický vztah k svatému písmu. Korán je záznamem toho, co bylo původně přednášeno (Muhammadovi či Muhammadem). Jeho textová editace a kanonizace vybranou komisí posvěcené verze byla vlastně jakýmsi ústupkem. Tradice se odvolává na stále řídnoucí řady těch, kteří byli schopni ústně svatá zjevení po Muhammadově smrti zprostředkovat. Korán je tak textovou jednotkou, ale potenciálu nabývá spíše v niterném či slovním prožitku „božího slova“. V islámské kultuře „slyšeného“ tedy může být hranice mezi mluvenou a psanou řečí rozvolněná, jak ukazuje Korán jako Kniha.[4] Islámské písemnictví, a to i rázu odborného, zná svou specifickou formu písemného podání, která je postavená na tradentech nebo odlišných verzích příběhů. Tento rys síry uchovává například Paulinyho překlad (v textu se často objevují odkazy na autora či autory uvedených zpráv a u některých kapitol nalézáme různé zprávy tradentů komentujících dané téma). Domnívám se, že každý poctivý překlad síry má na uchování původního způsobu podání nárok. Z hlediska mezináboženského a mezikulturního dialogu, jakkoli tyto termíny mohou znít prvoplánově, je přece záhodno se seznámit s postavou zakladatele islámu z „hlavního zdroje“ v té originálu nejbližší možné formě. Navíc, nevystupuje tím mimo jiné do popředí daleko zřetelněji nesmyslnost strašáku dnešních dnů – jednostranného islámského fanatismu, pokud má čtenář možnost vidět, v jakém pluralitním prostředí „příběhů“ vlastně muslimská mysl může být formována?

Jak tedy s tímto „polotovarem“ pramenného textu čtenářsky naložit? V doslovu ke knize Muhammad - život Alláhova proroka, Zdeněk Műller o tomto životopise mimo jiné říká: „…Přesto zůstává pevně vklíněn do vědomí věřících muslimů. Pro nás pak může být dobrým svědectvím o přeměně válečnické historie v náboženské dějiny schopné vzdorovat času a soupeřit se dvěma staršími a zkušenějšími monoteismy (2009: 230).“ To

[1] http://www.scribd.com/doc/221338/Sirat-Rasoul-Allah. Dostupnost ověřena 22. 11. 2009.

[2] http://www.faithfreedom.org/Articles/sira/intro.htm. Dostupnost ověřena 22.11.2009.

[3] http://info.pravdaoislamu.cz/index.php/sirat-rasoul-allah-zivot-proroka-mohameda/. Dostupnost ověřena 22.11.2009.

[4] Na Korán jako knihu představující setkání světa mluveného a psaného slova se v tomto smyslu odkazuje například Ibrahim Muhawi v doslovu k příznačně nazvanému článku The Arab Ear and the American Eye (Kanaana 2005: 39). V kontextu této recenze je třeba poukázat na to, že Muhawi se argumentačně opírá o text, který tvoří většinu článku a který byl právě Muhawim přeložený pro potřeby „západního“ čtenáře z arabštiny do angličtiny.

už by ale znamenalo úplnou rezignaci na kulturní a také politický kontext vzniku textu, který může poskytnout i jiné vysvětlení pro detailní popisy bitev vojsk nejstarších členů islámské obce. Karen Armstrongová například ve své knize Islám hovoří o záměru sběratele hadíthů Ibn Isháka podtrhnout nespravedlnost těch, kteří se postavili proti Muhammadovi: „Zřetelně se přikláněl k šíitskému stanovisku, podle něhož není vhodné, aby muslimům vládli potomci Abú Sufjána. Dějepisectví se tak stalo náboženskou aktivitou která zdůrazňovala principiální opozici vůči režimu (2008: 83).“ První česká verze síry vyvolává spíše rozpačitý dojem. Je sice opatřena dovětkem, ten je ale odbornou úvahou nad sírou jako takovou. Kniha neposkytuje dostatečné informace o textu, z kterého byl překlad pořízený, nedisponuje poznámkovým aparátem. Jakoby nehledala čtenáře, který se rád ptá, ale spíše konzumenta „pravdy o islámu“.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] Armstrongová, K. 2008. *Islám*. Přeložil Jan Zámečník. Slovart: Praha.

[2] *Ibn Ishák. Muhammad – život Alláhova proroka*. Přeložil Viktor Svoboda. 2009. Voznice: Leda a Praha: Rozmluvy.

[3] Kanaana, Sh. (Translated and with notes by Ibrahim Muhawi). 2005. The Arab Ear and the American Eye: A Study of the Role of the Senses in Culture. *Cultural Analysis*. 4: 29–45.

Václav Prokopius, Petr Šulista: Tvořivá síla strachu. 2007. Praha: Triton.

Jana Vitvarová

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, Janina.Vitvarova@seznam.cz

KNIHA, která se snaží poukázat na strach v jeho kladných stránkách či funkcích, je rozdělena do dvou částí, z nichž každá má svého tvůrce. Jsou jimi Doc. PhDr. Václav Prokopius, CSc. jako autor části první, která je spíše úvodní a teoretická (v délce 10 stran), a Mgr. Petr Šulista, jenž se věnuje doložení jejich argumentace příklady v části druhé.

Vyjděme nejprve z cílů a hlavních argumentů knihy. Autoři se snaží ukázat, že se u fenoménu strachu jedná *„o společensko-historický jev mnohem širšího obsahu“* (s. 15). Předkládají a snaží se zpříkladnit svůj názor, že strach nelze vnímat pouze negativně, ale rovněž (a to snad i více) pozitivně (jaksi v jeho dialektické podobě), a to ve vztahu k jedinci i celé společnosti (s. 17). Strach totiž podle nich jedince *„zušlechťuje, chrání ho, vytváří obranné sociální mechanismy a má jistě i mnoho dalších pozitivních aspektů“* (s. 17). Jsou přesvědčeni, že jsou i *„dějiny života i celý historický proces vývoje člověka jistě také nepochybně dějinami a genezí strachu“* (s. 16). Strachu v tomto směru dokonce přisuzují *„prioritní postavení před prací, která je chápána jako typicky lidská cílevědomá činnost“* (s. 17), neboť to byl *„právě strach, který ho“* (člověka – pozn. autorky) *donutil, aby se bránil* (celé řadě přírodních živlů – pozn. autorky), *byl to strach, který jej vedl k přemýšlení* (s. 16). Proto se stává *„jednou z rozhodujících determinant jeho vývoje a explicitně můžeme vyvodit závěr, že to je právě strach a jeho nebývalý nárůst, který vytvořil člověka a společenskou organizaci lidí - občanskou společnost“* (s. 18) a byl a je *„jedním z rozhodujících činitelů ve vývoji každé společnosti“* (s. 25). Myšlenka je to zajímavá, ne nutně v plné míře originální, což autoři sami připouštějí, nicméně nejsou příliš inspirovaní recentní literaturou, kdy např. E. Hankiss ve své poměrně rozsáhlejší a propracovanější práci *Fears and Symbols*[5] rozvíjí velmi podobně postavený argument.

Pojetí lidského strachu v jeho strukturovanosti a rozmanitosti, která je tak charakteristická právě tím, že je člověk bytostí bio-sociální, a že strach (i jeho intenzita) vychází ze sociální podstaty každého jednotlivce (vzdělání, výchovy, zkušenosti apod.), je na místě. Stejně tak pokus o rozlišení strachu, úzkosti, paniky apod. v první kapitole je jistě vhodným momentem, nicméně by mohlo být o něco důslednější a ucelenější. Nepůsobí kupříkladu dobře, když je např. úzkost na s. 13, 14 a 24 charakterizována a zařazována znova a jinak. První část knihy (z níž shora uvedený text v převážné části čerpá) však vychází z literatury, která navozuje dojem, že studium na poli strachu, úzkosti aj. skončilo někdy v roce 1984. Z tohoto roku totiž pochází nejsoučasnější reference v ní obsažená.

Druhá část knihy si kladla za cíl *„na řadě kazuistik ukázat a doložit pozitivní působení strachu na život člověka i na vývoj společnosti“* (s. 114). Autoři se domnívají, že *„konkrétní příklady dokazují, že strach nelze hodnotit jednostranně negativně, ale že strach je pro člověka i společnost mohutnou hnací silou, která lidem umožňuje nejenom přežít v obtížných životních podmínkách, ale dosáhnout i nových vyšších kvalit života“* (tamtéž), a zároveň uvádějí, že jejich práce *„chtěla jen dokázat na konkrétních příkladech ze života opodstatněnost našeho přesvědčení o významné pozitivní úloze strachu v historii, současnosti i budoucnosti“* (tamtéž). Obávám se však, že právě tato konkrétní zpříkladnění, ani ne tak hlavní myšlenka práce, jsou její největší slabinou. Je otázkou, zda jednotlivé případy v plném rozsahu opravdu podporují hlavní teze, které si tvůrci práce vytyčili, či zda by nebylo lepší je lépe promyslet a prezentovat. Přinejmenším některé z nich si zaslouží důkladnější zhodnocení.

Kapitola *Svědectví z Pankráce* – kromě krátkého autorova odstavce, kde však popisuje spíše původ pramene, než že by materiál, který je obsahem kapitoly, nějak podrobněji interpretoval – na 27 stranách (!) obsahuje pouze úryvky doslovně citovaných dopisů psaných lidmi vězněnými za okupace v Pankrácké věznici. Navíc ani z úryvků vlastních není často zcela zřejmé, že by právě tato situace ve všech lidech vzbuzovala strach, ani že by strach v této podobě vedl k něčemu jednoznačně pozitivnímu, natož k nějakému rozvoji rozumových schopností. Jediné, čím úryvky nejspíše opravdu jsou (i jak sám autor tvrdí), jsou *„důkazem o nesmírném utrpení a“(snad i – pozn. autorky)* hrdinské odvaze (s. 30). Ještě o něco vážnější je situace v následujících třech kapitolách, kde na všech šesti (!) stranách pouze (bez jakéhokoliv komentáře) doslovně citují úryvky z Poláčkova díla Smrt krásných srnců.

V kapitole *Člověk a válka* poněkud postrádám (snad až na jedinou zmínku) myšlenku pozitivní role strachu. Stejně tak je tomu v následující kapitole pojednávající o využití atomové energie, resp. atomové bomby, k válečným účelům. Jako pozitivní přínos strachu ve spojitosti s radiovým zářením by šlo jistě lépe použít jeho využití v moderní medicíně. Naprosto nepochopitelně zde navíc autor na téměř 13 (!) stranách doslovně cituje popisné pasáže z knihy D. Dietze z roku 1947, týkající se svržení bomb na Hirošimu, vize budoucnosti s atomovou energií aj., které k vlastnímu tématu a významu strachu nemají absolutně co říci. Následující kapitola rozpracovávající téma strachu o sebe a strachu o druhé lidi skutečně poukazuje na některé z možných pozitivních funkcí strachu. Podobně je tomu i s příkladem z kapitoly následující (*Děvče a kůň*) - bohužel se v její převážné části stává spíše jakousi litanií nad stavem přírody a společnosti. Zde by jistě neuškodila větší informovanost sociálními teoriemi, které pojímají naši společnosti jako rizikovou (U. Beck), individualizovanou (Z. Bauman) apod.

[5] Hankiss, E. 2001. Fears and Symbols (An Introduction to the Study of Western Civilisation. Central University Press: Budapest, NY.

Zatímco u výpovědi pyrotechnika se opět můžeme přesvědčit o významu strachu jako pozitivního regulátoru lidského jednání, *Strach o místo, postavení, existenci* zase spíše naopak neodpovídá představě o pozitivním vlivu strachu, neboť právě v tomto případě působí na jedince spíše negativně, než že by jej někam posouval. V ani ne dvoustránkové kapitole *Fyzik* je pro změnu autorova interpretace případu spekulativní (byť možná). *Vzpomínka na srpen 1968*, *Beze strachu by to nešlo*, *Žena z koncentračního tábora* a *Dar strachu* pak jistě patří s ohledem na argumentaci k těm zdařilejším.

Z formálního hlediska na čtenáře mohou negativně působit často nepochopitelné změny tučnosti a stylu písma (normální, kurzíva), které jsou ještě navíc užívány nekonzistentně a ne zcela logicky. Proč jsou např. citace svědectví z Pankráce v podobě dopisů či Kapři pro Wehrmacht normálním stylem, zatímco doslovné citace pasáží z knihy D. Dietze kurzívou? Dále mi není zcela jasné, proč jsou některé části textu (např. s. 86–88, 93–95) zdůrazněny tučným písmem, když (snad) jediným pojítkem mezi nimi se jeví jakési morální hodnocení současného stavu světa ve vztahu k mladé generaci a výchově. Dokonalou ukázkou chaosu v užívání různých stylů písma je poslední kapitola (*Dar strachu*), jež může ve čtenáři vyvolat zmatek související s nejistotou ohledně toho, zda se v některých případech jedná o doslovnou citaci či parafrázi. Autor v první části knihy neodkazuje k použité literatuře. Pokud autoři předkládají jmenovitě názory jiných autorů, měli by uvádět konkrétní zdroje (zejména pokud dílo uvedené osoby není součástí bibliografie) – např. u G. Ferrera (s. 23) či F. Riemanna (např. s. 19–22, 116). Ve druhé části jsou tyto nedostatky spíše výjimečné. Naopak je však zcela nepochopitelně proložena citáty - ty text nijak nedotvářejí, spíše jej zbytečně tříští a narušují soustředění na jeho obsah. Chyby na úrovni překlepů se objevují na s. 75 (chybějící závorka) či s. 85 („vmžiku“).

Poměr „vlastní“ a „cizí“ práce co do rozsahu textu, resp. vlastní autorský přínos (vyjmeme-li jejich vlastní kompilační či námětový vklad), je až překvapivě nízký. Například samotný závěr je ze dvou třetin „vypůjčený“ od jiných autorů.

Výše uvedené výhrady mě vedou až k nejistotě ohledně žánru díla, částečně až k pochybnostem o jeho odbornosti či naučnosti. Autoři ve svém zápalu pro věc nebyli příliš důkladní a obezřetní při volbě příkladů pro svou argumentaci, ani při jejich bližším vysvětlení a interpretaci, což významně poškodilo celkový dojem z práce. Celkově pak zejména druhá část knihy připomíná spíše změť různých útržků či spíše střípků, z nichž bohužel ani dost dobře nelze sestavit smysluplnou mozaiku, která by nějak systematicky podporovala hlavní argumenty a cíle, které si autoři stanovili v úvodní části (nebo je konstatují v závěru). Dílo následkem toho působí jako nepříliš povedený kompilát výpovědí, citací z krásné i naučné literatury, deníkových výpovědí atd. s na poměry nepříliš velkým přispěním vlastních autorů, díky čemuž knihu bohužel nelze označit za příliš kvalitní.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] Prokopius, V., Šulista, P. 2007. *Tvořivá síla strachu*. Praha: Triton.

Terry Jones, Alan Ereira – Barbaři (přeložila Jana Jašová). 2009. Mladá fronta a.s., Praha

Pavel Vaverka

Katedra antropologických a historických věd, FF ZČU v Plzni, Pavel.Vaverka@seznam.cz

TATO kniha obou autorů vychází z jejich práce pro stejnojmennou televizní sérii BBC. V Británii byla vydána roku 2006, takže jsem překvapen, jak rychle k nám dorazila. Obálku knihy zdobí obraz Alphonse De Neuvilla z roku 1870, představuje Huny ničící Evropu. Terry Jones a Alan Ereira nejsou žádní nováčci na poli historie, podíleli na připravování historických filmů a sérií, oba jsou autoři několika knih. Tentokrát se jejich zájmem stala Římská říše, ale z pohledu „těch druhých“ tzv. barbarů. Probírá se tu prakticky 700 let historie na třech kontinentech od dob Perské říše až po zánik Římské říše. Ukáže se nám obraz kulturních a technologických úspěchů Gótů, Vandalů, Peršanů, Keltů, Germánů a dalších.

Autoři pojímají téma s humorem, neúctou, vášní, což v době politické korektnosti, vlastně hyperkorektnosti potěší o to více, že se někdo odvažuje napsat takovou knihu, která si klade za cíl rozbourat dosavadní vžitý obraz o dějinách Říma a pohledu na ostatní kultury. Řím je prakticky tradičně vnímán jako vrchol starověkého vývoje historie, uchovatel úspěchů a hodnot jiných civilizací. Fascinuje autory velmi dlouho tím, jak dlouho dokázal existovat, porazit svoje soupeře. Římská říše byla jednou z nejdéle trvajících na světě a tak není divu, že v historii a literatuře pořád existovaly a existují snahy, brát ji jako vzor trvanlivosti a úspěchu. Těmto názorům sice existuje opozice, ale je velmi malá.

Zvolený přístup autorů je podepřen nejnovějšími vědeckými objevy a fakty. Jsou použity nejnovější články a studie nejen z archeologických žurnálů, časopisů např. i Science. Kniha se snaží reflektovat, kde jsou základy Evropy. Co je nám skutečně bližší, římské právo těžce patriarchální, nebo keltské právo a obyčeje, kde žena není pouze prostředkem směny, ptají se autoři. Provincialismus, pragmatismus, smrtící válečná efektivnost Říma, nebo zvídavá duše Helénů? Kde leží zárodky náboženské nesnášenlivosti? Jak je možné, že monotheismus vždy nemusí vést k potlačování ostatních? Tyto a jiné otázky jsou řešeny na stránkách knihy velmi pečlivě.

Kořeny Evropy a moderního světa samozřejmě spočívají v římském impériu, které po svém rozpadu dalo inspiraci i středověku do jisté míry. Ale samotné římské impérium bylo ovlivněno mnoha jinými kulturami, které nám v podstatě mohou přijít mnohem bližší, než právě Římané. Autoři to sice nikde otevřeně neříkají, ale jasně to z jejich úsilí vyplývá. Kniha je rozdělena nejen podle časové osy, ale i geograficky. Autoři rozdělili svět do čtyř neřímských částí, které popisují. Začínají světem atlantských Keltů, druhá část se zabývá Dácií a Germánií, Góty, ve třetí části je svět Řeků, Peršanů, čtvrtá část knih nám ukáže historii Vandalů, křesťanskou revoluci, panování Attily.

Autoři sami zdůrazňují a říkají, že jejich kniha je pozvánkou do dějin viděných jinýma očima a mě nezbývá, než souhlasit. Jsou vysvětleny jedny z největších mýtů, (nejen římské historie) a pohledu na dějiny, který se tak dostal pod kůži drtivé většině historiků, které sice zajímá, co se stalo a proč, ale důsledky, které to mělo na ostatní, nebo zda to bylo eticky správné, to už je nezajímá a považují to za nedůležité. Tímto přístupem, by se ovšem nikdo moderní historii neodvážil zkoumat (nebo odvážil, ale vězení a problémy by ho neminuly). Tak proč aplikujeme jiné podmínky na starověk? Proto, že je to už moc daleko? Minulost je vždy blízko a naši předkové, když ne geneticky, tak minimálně duchovně jsou všechny staré národy Evropy a Středomoří, proto bychom měli lépe zkoumat jejich historii.

Ostatně až na malou část intelektuální elity ani doboví autoři neměli zrovna vždy vysoké mínění o římské říši a tom co dělala, někdy zaznívala kritika právě od samotných Římanů. Proč považuji takovou knihu za důležitou a potřebnou bych mohl ilustrovat velmi snadno tímto příkladem. Nedávno vyšel první svazek Polybiových dějin (Polybios 2008), přes veškerou úctu k autorovi, jen polovina díla tvoří korekce jeho informací a to byl ještě překladatel Pavel Oliva velmi shovívavý k němu. Z toho vyplývá, že potřebujeme sice staré písemné prameny, ale ještě více potřebujeme zkoumat jejich pravdivost, pohled těch

druhých, protože když vezme za vlastní římský pohled, sice se nám velmi pravděpodobně ukáže svět Říma, ale pokřiví se svět těch dalších kultur.

Je tedy otázkou, byla to skutečnost, jak Římané sami sebe viděli a svět okolo? Nebo to byla jen propaganda, kde se pokroutilo příliš mnoho pravd, polopravd? Dá nám pohled Římanů na starověk jeho skutečný obraz? Je jisté, že ne, může pomoct s některými otázkami, ale to by nestačilo, vlastně by nám to neumožnilo vidět nic dalšího. Toto vše z úsilí autorů jasně vysvítá, věřím, že čtenáři to ocení, ať už laikové, nebo odborníci. Přestože některé závěry knihy, formulovali už daleko dříve jiní autoři. Gobineau, Vico a další. Přesto si myslím, že tyto názory nemohly proniknout k široké čtenářské obci. Z advokátů Říma připomeňme i Arthura Ecksteina (Eckstein 2006), který často zdůrazňuje, jaký nastal pokrok a mír díky nadvládě Říma. V knize je ukázáno, že netrval příliš dlouho, přinesl mnohé závažné ekonomické a sociální problémy. Prakticky hospodářství římské říše se nacházelo od 3. stol. n. l. neustále v těžkých problémech.

Nyní už k jednotlivým kapitolám. Ukazuje se, jak křehká je definice slova Keltové, jejich historie, původ. Ne že by tento termín snad měl padnout a být nahrazen něčím jiným, jen skutečnost je trochu složitější. Daleko zajímavější je to, jak se pohled na Kelty měnil. Řečtí historikové je v 5 a 4. stol. př. n. l. chválili za poctivost a spravedlnost, Řekové s nimi byli v přátelských vztazích. To vše se samozřejmě změnilo ve třetím století po invazi do Delf a Řecka. Archeologické nálezy ukazují, že Keltové stavěli dřevěné cesty už od 5 stol. př. n. l. Úroveň jejich kultury nebyla negativně ovlivněna tím, že prakticky netvořily literaturu a psané záznamy, samozřejmě existovaly, ale ne v takové míře, jako v jiných kulturách. Keltové se odmítali spoléhat na psané slovo v záležitostech práva a rodových tradic. Ve světských záležitostech ovšem písmo používali, ať to byla latinka, alfabeta, nebo jejich vlastní písmo.

Autoři podávají obraz struktury keltské společnosti, důležitosti druidů a keltských mnichů, kteří se přičinili o zachování mnoha antických děl, včetně vlastních legend, pohádek, právních úprav. Keltové navzdory jejich mýtickým představám o světě a přírodě, měli dokonalý solární kalendář, který se shodoval s naším dnešním. Tento kalendář byl lunární, zachoval všechny svátky a ponechal jim týž den v rámci roční doby – tedy solární kalendář. Kdežto římský v době Caesara beznadějně předbíhal o tři měsíce, slavení příchodu Jara se tak odehrávalo v letním horku.

Jako další důkaz vyspělosti slouží Keltský žací stroj, jeho popis od Plinia. Hřeben na kolech, který pročesával obilné klasy a oddělená zrna sbíral do nádoby, prostě něco jako travní sekačka dnešní. Pohonná síla volské spřežení, jenž je poháněno zezadu. Po 3 stol n. l. se ztratil a použil se znova až roku 1831. Další častý omyl o Keltech je slovo *Oppidum*, latinské slovo, znamená opevnění, hradiště. Keltská města byla přitom obchodními středisky, často úzce spojená s doly. Ať už na kovy nebo sůl. Tyto doly měly často čerpadla proti zavodnění a spolehlivou konstrukci proti zřícení. Například solné doly v Rakousku po Keltech drží vzpěry dodnes. Ve městech nebo vesnicích nebyly jen dřevěné stavby.

Tyto dřevěné stavby nebyly chatrče, galský statek měl obvykle kruhový nebo obdélníkový tvar. Jeden společný velký pokoj a několik menších místností. Domy byly kamenné, doškové střechy kamenné podlahy, pod podlahami byla často vedená kanalizace. To vůbec není barbarské a primitivní. Takto by se dalo podle příkladů a archeologických nálezů pokračovat ještě dlouho. Shrnul bych to tímto závěrem: Keltská společnost byla gramotná, dynamicky se vyvíjející, obchodně zdatná, vojensky, technologicky, kulturně, umělecky vyspělá, měla silnou finanční základnu. Keltské právní normy počítaly se ženou jako rovnoprávným účastníkem vlastnických a jiných vztahů, čímž se lišily od drtivé většiny kultur té doby, kde žena byla méněcenná, sloužící jako majetek.

Další kapitola je vyhrazena světu Germánů. Kteří šokovali Římany nepoužíváním peněz, rytířským způsobem válčení, kdy šlo o individuální souboje hrdinů a náčelníků, armáda nebyla organizována pro masové akce, šlo o hrací pole na hrdiny, kde si mohl každý získat slávu. Náčelníci navíc měli jen reprezentativní funkci, na dodržování zákonů měli kněží. Společnost Germánů byla rovnostářská, majetek se střídal mezi rodinami. Náčelník mohl kmen přesvědčovat k různým podnikům, ale ve finále měl rozhodovací úlohu lidový sněm.

Germáni jako jedni z mála se římskému vlivu ubránili, aspoň větší část jejich světa. Archeologické nálezy z poslední přinesli nejen místo bojiště v Teutoborském lese, ale i velká města z provincie Magna Germania, o které si mnozí mysleli, že existovala jen v hlavě císaře Augusta. Tolik nejdůležitějšímu obsahu této kapitoly. Následuje svět Dáků, který byl prakticky zničen Římem, nemáme skoro nic, než zprávy, že Zalmoxis se počítal k největším myslitelům, jako Pythagoras. Zbyly nám jen výjevy na Trajánově sloupu, pár zpráv, zlatých šperků, nějaké zbraně. Což je velmi málo na civilizaci, která byla považována za velmi mocnou a vyspělou už v době Augusta. Další negativní vliv Římské říše, která ničila velmi důkladně, což nám znemožňuje bližší poznání minulosti.

Další v pořadí jsou Heléni. Mnoho psaných fragmentů i archeologických nálezů nám ukazuje, že Řekové prakticky stáli na prahu průmyslové revoluce. Vynálezy jako parní stroj, animovaný film, mechanické hračky, válečné stroje, vodní varhany, magneticky řízená levitace, kuličková ložiska, ozubená soukolí, to vše a mnohem více pocházelo z hlav řeckých vynálezců. A to si ještě stále neuvědomujeme rozsah toho, co nám chybí, vždyť knihovna v Alexandrii měla 900 000 svazků! Připomínám, že z tohoto korpusu antické knihovny se nezachovalo ani jedno celé procento. My z toho máme pouhé zlomky, díla se nám nedochovala celá, protože tehdejší kopisté jim nerozuměli (a pravděpodobně minimálně technickým a vědeckým dílům příliš rozumět nemohli), proto je neopisovali celá, nebo vůbec apod. Jak by vypadal náš pohled na Řeky a úroveň vědy a techniky při větším množství zachovaných památek? O to více vysvítá rozdíl mezi Řeky a Římany, kteří měli naprosto jinou povahu, a tyto věci je příliš nezajímaly. Mentálně byli Římané jeden z nejomezenějších národů, jejich představivost a sémantické myšlení byly hluboko pod úrovní (až na vzácné výjimky různých literátů a filosofů) Řeků a nejen jich. Řím chtěl držet čas a vývoj na jednom místě, kontrolovat ho, jejich říše mohla být chápána jako stroj na ničení času. Takové stanovisko tu autoři hájí.

Poté následuje stručná historie perské a parthské, sasánovské říše, čím přispěly k formování Evropy. Jaký měly přínos pro lidstvo. Zvláště Parthové měli důležitou úlohu v dobách druhé triumvirátu římské republiky, na což se často zapomíná. Parthové svým systémem správy země předešli středověk o několik staletí. Stejně tak jejich způsob boje a organizace armády se mu velmi blížil.

Poté následují ti, kterým se často křivdí nejvíce. Hunové, Gótové, Vandalové. To jak Atilla nechtěně přispěl k vzrůstu moci papeže. Jak Vandalové nezaslouženě přišli ke konotaci svého jména v 18. stol. Neboť Vandalové byli křesťané a vlastně byli mnohem křesťanštější, než obyvatelé Kartága a jeho církevní hodnostáři, neboť v momentě, kdy dobyli město tak všichni kněží a obyvatelé byli na gladiátorských hrách v cirku. To Vandalové zrušili, stejně jako dovážení velkého množství vína. Rovněž se důkladně proberou legendy, jak to bylo s opakovaným obsazením Říma, co bylo skutečně zničeno a kým, kdo ti dobyvatelé vlastně byli. Autoři předkládají možná ne novou, každopádně provokující myšlenku, co stálo za pádem Říma. Podle nich šlo o to, že křesťanství si získalo světskou moc, potlačilo svoje protivníky a ovládalo defacto dvůr i císaře. Řím podle nich neztratil sílu jen boji s „barbary“, ale ztratil svého vnitřního ducha a vitalitu nástupem křesťanství, které změnilo nezvratně hodnoty a společnost, byť byly pokusy vrátit se do stavu polytheismu.

Celou knihu proniká hlavní koncept, co to vlastně byl Řím a jak fungoval, místo přímého popisu dějin Říma, se popisují dějiny těch druhých, aby vyniklo, co vlastně Řím byl. Dokonalou vojenskou, správní, právní organizací, která pokořila ostatní, ale za cenu zpomalení ne-li zastavení technologického, vědeckého, částečně i kulturního vývoje. Pokud Řím používal nějaké pokročilejší technologie a stroje nebyly to vynálezy z hlav Římanů. Hlavně však nadvládou Říma došlo ke zničení obrovského kulturního bohatství ostatních civilizací. Po přečtení této knihy se nabízí otázka, umíme si představit dějiny bez Říma? Zachovalo by se nám více z minulosti?

Knihu velmi oceňuji pro její živou formu, díky které se snadno čte, ale nijak to neoslabuje obsah, závažnost a vědeckost tvrzení. Předložené poznatky mapují nejnovější nálezy a objevy na poli starověké historie v rozpětí 5. stol. př. n. l. až 5 stol. n. l. Navzdory počtu stran (259) je tato kniha velmi přínosná, neboť ve stručnosti mapuje to nejdůležitější, co se stalo, a jak se na to pohlíželo, či pohlíží nyní. Knize nemohu vytknout ani žádné formální nedostatky, je tu přehledná bibliografie, obsah, poznámkový aparát, obrazová příloha, jejíž rozsah je dostačující. Hlavně jsou zde přehledné mapky. Na poli překladu jsem nenašel žádné větší chyby, jen si nejsem jistý u některých termínů a pasáží z antických děl, zda byly přeloženy nejlépe. Jak jsem zmiňoval už výše, věřím, že knihu ocení nejen zájemci o historii, ale případně i odborníci z akademických kruhů.

POUŽITÁ LITERATURA

[1] POLYBIOS. 2008. *Dějiny I*, Praha: Baset

[2] ECKTESTEIN, A. 2006. *Mediterranean anarchy, interstate war, and the rise of Rome*. Berkeley: University of California Press.